

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

A stylized illustration of tree branches in a dark grey color, set against a light blue background. The branches are thick and taper to fine points, creating a complex, overlapping pattern that fills the upper two-thirds of the page.

**SLÆGTSHISTORIE
I SØNDERJYLLAND
– en vejledning**

Hans H. Worsøe

Slægtshistorie i Sønderjylland - en vejledning

2. reviderede udgave

Skrifter udgivne af
Historisk Samfund for Sønderjylland
Nr. 80
Aabenraa 1999

Udgivet med støtte af:

Alfred Goods personalhistoriske Fond
H. P. Hanssens Mindefond
Dansk Kultursamfund

Omslag: Hanne Jørgensen

ISSN: 0109-9264

ISBN: 87-7406-055-4

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

Bogbind: J. P. Møller Bogbinderi A/S, Haderslev

Indholdsfortegnelse

Indledning	5	De ældste kirkebøger	53
De slægtshistoriske grundbegreber	9	Arbejdet med kirkebøgerne	58
Anetavlen	9	Andre kirkelige kilder	61
Efterslægtstavlen	13	Folketællingerne og Det nationale	
Kombinerede fremstillingsformer	15	Register 1921	61
Valg af edb-program	16	Arkivalier vedrørende flytninger	69
Slægt og navn	18	Militærpapirer	73
Efternavn og patronym	18	Søruller	81
Fornavn	22	Kilder til ejendoms historie	83
Indsamling af slægtshistoriske		Hjælpe midler vedrørende	
oplysninger	23	jurisdiktioner	83
Mundtlig overlevering	23	Jordejendom	84
Billeder	26	Skyld- og panteprotokoller	87
Trykt og utrykt slægtshistorie	27	Skøde- og panteprotokoller	88
Slægtsforskningsorganisationer og		Den preussiske matrikulering	90
tidsskrifter	31	Bygningsbeskrivelser	90
Sønderjyske slægtshistorikere	32	Skiftearkivalier	94
Statens Arkiver	34	Særlige arkivgrupper	102
Landsarkivet for Sønderjylland	37	Retsarkivalier	102
Tilgængelighedsregler	38	Privatarkiver	103
Oplysning om eget fødsels-		Centralforvaltningens arkiver	104
tidspunkt	39	Kilder til landbefolkningens historie	106
Andre arkiver	40	Lokalhistorie og slægtshistorie	106
Kilder til persondata	42	Lokalhistorie i Sydslesvig	109
Personregistre	42	Slægtsgårde	109
Kirkebøger	45	Præstearkiverne	110
Kongerigske kirkebøger	47	Udskiftningsarkivalier og kort	111
Slesvigske kirkebøger	51	Amtsregnskaber og jordebøger	111

Godsarkiver	113	Tillæg:	
Andre befolkningsgrupper på landet	115	Litteraturliste.	135
Kilder til bybefolkningens historie	117	Adresser:	
De trykte byhistorier	118	Arkiver m.v.	143
Borgere og borgerskab	119	Kirkebogskontorer syd for grænsen	148
Håndværkere og andre befolkningsgrupper i byen	121	Organisationer og tidsskrifter	151
Særlige befolkningsgrupper og erhverv	123	Ordlister:	
Hertug- og adelsslægter	123	Latinske udtryk.	152
Embedsmænd	124	Ordliste - tysk/dansk	155
Læge- og apotekervæsen	128	Fortegnelse over illustrationer.	159
Præster og studenter	128	Landsarkivet for Sønderjyllands	
Lærere	130	Publikationer	161
Militæret	130	Sagregister	163
Kunstnere og forfattere	131	Kort:	
Sønderjyder nord for Kongeåen	131	Sønderjylland 1920-70	8
Over grænserne	132	Sønderjyllands opdeling efter 1581	104
		Provstier i Sydslesvig	149

Indledning

Interessen for at kende sin slægts historie er i dag udbredt til alle kredse af befolkningen, og det er i grunden det eneste naturlige. Enhver slægt har nemlig sin historie, og enhver slægt rummer personligheder, som gennem deres liv og virke har betydning for de kommende slægtled. Selvom de er det, man ynder at kalde ganske almindelige mennesker, vil man opdage, at ikke to skæbner er ens, og at det virkelige liv ofte byder på tildragelser, som langt overgår det, man læser om i skønlitteraturen. Og når det så er sket i ens egen slægt, ja, så er det mange gange mere interessant. Når man først får taget hul på slægtshistorien, er den ikke til at slippe igen.

Beskæftigelsen med slægtshistorie har mange former, og interessen for forslægten, anerne, er kun én side af denne. I iveren for at søge tilbage, må man ikke glemme de nulevende. Det kan godt forekomme lidt absurd, at en mand har rede på alle sine tipoldeforældre, men ikke kender sine nulevende fætre og kusiner. Slægtshistorie kan udmærket være en kombination af fortid og nutid, og ved at kombinere disse elementer opnår den engagerede slægtsforsker at få et langt større perspektiv i sit arbejde. Eftersporing af den nulevende slægt kan ofte være vanskelig, da det nyere arkivmateriale ikke er tilgængeligt, men den kan give uventede glæder og oplevelser. Minder om fælles forfædre kan dukke op på de mest uventede steder, ofte gennem flere kvindeled, da piger tit synes at

være bedre til at gemme minder fra deres hjem end drenge. Den fælles interesse kan undertiden føre til, at der dannes slægtsforeninger, som kan finansiere udgivelsen af slægtshistorien og arrangere møder for slægtens medlemmer.

Inspirationen til arbejdet vil altid være slægtsfølelsen, men at definere, hvad slægtsfølelse er, er næppe muligt, således at det dækker alle dens forskellige former. I indledningen til den første vejledning i slægtshistorisk arbejde i Sønderjylland, udarbejdet af den senere rigsarkivar Johan Hvidtfeldt og først trykt i *Sønderjysk Månedsskrift* 1948, skrev denne:

»Beskæftigelsen med slægtshistorie er et udslag af menneskets trang til at prøve at finde en indre sammenhæng i livets mangeartede foretelser, den samme trang, som er forudsætningen for videnskab og kunst.« Det er store ord, men der er meget sandt i dem. Det er da også Johan Hvidtfeldts bog, der er inspirationen til denne vejledning.

Ved at arbejde med slægtshistorie kommer man på en ganske særlig måde i kontakt med det historiske kildestof og ved at følge ens egne forfædre tilbage i tiden, opnår man et engagement i det historiske arbejde, som ingen selv nok så god formidler kan fremtrylle. Man arbejder med sin slægts historie og oplever dermed sit eget lille stykke af Danmarkshistorien eller Sønderjyllands historie. Det får betydning for én, hvad der skete, medens de personer, hvis

spor man har fulgt, selv levede, og man føler trang til at sætte sig ind i deres livsvilkår og lære deres forudsætninger og muligheder at kende.

Slægtshistorie kan ikke stå alene – den skal ses i sammenhæng med både socialhistorien og lokalhistorien, den økonomiske historie og historien om krigene. Det er ikke uvæsentligt, om en person har levet i en tid med fred og stabile forhold, eller om han/hun boede tæt ved Hærvejen i urolige krigstider, hvor lejetropper drog hærgende forbi, og pest og sygdom fulgte i deres spor. Her rækker den almindelige historie og den personlige slægtshistorie hinanden hånden, og det er egentlig uden interesse at diskutere, hvem der er »hjælpevidenskab« for hvem. Men når nu slægtshistorie og almindelig historie er så tæt forbundet, så kræver det også, at man for at dyrke slægtshistorie må kende historikernes arbejdsredskaber, metoder og vilkår, ellers vil resultatet aldrig kunne blive tilfredsstillende, hverken for en selv eller senere benyttet. Det ville svare til at gå i gang med at tømre et hus uden at kunne bruge sav og vinke.

Vi lever i en tid, hvor slægtshistorie er almindeligt anerkendt, og hvor flere og flere er optaget af at søge egne rødder, for nu at bruge et udtryk fra den bog, der satte gang i slægtsforskningen blandt USA's farvede befolkning. Det har bl.a. betydet en bedre organisation af samarbejdet mellem slægtsforskerne. Hertil kommer hele den teknologiske udvikling både inden for formidlingen og inden for ens egen bearbejdning af det indsamlede materiale. Slægtsforskeren i dag har derfor på mange måder langt bedre vilkår end for blot 10-15 år siden, for ikke at tale om forholdene for en eller to generationer siden. Det stiller imidlertid også langt større krav til arbejdet. Man kan ikke i dag

imponere sine omgivelser med en håndskreven tavle ført tilbage til Gorm den Gamle – det er andre ting, der tæller, og det kan den seriøst arbejdende slægtsforsker kun være glad for.

Det kan være svært at beslutte sig til, hvor man vil sætte grænsen for sit slægtshistoriske arbejde, og hvor mange oplysninger man vil søge at finde om hver enkelt person. På den ene side kan man anføre, at det er så uhyre lidt, der er tilbage af arveanlæggene fra en bestemt forfader eller formoder, der levede for 200 år siden, at det næsten ikke er umagen værd at opspore vedkommende og finde oplysningerne frem. På den anden side bør man ikke give afkald på den glæde og spænding, der umiddelbart er forbundet med at søge tilbage og af-tvinge de undertiden modvillige arkivalier deres oplysninger gennem et sejt, koncentreret og systematisk arbejde. Man skal blot ikke i den grad lade sig besætte af tanken om at nå endnu et led længere tilbage – og der vil jo altid være endnu et ukendt led med dobbelt så mange personer for hvert nyt man finder – at man forsømmer at gå i bredden og indsamle kulturhistoriske oplysninger om de forfædre, man allerede har fundet. For, som vort århundredes mest fremtrædende danske genealog, dr. Albert Fabritius skrev med en let udvidelse af den tyske genealog Ottokar Lorenz' ord: »Sit fulde indhold og sit egentlige præg opnår slægtsforskningen først ved at iagttage mennesket, således som dette erkendes i sit personlige avlings- og afstammingsforhold med hensyn til sine fysiske, psykiske og sociale egenskaber.«

Selv om det på den ene side er vigtigt ikke at drukne i teori, når man skal i gang med arbejdet med sin slægts historie, er der på den anden side en række elementære regler, der skal overholdes. Det er således nødvendigt fra første færd at have orden i sine notater og sørge for, at

kildehenvisningerne er i orden, således at man selv kan finde oplysningerne igen og andre kan kontrollere dem efter. Man tror ofte, at man kan huske, hvor en bestemt oplysning stammer fra, men efter nogen tids forløb er det alligevel glemt, og så skal man have ulejligheden med at søge en gang til. Husk også, at alle oplysninger fra en kilde bør tages med første gang, også selv om man ikke lige i øjeblikket kan se nytten af dem. Det viser sig måske senere, at netop en fadder eller forlover set i forbindelse med andre oplysninger, der først bliver fundet senere, kan bringe én det afgørende skridt videre.

Den teknologiske udvikling har betydet, at mange i dag råder over edb. For slægtsforskere er det en uvurderlig fordel at kunne benytte sig af en computer med dens store lagerkapacitet og mange kombinations- og søgemuligheder. Det er derfor ikke mærkeligt, at der for længst er udviklet særlige slægtsforskningsprogrammer og dannet en særlig forening for slægtsforskere interesseret i edb. Udviklingen foregår stadig med stormskridt og nye muligheder åbner sig hele tiden. Der skal derfor ikke her henvises til særlige programmer, men blot gøres opmærksom på, at man som slægtsforsker gør sig selv en stor tjeneste ved så hurtigt som muligt at inddrage edb i sit arbejde. Det er ikke vanskeligere at lære at benytte edb til husbehov end at lære at læse den gamle gotiske håndskrift. Heller ikke selvom man er pensionist!

Nøjagtighed og tålmodighed er gode egenskaber for en slægtsforsker – kombinationsevne og fantasi også, blot må man ikke lade fantasien få overtaget, således at man lægger mere i kilderne, end de kan bære. Man må heller ikke lade sine ambitioner om, hvad man gerne vil finde, påvirke tolkningen af det, man virkelig finder. I den forbindelse er det værd at overve-

je, om det er ikke bedre at tilhøre en slægt, som er ved at arbejde sig frem, end en slægt, som har kendt sin bedste tid? Sandhedskravet er ubetinget: Man må tage sine forfædre, som de er. I det lange løb viser det sig oven i købet ikke sjældent, at man kommer til at føle sig mest knyttet til dem, der måtte kæmpe hårdt for eksistensen, eller som måske en gang i mellem lod følelserne løbe af med sig i stedet for at tænke sig om.

Det er målet med denne vejledning at give slægtsforskeren så fyldige oplysninger om det alsidige kildemateriale, at det bliver muligt ikke blot at opspore slægtens medlemmer, men især at se dem i deres egne omgivelser, nemlig den kultur- og socialhistoriske ramme, som deres samtid frembød. Herved bidrager slægtshistorien ligesom lokalhistorien til at åbne øjnene for sammenhænge, der i datiden var selvfølgelige, men senere blev glemt.

Når det er nødvendigt med en særlig vejledning for slægtsforskere i Sønderjylland, skyldes det, at lovgivningen i det gamle hertugdømme Slesvig på en række væsentlige punkter adskilte sig fra den danske lovgivning i Kongeriget. Dette medfører, at de sønderjyske arkivalier fra tiden før 1864 er anderledes end dem, man finder på landsarkiverne i Viborg, Odense og København. Et helt afgørende brud i kildematerialet fulgte med indførelsen af preussisk lovgivning efter 1867, men heller ikke efter 1920 er alle spor af tidligere forskelligheder udsløttet. I vejledningen er hovedvægten lagt på materiale på Landsarkivet for Sønderjylland i Aabenraa, og ikke kun de mest almindelige kilder vil blive nævnt, men også andre, der ikke er så kendte som kirkebøgerne og folketællingslisterne, vil blive belyst.

Med denne afgrænsning er det geografiske område også givet: Landet mellem Kongeåen

1. Kortet viser den del af det tidligere hertugdømme Slesvig, som i 1920 blev genforenet med Danmark. På kortet er kirkesogne angivet samt grænserne mellem amterne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder 1920-70. Ved kommunalreformen 1970 blev Sønderjyllands amt dannet, idet Hviding, Roager og Spandet sogne blev overført til Ribe amtskommune, medens Hejls, Taps og Vejstrup sogne kom til fra Vejle amt. Disse tre sogne udgør den sydøstlige del af de 8 sogne, se s. 58, der efter 1864 blev overført fra Sønderjylland til Vejle amt.

Landarkivet for Sønderjylland er arkivmyndighed for det område, der udgøres af Sønderjyllands amts 23 primærkommuner, men har fra tiden før 1864 ligeledes arkivalierne fra de 8 sogne.

og den nuværende dansk-tyske grænse. Imidlertid er der i så vid udstrækning som muligt uden at sprænge fremstillingens ramme også inddraget sydslesvigsk materiale i behandlingen, især når det drejer sig om trykt litteratur.

Da enklaverne i Vestslesvig ikke var sønderjyske, men kongerigske i deres administration, vil man under behandlingen af dem også kunne finde oplysninger, der gælder for dansk arkivmateriale i almindelighed.

De slægtshistoriske grundbegreber

Når man arbejder med slægtshistorie, er det praktisk at sætte sig ind i fagsproget, da man derved lettere kan tilegne sig de ældre vejledninger, der ikke alle er skrevet i et lige letlæseligt sprog. En moderne vejledning er Hans H. Worsøe: *Håndbog i slægtshistorie*, udgivet af Politikens Forlag og forsynet med en meget omfattende litteraturliste. Den kan anbefales begynderne som lettilgængelig. Den fyldigste behandling på dansk er Albert Fabritius og Harald Hatt: *Håndbog i slægtsforskning*. Selvom den er skrevet i 1930'erne og senest revideret i 1963, må den stadig anbefales, hvis man ønsker at gå i dybden især med de teoretiske problemer, men den indeholder også en række gode arkivoversigter, især vedrørende arkiver fra tiden før 1848. Ønsker man at følge med i udviklingen henvises til de vejledende og teoretiske artikler, der løbende bringes i *Personalthistorisk Tidsskrift*. Specielt indeholder jubilæumshæftet 1979, der er udgivet som særpublikation under titlen *Personalthistoriske Studier*, mange generelle artikler.

Inden for genealogien – den faglige betegnelse for slægtsforskning – skelner man skarpt mellem tre hovedtyper af arbejder: anetavle, efterslægtstavle og konsangvinitetstavle, som også kaldes slægtskabstavle. Inden for de forskellige typer kan der være varianter, men hovedforskellen består i, at i en anetavle begynder man med en person relativt langt fremme mod nutiden, f.eks. med sig selv, og arbejder sig

bag ud i tiden: Man finder anerne. Ved en efterslægtstavle begynder man med en person, eller ofte et ægtepar, og arbejder sig fremad mod nutiden: Man finder efterkommerne. Ved en konsangvinitetstavle kombinerer man disse to ting, idet man finder efterkommerne efter udvalgte aner, f.eks. sine oldeforældre.

Anetavlen

Den person, man starter med, når man vil udarbejde en anetavle, kaldes probanden. Det gælder nu om at føre bevis for, hvem der var dennes forfædre. De fleste begynder med sig selv som proband, men naturligvis kan en hvilken som helst anden person vælges – derimod ikke et ægtepar, men gerne et ægtepars fælles børn. Anetavlen udmærker sig ved sin regelmæssighed, idet hver person har en far og en mor. Antallet af aner fordobles således for hver generation. Regelmæssigheden betyder, at en anetavle er let at opstille, let at overskue og let at lave et nummereringssystem til. Alligevel er det vigtigt, også ved arbejdet med en anetavle, helt fra begyndelsen at have orden i sine notater og lave sig en oversigtstavle, da arbejdet hurtigt kommer til at omfatte mange personer. Større anetavleskemaer kan købes på de fleste arkiver, men man kan sagtens til arbejdsbrug selv lave en minitavle på et A4-ark.

Papiret deles i felter som vist på skemaet.

16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
Tipoldeforældre																
8	9	10	11	12	13	14	15	Oldeforældre								
4 Farfar				5 Farmor			6 Morfar			7 Mormor						
2 Far						3 Mor										
Proband																
1																

2. Anetavleskema med anvendelse af det fortløbende nummereringssystem. Vielsesdato påføres under stregen, der adskiller de to ægtefællers rubrikker. Til angivelse af fødsel kan anvendes tegnet *, vielse ~ og død †.

Nederst anbringes probanden, i de to felter ovenover forældrene med faderen til venstre, moderen til højre, og således fortsætter man. På denne måde får man den lige mandslinje, bærerne af et bestemt slægtsnavn, yderst til venstre, den lige kvindelinje yderst til højre på tavlen. Er alle felterne fyldt ud, begynder man på nye tavler med den øverste række af perso-

ner som probander. Personerne på anetavlen nummereres, og her er der forskellige systemer at vælge imellem. Det lettest overskuelige system, som er vist på skemaet her, består i, at personerne nummereres fortløbende, således at probanden får nr. 1, dennes far nr. 2, moderen nr. 3, nr. 4-5 er bedsteforældrene på fædrenes side, nr. 6-7 bedsteforældrene på mødrene,

medens oldeforældrene får nr. 8-15, tipoldeforældrene 16-31, tip²oldeforældrene 32-63 og så fremdeles. Når man laver nye suppleringskavler, må man huske at overføre de nye probanders gamle numre, således at der aldrig er to personer, der får samme nummer. Er nr. 32 således proband på en ny tavle, får hans forældre stadig nr. 64 og 65, bedsteforældrene, dvs. den oprindelige probands tipoldeforældre, nr. 128-131 etc. Systemet har den fordel, at man altid kan finde en persons far ved at fordoble hans nummer, hans mor ved at fordoble og lægge en til. Omvendt kan man finde et ægtepars barn ved at halvere faderens nummer.

Et andet system, der også er meget anvendt, er den såkaldte anebrøk. Her har probanden intet nummer, og i de følgende generationer består numrene af brøker. Det øverste tal, tælleren, angiver antallet af aner i pågældende generation: 2 i forældregenerationen, 4 i bedsteforældregenerationen, medens det nederste tal, nævneren, er fortløbende i hver generation begyndende med 1 hver gang. Farfar hedder således 4/1, hans far 8/1. Mormor betegnes 4/4 hendes mor 8/8. Systemet har bl.a. den fordel, at det er lettere at overskue i hvilken generation, en ane hører hjemme, især ved de høje tal. 128/30 svarer således til nr. 157 og er en af tip²oldeforældrene, nærmere betegnet farfars mormors morfars mor.

Hvis man betjener sig af et edb-system for slægtsforskere, vil dette automatisk sørge for nummereringen af anerne, når man har indkodet slægtsforbindelsen. Her er yderligere den fordel, at man til enhver tid kan foretage nye udskrifter og på den måde få overblik over, hvor langt man er kommet med arbejdet

På oversigtsskemaet indføres ikke alt, hvad man ved om den pågældende ane, men kun navn, stilling, data og sted for fødsel, vielse og

død samt navnene på eventuelle ægtefæller, som ikke selv er aner. De øvrige oplysninger samles som bilag til de enkelte aner. Også de sedler, hvorpå man under arbejdet gør notater om de enkelte aner, bør forsynes med anenumre og ordnes efter disse, så de ikke kommer i uorden. Ved anvendelse af edb er der mulighed for at indskrive de indsamlede oplysninger med kildeangivelse under hver enkelt person. Kan man medbringe en transportabel computer ved stofindsamlingen, kan man spare en arbejdsdag og dermed formindske fejlmulighederne. Desværre er det blevet forbudt at anvende håndscannere på Statens Arkivers læsesale, så vil man have originaldokumenter indlagt, må man vejen over fotokopier.

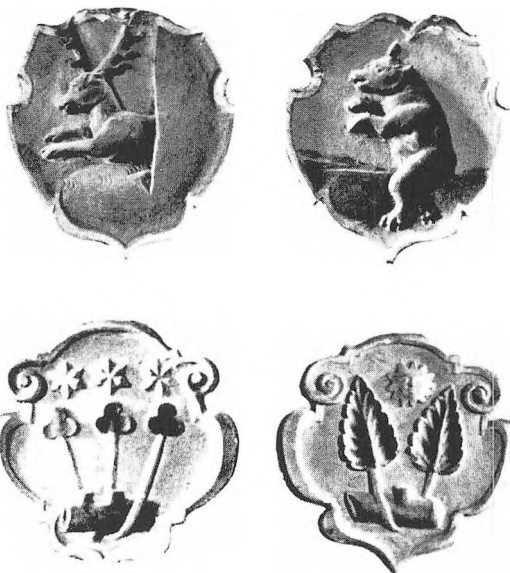
En anetavle kan også opstilles i listeform, der bedre egner sig til trykning. Man begynder igen med probanden, derefter følger anerne i nummerorden og med angivelse af numrene. Af hensyn til overskueligheden må man altid gennem overskrifterne vise, hvor en ny anegeneration begynder. En sådan anetavle i listeform bør altid forsynes med oversigtstavle og navneregister. De fleste slægtsforskningsprogrammer kan udskrive anetavler både i skemaform og listeform, ligesom de kan udarbejde registre efter forskellige ønsker: på fornavn, efternavn, efter alder etc.

Som anført fordobles antallet af aner for hver generation. Da man regner tre generationer på et århundrede, har et menneske født omkring 1930 i alt otte aner født omkring 1830, nemlig oldeforældrene, 64 omkring 1730 og 512 omkring 1630. Men så langt kommer de færreste i mere end nogle få anelinjer, hvis man endda er så heldig. Hvis vi imidlertid fortsætter tankeeksperimentet endnu nogle generationer tilbage, bliver tallene hurtigt så store, at de overstiger jordens befolkning. Omkring år 800 skulle

vor ovenfor anførte proband således have ikke færre end 8.589.934.590 aner. Tallet er teoretisk rigtigt, men fejlen ligger i, at det ikke drejer sig om lutter forskellige mennesker. De samme personer går igen flere gange på tavlen: Der er tale om det såkaldte anesammenfald. Dette illustreres bedst ved en anetavle, hvor probandens forældre er fætter og kusine. Deres børn har som alle andre 2 forældre og 4 bedsteforældre, men i stedet for 8 oldeforældre er der kun tale om 6 forskellige personer, idet det samme par oldeforældre f.eks. kan være både farfars og morfars forældre. Af tipoldeforældre vil der kun være 12 og så fremdeles. På oversigtstavlerne må man i sådanne tilfælde lave henvisninger til laveste nummer, men alle rubrikkerne skal stadig have hvert sit nummer. Også den slags finesser behersker edb-programmerne, blot man selv sørger for at indkode oplysningerne rigtigt.

Anesammenfald forekommer hyppigst i befolkningsgrupper, der har levet isoleret enten på grund af geografiske forhold som på små øer eller i afsides liggende sogne eller under sociale forhold, der har isoleret dem. Det gælder begge ender af rangstigen: Fra fyrsteslægter i den ene til bøddelslægter og rakkere i den anden. I ingen af tilfældene har der været noget stort udvalg af ægteskabspartnere at vælge imellem. I særlige tilfælde kan anesammenfald være forbundet med aneforskydning, dvs. at samme ane optræder f.eks. både som oldemor og tipoldemor. Dette kan f.eks. ske, hvis en mand gifter sig med sin kusines datter. I alle anetavler vil der før eller senere dukke anesammenfald op, men det er ikke sikkert, at man er i stand til at føre linjerne så langt tilbage, at man kan konstatere det.

Det praktiske arbejde med anetavlen kan lægges til rette på forskellig vis. Nogle fore-

3. Borgerlige våbenskjolde malet på pulpituret i Kristkirken i Tønder omkring 1624. Fra venstre mod højre ses øverst våbenerne for Loebert Widow og Berend de Behr, nederst Thomas Andersen og Andr. Thomsen.

trækker at arbejde sig langsomt tilbage og tage generation for generation, andre vil hellere følge bestemte linjer så langt tilbage, som det med en rimelig arbejdsindsats lader sig gøre og derefter gå over til næste linje. Da der ofte i en anetavle vil være en gruppering, således at anerne er opdelt i grupper hjemmehørende i forskellige sogne eller egne, kan der arbejdsmæssigt være noget at vinde ved den sidste fremgangsmåde. Men med en anetavle bliver man aldrig færdig, og netop det giver arbejdet en særlig spænding, som stadig holder interessen ved lige. Da kun helsøskende har identiske anetavler, findes der forholdsvis få trykte anetavler, lidt flere foreligger i duplikeret form, og

en del er i manuskriptform afleveret til landsarkivet eller andre samlinger. Antallet af offentligt tilgængelige anetavler er dog stærkt stigende, idet det er ligetil at tage et udprint af sit edb-materiale eller lægge det ud på Internet.

En af de få trykte samlinger af anetavler er den sønderjyske genealog Carl Langholz: *Anetavler for berømte danskere. 1. samling: Digtere og forfattere*. Af disse havde mange sønderjyske aner. Som et par af de mest kendte kan nævnes Johannes Ewald og H. A. Brorson. Som eksempler fra landsarkivets manuskriptsamling kan nævnes Carsten Jessen: *Min fædrende slægt*, 1958 og Chr. Maibøll: *Anna Marie Andresens anetavle: H. P. Hanssens mødrene slægt*, dupl. 1950 med tillæg 1956. I øvrigt findes fra Chr. Maibølls hånd en lang række anetavler, især for personer, der stammer fra Als.

Efterslægtstavlen

Ved en efterslægtstavle begyndte man tidligere som regel med et stort stykke papir, hvor man anbragte den ældst kendte stamfar øverst og under ham en stor klamme med alle hans børn på linje efter alder med det ældste barn længst til venstre. Under disse placeredes så deres børn på samme måde og så fremdeles. Sådanne tavler har en tendens til at blive alt for store og uoverskuelige, og man vil derfor snart blive tvunget til at omforme tavlen til en fortløbende tekst, hvor der også kan blive plads til langt fyldigere oplysninger om de enkelte personer. Her er et af de punkter, hvor slægtsforskningsprogrammerne på edb virkelig kan være til stor nytte, idet man blot indlægger de genealogiske data i den rækkefølge, man finder dem. Det er således ikke nødvendigt at have det fulde overblik over de første generationer, inden man går videre til de næste. Der kan altid indføres nye

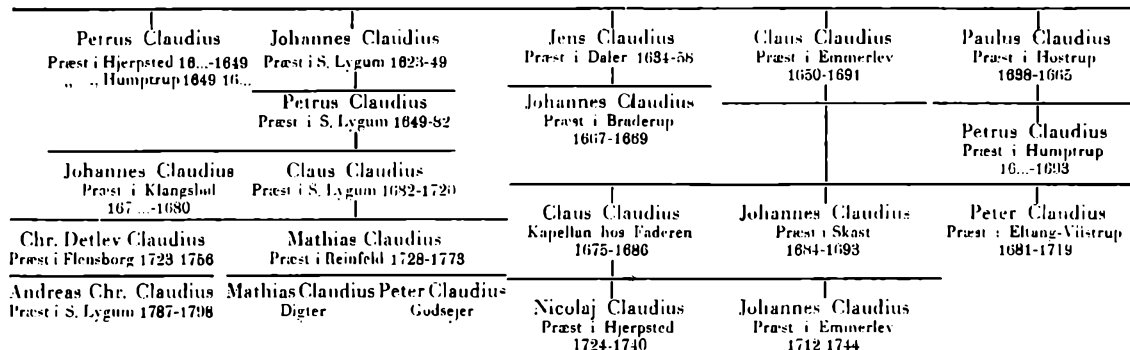
oplysninger, og man kan efter behov på ethvert tidspunkt udskrive de grene af efterslægtstavlen, som man har brug for.

Da en efterslægtstavle ikke har samme regelmæssighed som en anetavle, findes der mange forskellige former for opstilling og nummerering. Af mange grunde synes dog den generationsvise opstilling at være at foretrække. Den har i der sidste menneskealder helt fortrængt det tidligere næsten enerådende indrykningssystem, der behandlede de enkelte stamrækker frem til nutiden hver for sig. I det generationsvise system behandles hver generation for sig, således at der først gives en redegørelse for stamparrets børn, i næste afsnit behandles børnebørnene kuld for kuld, i det følgende oldebørnene og så fremdeles. Foran hvert afsnit angives hvilken generation, der er tale om, og over redegørelsen for hvert kuld børn sættes en tydelig overskrift, der indeholder angivelse af forældrene. Oversigten lettes ved nummerering af de enkelte personer, gerne fortløbende begyndende med nr. 1 inden for hvert slægtled. Medmindre man anvender et edb-system, er det næppe muligt at lave et simpelt system, der samtidig tillader, at nyfundne slægtsmedlemmer kan føjes ind. Enten må man vente med at nummerere til arbejdet er afsluttet, eller også må man finde sig i, at nyttilkomne personer kendetegnes ved et bogstav foruden deres løbenummer. De fleste slægtsforskningsprogrammer ordner opstillingerne både efter det generationsvise system og indrykningssystemet, således at man kan kalde dem frem på skærmen og derefter udskrive dem med det ønskede antal generationer.

I modsætning til den fuldstændige efterslægtstavle, der omfatter samtlige efterkommer af en given person eller et ægtepar, omfatter den i ældre tid meget udbredte stamtavle kun

Claudius Pauli (Claus Povlsen)

Præst i Emmerlev 1597—1650

4. Uddrag af stamtavle over præsteslægten Claudius med angivelse af de enkelte slægtsmedlemmers embedsår som præster. Bemærk Mathias Claudius (1740-1815) forfatteren til »Sig månen langsomt hæver« (»Der Mond ist aufgegangen«).

efterkommere gennem mandsled. Familiens piger nævnes, og det anføres med hvem de evt. er gift, men deres efterkommere hører ikke med. Mange legatstamtavler er udformet på denne måde, idet kun mændenes efterkommere, bærerne af slægtsnavnet, havde adgang til legaterne. I så tilfælde har det et praktisk formål, men set fra et slægtshistorisk synspunkt er en stamtavle ikke tilfredsstillende, og da slet ikke nu, hvor også kvinder kan føre navnet videre. Den giver ikke noget fuldstændigt billede af efterslægten, og direkte misvisende er det at betegne en slægt som uddød, som man gjorde i den ældre stamtavlelitteratur f.eks. i *Danmarks Adels Årbog*, selv om der levede efterkommere gennem kvindeled.

Som eksempler på trykte efterslægtstavler af særlig sønderjysk interesse kan nævnes Hans Holten Lützhøft: *Slægten Lützhøft* og A. Grum Schwensen: *Slægten Schwensen fra Gl. Haderslev*, som dog ikke er helt konsekvent i, hvad der medtages, men meget omfattende og grundig. Et eksempel på en stamtavle er Olav Christen-

sen: *Slægten Fangel fra Nordborg i Personalhistorisk Tidsskrift* 1952, der viser et slægtsnavns udbredelse i fem generationer. Til registrering af bærere af et bestemt navn er stamtavlen et fortræffeligt hjælpemiddel, og bibliografisk lader den sig lettere registrere fyldestgørende end en efterslægtstavle. Som eksempler på et forsøg på at registrere alle bærere af et navn, kan nævnes Oluf Madsen Kraghs håndskrevne: *Optegnelser om vore forfædre og deres familier*, som prøver at indfange alle Krag'er i og uden for Sønderjylland, og Jørgen Winds maskinskrevne samlinger om bærere af navnet Wind. Begge findes på landsarkivet.

Et moderne eksempel på edbs muligheder ved udarbejdelse og tilgængeliggørelse af en efterslægtstavle er Svend Jacobsen og Hans-Ole Mørks: *10 generationer med rod i Marsken: Efterslægtstavle for herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns sogn*. Det meget omfattende værk er forsynet med registre over efterkommere, over indgiftede m.v. sorteret både på fornavn og efternavn og over stednavne. Det er

således hurtigt at konstatere, om man har slægtinge i værket.

Kombinerede fremstillingsformer

Har man overskud af tid og energi, kan man endelig vælge at udarbejde en konsangvi-

nitetstavle, på dansk: slægtskabstavle. Det er en kombination af anetavle og efterslægtstavle, idet der udarbejdes fuldstændig efterslægtstavle for hvert enkelt anepar. Slægtskabstavlen er den mest fuldkomne form for en oversigt over en persons slægtskabsforhold, således som den latinske betegnelse udtrykker det: En tavle over dem, der har blodsfællesskab. Arbejdet med en

435. Folke Bernadotte, greve af Wisborg. Født den 2. januar 1895 i Stockholm, Sverige. Død den 17. september 1948 i Jerusalem, Israel.

Slægtkode: 24.04 25.05 sek: 36.08 37.09 (4 / 0.039062)

Han blev gift den 1. december 1928 i Pleasantville, NY, USA med ESTELLE Romaine Manville, datter af Hiram EDWARD Manville & Henrietta ESTELLE Romaine. Født den 26. september 1904 i Pleasantville, NY, USA. Død den 28. maj 1984 i St Paul de Vence, Frankrig.

De fik følgende børn:

1. 1930 Gustaf Bernadotte, greve af Wisborg	se nr. 580
2. 1931 Folke Bernadotte, greve af Wisborg	se nr. 581
3. 1934 Fredrik Bernadotte, greve af Wisborg	se nr. 582
4. 1935 Bertil Bernadotte, greve af Wisborg	se nr. 583

Børn af Victoria, kejserinde af Tyskland [359]:

436. Wilhelm II, kejser af Tyskland. Født den 27. januar 1859 i Berlin, Tyskland. Død den 4. juni 1941 i Huize Doorn, Nederlandene. Titel dato: 15. juni 1888. Tidligere titel: Prins af Preussen. Fulde navn: Friedrich WILHELM Victor Albert.

Slægtkode: 28.06 29.07 sek: 54.04 55.05 78.08 79.09 82.08 83.09 88.22 89.23 90.08 91.09
112.30 113.31 118.24 119.25 120.08 121.09 122.10 123.11 (20 / 0.072266)

5. Konsangvinitetstavlen er den mest omfattende af de kombinerede former, idet den viser alle, der er blodsbeslægtede med en bestemt person. Dette klip fra Knud Højrup: »Hendes Majestæt Dronning Margrethe II og hendes Slægt« viser, at greve Folke Bernadotte og kejser Wilhelm II begge er børn af dronningens oldeforældres søskende. Om slægtskoderne se teksten næste side.

slægtskabstavle kan med held udføres etapevis, men det kræver et endog meget stort arbejde, hvis man skal gå længere tilbage end til oldeforældrene. Også her frembyder slægtsforskningsprogrammerne på edb nye muligheder, idet man ved hjælp af dem efterhånden oplagrer de indsamlede oplysninger, indtil man har nået sit mål. Man kan her med held gå sammen med andre slægtinge og udveksle oplysninger via diskette eller Internet. Imidlertid er det også på sin plads at advare mod en ubegrænset indsamling af data, som let risikerer blot at blive data, og ikke personer, som man forbinder noget med. Og endelig er der spørgsmålet om, hvilke muligheder man har for at kontrollere de data, som man modtager fra andre. Man må naturligvis have en vis sikkerhed for, at oplysningerne er rigtige, inden man føjer dem ind i sin slægtshistorie.

Den nyeste danske konsangvinitetstavle er Knud Højrup: *Hendes Majestæt Dronning Margrethe II og hendes slægt*, som er udarbejdet efter et nyt princip, knudeprincippet, hvor man ud fra faste holdepunkter føres videre til næste led. Værket omfatter dronningens tipoldeforældre og alle deres efterkommere; sammen med ægtefæller og svigerforældre i alt 2097 personer repræsenterende alle europæiske kongehuse og mange fyrsteslægter. Til grund for bogen ligger et omfattende edb-register, hvor hver enkelt person er forsynet med slægtskoder, hvoraf man kan aflæse de forskellige slægtskabsforbindelser. Ved kejser Wilhelm II findes således som første koder 28.06 og 29.07, hvilket betyder, at dronning Margrethes aner nr. 28 og 29 er kejser Wilhelms aner nr. 6 og 7. Oversat til konkrete navne vil det sige, at de nærmeste fælles aner er prins Albert af Sachsen-Coburg og hans hustru dronning Victoria af England, som er dronning Margrethes mormors fars forældre og

kejser Wilhelms mors forældre. Bogen er forsynet med en vejledning i benyttelse af systemet, som det vil føre for vidt her at gennemgå i detaljer.

I efterkrigstiden dukkede – især i bøger udarbejdet af professionelle genealoger – en ny kombination af anetavle og efterslægtstavle op. Denne kombination betegnes som slægtsbog. En slægtsbog tager sit udgangspunkt i et ægtepar, ofte omkring år 1800, og indeholder anetavler for begge ægtefæller og en efterslægtstavle omfattende alle deres efterkommere. Som eksempler på bøger af denne type kan nævnes Chr. Maibøll: *Skotøjsfabrikant Jørgen Andresen Petersen og hustru Meta Marie Frost, deres forfædre og efterkommere*, 1946. Der findes ret mange af denne slags slægtsbøger, som er vanskelige at registrere bibliografisk, hvis det par, man går ud fra, har almindelige -sennavne. Bibliografisk vil de ofte være registreret under den lokalitet, hvor de havde hjemme.

Valg af edb-program

Som det flere gange er fremgået af gennemgangen af den slægtshistoriske systematik, vil det i mange tilfælde være en stor lettelse, hvis man på et tidligt tidspunkt af sit slægtshistoriske arbejde beslutter sig for at benytte edb. Det skal imidlertid understreges, at dette naturligvis ikke er nogen nødvendighed. Man behøver blot at se på, hvor mange værdifulde slægtshistoriske arbejder, der er blevet frembragt uden edb. Og det vil selvfølgelig fortsætte.

Vælger man imidlertid at benytte edb, er det vigtigt at give sig god tid til at orientere sig i de forskellige muligheder, der foreligger. Udviklingen går hurtigt, og vejledninger, der blot er et par år gamle, og som går ind på de enkelte programmer, er allerede håbløst forældede. I de

6. Gennem DIS, Data i Slægtsforskning, formidles kontakter og ny viden, naturligvis for en stor dels vedkommende via edb på foreningens løbende ajourførte web-side: users.cybercity.dk/~dko6959

fleste programmer er der indbygget mulighed for, at de indeholdte data kan overføres til og udveksles med andre programmer. Det er vigtigt at sikre sig denne mulighed, så man kan skifte program, hvis det trods alle ens overvejelser alligevel skulle vise sig, at man senere ikke er tilfreds med det valgte program. Det er også vigtigt af hensyn til samarbejdet med andre slægtsforskere.

Først og fremmest må man stille nogle generelle krav til programmet: Det skal være nemt at benytte, det skal kunne rumme et meget stort antal data, det skal være let at ændre de indtastede data og at slette dem, og det skal være på dansk. Derudover skal det naturligvis kunne holde rede på slægtsforbindelserne mellem per-

sonerne og udskrive slægtstavler, såvel anetavler som efterslægtstavler, og gerne i flere opstillingsformer. Man bør også stille krav om, at der ikke er begrænsninger i antallet af ægteskaber og børn knyttet til en enkelt person, ligesom førægteskabelige børn og børn uden for ægteskab bør kunne rummes. Anesammenfald og aneforskydning bør heller ikke volde problemer. Ud over de rene data bør der være plads til noter, kildehenvisninger, levnedsløb, fadderlister m.v. Hvis ens maskinkraft tillader det, skal programmet også kunne rumme indscanning af billeder, både personer og arkivalier. Man skal også være opmærksom på søgemulighederne, da der kan være stor variation i navnenes stavning i kildematerialet. Endelig er det en betryg-

gelse, hvis systemet indeholder visse automatiske kontrolfunktioner, således at det reagerer, hvis man indtaster urimeligheder, som f.eks. lader en person født år 1700 dø i 1950, eller lader en kvinde født år 1800 være moder til et barn født 1805. De fleste systemer kan meget mere, og man kunne stille langt flere krav, men lad det være op til den enkelte. Ovenstående må være et minimum. Ved benyttelsen af edb må man huske ofte at tage sikkerhedskopier, backup, og for overskuelighedens skyld vil det nok også være klogt med hyppige udskrifter på papir.

De fleste mere udbredte slægtsprogrammer findes i såkaldte demo-versioner, som man uden større udgift kan leje eller simpelthen låne gratis, således at man kan gennemprøve dem. Bestemmer man sig for at fortsætte med programmet, køber man den endelige version, hvortil de indtastede data automatisk overføres. Ønsker man at prøve forskellige programmer, og det er nok klogt, må man tage det nødvendige ekstraarbejde med, men tiden bliver senere tjent rigeligt ind.

Erfaren mand er god at gæste. Det gælder både i slægtsforskning i almindelighed og i slægtsforskning på edb i særdeleshed. Man gør derfor klogt i at snakke med andre slægtsforskere, der allerede benytter edb, og høre om deres erfaringer. Men pas alligevel på. Nogle er blevet så opslugt af edb'ns muligheder, at de slet ikke kan forstå, at »almindelige« brugere ikke har behov for de mest avancerede systemer, men kun for et program, der er forholdsvis simpelt og dermed let at betjene. Slægtsforskere med erfaringer i edb kan man få kontakt med, enten gennem de to slægthistoriske foreninger, der findes i Sønderjylland, eller gennem DIS-Danmark, som udgiver bladet Slægt og Data, hvori slægtsforskningsprogrammer lø-

bende præsenteres og vurderes. Om foreningerne se nærmere s. 31.

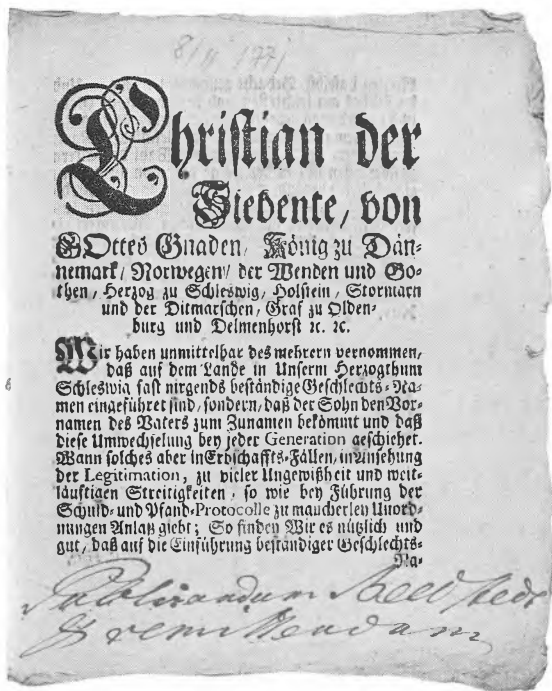
Skulle en og anden læser alligevel ønske at få nogle navne på programmer, skal – med fare for hurtig forældelse – i alfabetisk rækkefølge nævnes nogle programmer, som på nuværende tidspunkt benyttes af slægtsforskere i Danmark: Anesystem, Brothers keeper, Disgen, FamDex, Family roots, Family tree maker, Heritage, Genrex, Holger, PAF (Personal Ancestral File), Persfile og Winfam. Om ikke andet siger disse 12 navne noget om bredden i det foreliggende udbud og de mange valgmuligheder.

Slægt og navn

Der kan ikke være tvivl om, at interesse for navnet ofte har givet anledning til slægthistoriske undersøgelser: Man har gerne villet vide, hvor et særpræget navn stammede fra. Også fornavnet kan give anledning spørgsmål. Hvis man f.eks. havde fået at vide, at man var opkaldt efter en af bedsteforældrene, var det naturligt at undersøge, hvorfor vedkommende nu hed sådan. Derfra er der ikke langt til at blive engageret i en større slægthistorisk undersøgelse.

Efternavn og patronym

Navngivningen i dag er reguleret af navneloven af 29. april 1981, som afløste navneloven fra 1961. I forhold til denne betød 1981-loven en vidtgående liberalisering, idet den især lagde vægt på ligestilling: mellem mænd og kvinder og mellem børn født i ægteskab og børn født uden for ægteskab. Begrebet slægtsnavn er i loven erstattet af ordet efternavn. Dette angiver, at medens man tidligere kunne regne med, at mænds og ugifte kvinders efternavn angav deres faders slægt, og gifte kvinder bar ægte-

7. Den 8. nov. 1771 udstedtes gennem overretten og overkonsistoriet på Gottorp Chr. VII's forordning om faste slægtsnavne. Påtegningen viser, at den, som skik og brug var, blev oplæst (publiceret) fra prædikestolen – dette eksemplar i Bedsted kirke.

mandens slægtsnavn, er det efter den nye navnelov således, at der kan vælges mellem faderens og moderens efternavn ved navngivning af børn født i ægteskab. Hvis forældrene ikke bærer samme efternavn, får barnet automatisk moderens. Ved ægteskabs indgåelse beholder hver sit navn, medmindre andet meddeles. Det er også tilladt, at manden ved ægteskabets indgåelse vælger sin hustrus efternavn. Især det sidste synes at være ved at slå igennem i de tilfælde, hvor hustruens navn er mere særpræget, men også ægtefæller med hvert sit efternavn er i dag almindelige. Loven åbner også mulighed for ved anmeldelse til personregisterføreren – uden for Sønderjylland kirkebogsføreren – at skifte navn og vælge en af sine oldeforældres efternavn. Ved navnebevis, som

udstedes gennem statsamtet mod betaling, kan man få tillagt et andet navn, hvis dette ikke allerede er beskyttet. Ved beskyttede navne skal man kunne påvise en ganske særlig tilknytning for at få lov til at antage det. Også fornavne kan udskiftes, og her er ikke andre begrænsninger, end at det valgte navn skal stå på den af Kirkeministeriet udfærdigede liste over godkendte fornavne. Selv om navnet således ikke længere med sikkerhed kan siges at angive faderens slægt, bør navneloven dog nok alligevel bedømmes positivt, idet den betyder flere variationsmuligheder og åbner adgang for, at gamle forsvundne slægtsnavne, uddøde ville man tidligere have sagt, kan tages frem til ære og værdighed. Og endelig må man sige, at den der føler stærkere tilknytning til sin moders slægt

end til faderens, nu uden større besvær kan markere dette ved at antage dens navn. Loven tillader i så tilfælde, at man kan beholde sit hidtidige efternavn som mellemnavn.

Den gamle danske navneskik bestod i, at et drengbarn som en slags tilnavn kaldtes ved sin faders fornavn med tilføjelsen -sen, oprindelig -søn, et pigebarn med tilføjelsen -datter. Disse navne, der i fagsproget kaldes patronymer (Pater = fader), anvendtes kun ved højtidelige lejligheder og indførtes først sent i kirkebøgerne ved dåben. Mand og mand imellem var de ofte erstattet af tilnavne, der kunne være afledt af professionen, gårdens navn eller et karakteristisk træk i udseende eller væremåde. Tilflyttere betegnedes ofte med angivelse af stedet, hvorfra de kom. Også ved militæret var det skik at betegne de menige med angivelse af hjemstedet, og et »soldaternavn« kunne også blive hængende, især hvis vedkommende efter hjemsendelsen slog sig ned et andet sted. Når patronymerne skulle nedskrives i forkortet form benyttede man gerne tre bogstaver til at betegne et navn, således JPS for Jes Paul-Sen og MND for Merrit Nis-Datter. Disse karakteristiske forkortelser går ofte igen på gamle møbler og sølvtoj. De findes også i signeter eller som underskrift på kontrakter, landsbyvedtægter og lignende, når vedkommende ikke har været i stand til at skrive sit fulde navn. Bogstaverne er her ofte ledsaget af tilføjelsen m.f.P. = med ført pen – i modsætning til de skrivekyndiges selvbevidste m.p.= manu propria, som betyder »med egen hånd«.

De skiftende patronymer holdt sig længst i landbefolkningen, i nogle egne helt op i slutningen af sidste århundrede I byerne derimod begyndte man allerede i slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet, formentlig under påvirkning af tysk navneskik formidlet

af højerestandspersoner og indvandrede håndværkere, at lade faderens slægtsnavn følge børnene, også selv om det var et patronym. Slægtsnavnet Paulsen kan således følges i ubrudt række tilbage til rådmand i Sønderborg Peter Paulsens børn, og han døde 1666. Undertiden ser man også, at børnene vælger moderens slægtsnavn, især hvis hun tilhører en større slægt på egnen, og faderen f.eks. er tilvandret. Hvis disse faste slægtsnavne ikke var patronymer kunne de enten være gamle tilnavne, i byerne undertiden tyske eller plattyske stillings- eller håndværksbetegnelser som Schröder: skrædder, Müller: møller, Schultze: foged, Schmidt: smed, Weber: væver, Schütt: skytte eller Schumacher: skomager. Præstefamilierne kan ofte genkendes på de latiniserede navneformer: Generanus var fra Genner, Fabricius af smedslægt og Pistorius havde en forfader, der var bager.

De vekslende patronymer kunne være vanskelige for myndighederne at håndtere f.eks. ved udviklede arvesager. Det var netop en af de begrundelser, der blev anført, da de faste slægtsnavne blev påbudt ved en kongelig forordning 8. nov. 1771 for de dele af Sønderjylland, der hørte under bispen i Slesvig. I 1790 blev forordningen udvidet til også at omfatte Tørninglen, som hørte under bispen i Ribe. Bestemmelserne blev i det store og hele efterkommet, selv om udførelsen var ret forskelligartet og man nogle steder vægrede sig. Undertiden forsøgte man sig med et kompromis, således at patronymet fastholdtes som en slags mellemnavn, hvorved de kendte sønderjyske dobbeltnavne som f.eks. Petersen Poulsen og Hansen Larsen opstod. Medens man nogle steder benyttede de gamle tilnavne, udfoldede autoritære præster andre steder stor fantasi med at opfinde slægtsnavne, som de mere eller mindre

påtvang befolkningen i deres sogne. Eksempler er fremdraget fra Bevtoft kirkebog af historikeren H. V. Gregersen, hvor bl.a. navne som Lagoni, Rosenblad og Sommerlund dukker op ved denne lejlighed. For de alsiske sogne, der i kirkelig henseende hørte under Fyns stift, og for enklavesognene i Vestslesvig under Ribe stift var det først med dåbsforordningen af 30. maj 1828, der blev stillet krav om faste slægtsnavne. Det var da også her patronymerne holdt sig længst. I 1856 blev det indskærpet, at de i 1828 valgte slægtsnavne skulle betragtes som uforanderlige. Hermed afskaffedes navngivningen med -datter endeligt, idet også de alsiske og de vestslesvigske piger nu måtte finde sig i at hedde -sen.

Den befolkningsdel, der først begyndte at anvende fast slægtsnavn, var adelen. Navnet kan være afledt af slægtens stambesiddelse – ligesom det tyske »von« før dette blev et kendetegn for højere embedsmænd og officerer – eller af våbenmærket. Undertiden ser man, at

grene af samme slægt fører forskelligt navn, men tilkendegiver slægtskabet gennem våbenet. Den hurtigste identificering af et adelsvåben sker ved benyttelsen af Sven Tito Achen: *Danske adelsvåben. En heraldisk nøgle*, som også er forsynet med et navneregister, således at man kan konstatere, hvilket våben en bestemt slægt har ført. Også borgerlige slægter har ført våbener, men som regel først ret sent. De segl, der anvendes af borgerlige personer, indeholder ofte vedkommendes sammenslyngede initialer, allegoriske figurer eller, i ældre tid evt. et bomærke. Temaet er behandlet i *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1/1962* af G. E. Hoffmann: *Veröffentlichungen von Wappen von Schleswig-Holsteinischen bürgerlichen Familien*. For bondeslægter kan forskellige varianter inden for samme grundtype af bomærket angive slægtskab. Bomærket kan imidlertid også være knyttet til en gård og overtages da af den næste ejer eller bruger. Emnet er for Sønderjyllands vedkommende ikke udforsket i en sådan

Das geschriebene Hausmark als 30. Juni 1665.

Handwritten signatures and coats of arms from Barsø, Elsholm and Barsmark in Løjt sogn, dated June 30, 1665. The page shows several coats of arms with accompanying handwritten names and descriptions. The signatures are written in a cursive hand typical of the 17th century. Some names include 'Jens Jansens', 'Jens X. Jepsens', 'Anders M. Madsen', 'Jens Jansens', 'Jens X. Jepsens', 'Anders M. Madsen', 'Jens Jansens', 'Jens X. Jepsens', 'Anders M. Madsen', 'Jens Jansens', 'Jens X. Jepsens', 'Anders M. Madsen', 'Jens Jansens', 'Jens X. Jepsens', 'Anders M. Madsen'.

8. Bomærker fra Barsø, Elsholm og Barsmark i Løjt sogn, dateret 30. juni 1665 begyndende med Schwenne Jepsens »selbst geschriebenes Hausmark«. Gengivet efter Jes M. Holdts bog *Gårde og slægter i Løjt sogn*, 1982.

grad, at det med sikkerhed kan anvendes i slægtsforskningens tjeneste, men en del bømærker kan findes gengivet i den lokalhistoriske litteratur f.eks. hos Jes M. Holdt: *Gårde og slægter i Løjt Sogn*.

Fornavn

Ved valg af fornavn var man tidligere i langt højere grad bundet af traditioner og opkaldeskikke end tilfældet er i dag. Efter den ældre navnelovgivning var det meget vanskeligt at skifte fornavn, og fik man endelig tilladelsen, skulle man beholde et af de tidligere navne, men det forekom bogstavelig talt aldrig, at nogen ville skifte fornavn. Noget ganske andet er derimod, at man ikke før langt op i 1800-tallet følte sig bundet af den form navnet havde i kirkebogen. Tidligere kunne former som Asmus, Rasmus og Ras, eller Carsten, Christen, gerne skrevet X-sten, og Christian og af pigenavne f.eks. Sille, Zidse og Cecilie forekomme i flæng. Derimod hører det nok til undtagelserne at mundtlige former som Kedde og Midde finder vej til papiret.

En del af forklaringen på de forskellige navneformer kan undertiden være, at navnet er tilpasset sproget i dokumentets tekst, som f.eks. Frederik i en dansk tekst svarende til Friederich i en tysk.

Fornavnet var oprindeligt det eneste navn, og det der blev brugt i daglig tale. Man tillagde det derfor den største betydning, og opkald var almindeligt, ofte ældste søn efter farfar, ældste datter efter mormor, men nogen ufravigelig regel var det ikke. Opkald brugtes også efter andre slægtninge, især hvis disse bar barnet ved dåben, hvis de lige var døde, eller man stod

i særlig taknemmelighedsgæld til dem, f.eks. ved at have overtaget deres gård. Afdøde ægtefæller blev gerne opkaldt i første barn i det nye ægteskab og undertiden med både for- og efternavn. Opkald med både for- og efternavn kunne også forekomme i herskab-tjenestefolk forholdet. Der er derfor al mulig grund til at være forsigtig med følgeslutninger om biologisk slægtskab ud fra navnet alene. På den anden side kan opkaldeforholdet give nye arbejdsteorier og gode spor at gå efter, blot man husker, at man aldrig skal være bange for at opgive en teori, når den viser sig ikke at svare til de oplysninger, kilderne indeholder.

Da børnedødeligheden var stor, hændte det ikke sjældent, at ældre søskende døde. Det blev i disse tilfælde anset for naturligt, at det barn, der blev født næstefter, blev opkaldt efter den afdøde. Man må derfor sikre sig, at det er den rigtige, man har fundet, når man gennemsøger kirkebogen. Svarede det nye barns køn ikke til det afdødes, klarede man sig – især i sidste århundrede – med de afledte former som Jørgine, Frederikke, Christiane, Noline osv. Omvendt kan man også komme ud for, at to bedsteforældre med samme fornavn skulle opkaldes, og så bliver der to levende børn i samme søskendekuld med samme fornavn.

Om navnenes betydning kan henvises til Georg Søndergaard: *Bogen om personnavne. Oprindelse. Historie. Brug*, og specielt om forholdene i ældre tid i Sønderjylland til Max Rasch: *Aus der alten Namenstruhe. Plaudereien über nordschleswigsche Familiennamen*. I *Nudansk Ordbog* kan man finde betydningen af de almindeligste for- og efternavne samt nogle slægtsnavne forklaret ganske kort.

Indsamling af slægtshistoriske oplysninger

Indsamlingen af slægtshistoriske oplysninger kan deles op i tre grupper: Først gælder det mundtlige oplysninger og billeder hos familien, dernæst om andre har skrevet om samme slægter eller evt. lagt noget ud på Internettet om dem, og endelig kommer turen til arkivarbejdet, hvor man selv finder nye og hidtil ukendte oplysninger. Arbejdet vil let komme til at strække sig over flere år, og det vil ofte blive nødvendigt at vende tilbage til familiens medlemmer eller litteraturen, når glemte sammenhænge er blevet afdækket. Under hele indsamlingsarbejdet bør man derfor være åben over for alle former for indsamling og kombinere de forskellige muligheder.

Mundtlig overlevering

Det er de færreste, der må starte helt på bar bund med at indsamle oplysninger. Som regel har der på et eller andet tidspunkt været et medlem af familien, som har interesseret sig for sagen. Om ikke andet vil der i enhver familie være nogen, der kan huske tilbage, og selv om der måske ikke er noteret noget ned, kan den mundtlige tradition være en rig kilde at øse af. Man skal dog være forsigtig, for familietraditioner har det med at blive kønnere og kønnere, jo ældre de bliver. Har en familietradition været knyttet til en person, som ellers er glemt, kan traditionen vandre videre til et yngre slægts-

medlem, som måske bærer samme navn. To-tre generationer tilbage i slægten kan de gamle huske, det vil sige omkring et århundrede, i heldige tilfælde dog noget længere. Har en gammel bedstemor fortalt noget fra sin barndom til sit barnebarn, der igen som gammel fortæller det videre, kan en sådan fortælling nemt spænde over 150 år.

Den mest oprindelige form for historisk overlevering er, at fortællingen om fortiden og dens mennesker går fra mund til mund. Den mundtlige tradition er usikker, så sandt som menneskets hukommelse er ufuldstændig, men for enhver, der beskæftiger sig med sin slægts historie, må det i første omgang blive de levende menneskers vidnesbyrd, han bygger sin viden på. Mangt og meget kan findes på biblioteker og arkiver, men det meste af det, de gamle ved at fortælle om deres forfædre, vil man forgæves søge dér. De har kendt hinanden, og de kan som regel fortælle om deres gode og dårlige egenskaber, om deres særheder, deres glæder og sorger. Intet skriftligt vidnesbyrd vil nogensinde kunne få den værdi, som et levende menneskes fortælling om sine forældre eller bedsteforældre.

Noget af det første, man må gøre, når man har besluttet sig til for alvor at ville søge oplysninger om slægten og dens fortid, er derfor at besøge alle ældre familiemedlemmer – ikke blot forældre og bedsteforældre, men også de-

res søskende og fjernere slægtninge – og få dem til at fortælle. Også folk, der på arbejdspladsen, i foreningslivet eller andetsteds har haft nær kontakt med familiens medlemmer, vil ofte kunne give værdifulde oplysninger.

Det gælder især om at få de oplysninger frem, som man ikke kan vente at finde andre steder. Gennem den mundtlige samtale kan det undertiden lykkes at få samlet materiale til en lille biografi af de nærmeste forfædre, en levnedstegning, der ikke blot indeholder de nøgne biografiske data, men også fortæller noget om mennesket bag årstallene. Man bør absolut også skrive oplysninger ned, som måske er usikre, og som fortælleren selv karakteriserer som tvivlsomme. Når man noterer, at der er tale om en usikker tradition, vil man ikke ukritisk bygge for meget på den slags kildestof, men alligevel har man alle oplysningerne gemt. Det kan vise sig, at en sen og upålidelig tradition, hvoraf størstedelen er forkert, kan indeholde en kerne af sandhed, som kan blive af uvurderlig betydning under det fortsatte eftersøgningsarbejde. I øvrigt må man altid huske på, at det ikke er tilstrækkeligt at lade fortælleren snakke løs. Man må gennem stadige spørgsmål søge at finde frem til de oplysninger, man har brug for, og arbejde på at sætte fortællerens tanker i sving. De fleste mennesker står meget usikre over for årstal og datoer, så snart det ikke drejer sig om dem selv. Spørger man en person, hvornår hans bedstefar er død, er det kun de færreste, der er i stand til at svare. Men bliver man ved med at spørge på en varieret måde, er det i mange tilfælde muligt at få flere oplysninger frem, som kan gøre det lettere at få de pågældende årstal fastslået ved kirkebøgernes hjælp. Dog skal man passe på ikke at lægge fortælleren svaret i munden ved at stille ledende spørgsmål af karakteren: Var det ikke i 1930, at

9. Anonymt portræt af et gårdmandspar fra Felstedssamlingen 1864, se side 27. Typisk visitkortfoto af N. Schipper, der havde atelier på Storegade i Aabenraa.

I . . ? Selv om folk ikke husker årstal, erindrer de ofte den indbyrdes rækkefølge af fortidens begivenheder. Måske kan den udspurgte, når han har tænkt sig lidt om, mindes, at bedstefaderen døde året efter, at hans yngste barn blev født. Og så er det jo ikke så vanskeligt at få årstallet slået fast. Hvis man bevæger sig ind på vanskelige emner som alkoholforbrug og børn født uden for ægteskab, er det nødvendigt at udvise megen takt ved udspørgningen. Undertiden kan det ligefrem være nødvendigt at love, at oplysningerne ikke bliver offentliggjort, medens den interviewede er i live.

En god vejledning i, hvorledes man griber sagen an, er Carsten Bregenhøj: *Etnologisk interviewteknik*, udgivet i Dansk Historisk Fællesfor-

enings håndbogsserie. Mere kortfattet men up to date er Nynne Helge: Lad slægten fortælle – om interviewet som alternativ metode til slægtsforskning i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1998. Artiklen slutter med et forslag til en meget omfattende spørgeliste. Her kan man selv udvælge de emner, man synes er centrale, og evt. supplere med spørgsmål vedrørende de særlige sønderjyske forhold.

Forstår man den kunst at få folk til at fortælle, vil man snart få samlet en mængde oplysninger. Man gør klogt i straks at skrive ned, hvis man ikke er så heldig at råde over en båndoptager eller et videokamera, idet man ellers hurtigt vil glemme det meste. Ved at nedskrive oplysningerne får man også bedre overblik over, hvad man ved. Optegnelserne skal selvfølgelig ordnes omhyggeligt og gennemgås, før man begynder en ny spørgerunde, så man fuldstændig er på det rene med, hvor man skal sætte ind med sine spørgsmål. Har man derimod en optager, kan man bedre tillade sig at lade de udspurgte snakke løs, og så gennemgå hele historien og gøre notater, når man kommer hjem. Ved optagelse på bånd og video vil man samtidig opnå at bevare karakteristiske stykker med de kendte og elskede stemmer og levende billeder. Man vil dermed give de næste generationer helt nye muligheder for at få et personligt indtryk af deres afdøde slægtninge. Også optagelser fra en persons forskellige levealdre vil senere vise sig at være særdeles interessante. Det er helt legitimt at optage video fra familiefester. Mere problematisk er det at gøre det i kirken ved vielse og barnedåb for ikke at sige begravelser. Mange præster synes, at det forstyrrer den kirkelige handling, og under alle omstændigheder må man først sikre sig tilladelse, inden man går i gang med at skabe denne nye form for slægtshistorisk dokumentation

Den tekniske udvikling går hurtigt, og der vil allerede nu være mange mennesker, der har ældre båndoptagelser og videofilm fra slægtsbegivenheder liggende. Optagelsernes holdbarhed er imidlertid et uafklaret spørgsmål, hvortil kommer, at det nu vil være vanskeligt at finde båndafspillere, der kan gengive bånd fra 1960'erne og 70'erne – hvis der da overhovedet mere er noget at gengive! Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Aabenraa råder over ældre båndafspillere, og måske findes der også sådanne på nogle lokalarkiver. En oplagt mulighed er at udvælge særlige karakteristiske udsnit fra båndoptagelserne, redigere dem sammen og få dem indspillet på en cd-rom. Så er holdbarheden de næste 40 år sikret, og udgiften er ikke uoverkommelig.

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Aabenraa ejer en række båndoptagelser, som Historisk Samfund for Sønderjylland har ladet optage siden begyndelsen af 1960'erne. Her er bevaret optagelser først og fremmest med personer, som har markeret sig i de nationale danske bevægelser. Disse optagelser bliver efterhånden alle lagt over på cd-rom. Instituttet ejer desuden kopier af de mange optagelser af sønderjyske folkesange, som lektor Karl Clausen lod optage i forbindelse med udsendelser i Danmarks Radio i 1960'erne og 1970.

Karl Clausens optagelser findes også på Musikhistorisk Institut på Århus Universitet og delvis på Danmarks Radio, hvor der også findes andre optagelser med sønderjyder. Indsamling af traditionsstof begyndte i Sønderjylland allerede før 1864, og man må ikke glemme, at der på Dansk Folkemindesamling kan ligge værdifulde optegnelser fra slægtens hjemegn, hvori personer fra slægten omtales. Det kunne jo også være, at et medlem af slægten havde været meddeler til Folkemindesamlingen eller

til Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Stof af denne karakter hører også med ved indsamling af slægtshistorisk materiale i videste forstand, jf. nedenfor s. 109.

Billeder

I forbindelse med indsamling af mundtligt traditionsstof vil det være naturligt også at interessere sig for familie billeder. Indsamlingen af gamle billeder lader sig nemlig mest praktisk gennemføre, når man alligevel snakker med familiens medlemmer. I mange familier har man endnu de karakteristiske tykke gamle fotoalbums liggende, men efterhånden er det kun få og fortrinsvis ældre personer, der kan identificere personerne på billederne. Hvis de ikke vil forære én billederne, kan man sandsynligvis lå-

ne dem til affotografering. Når man sammen gennemgår sådan et gammelt album, kommer tankerne i sving og tungen på gled, og så gælder det om at få stillet de rigtige spørgsmål. Samtidig bør man bag på de gamle billeder med en blød blyant notere navnet på den, det forestiller, og evt. hvornår billedet er taget. Men husk: Brug aldrig kuglepen til det, da pastaen kan gå igennem papiret og ødelægge billedet.

I Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, der er en videreførelse af Historiske Samlinger for Sønderjylland, findes landsdelens største samling af såvel portrætbilleder som topografiske billeder. I de seneste år er der foregået en intensiv registrering af billederne på edb, så man hurtigt kan konstatere, om der findes noget af det, man søger. Hvis det er tilfældet, kan man få lavet en kopi, idet originalerne af hensyn til

10. Silhouetklip fra 1838 af ejeren af Vestre Paulsgård i Løjt sogn Jep Claussen, 1793-1876, med hustru Bodel f. Witzen, 1805-45, og børnene Claus, f. 1832, Botille, f. 1833 og Peter, f. 1837. Lille Marcus, f. 1839, med hunden er tilføjet senere, hvilket viser, at man skal være forsigtig med dateringen.

bevaringstilstand ikke længere udlånes. Instituttet har også overtaget flere gamle fotografers glasplader og andre negativer, hvor der kan gøres fund af ukendte billeder. Blandt samlingens perler er en komplet samling af billeder fra Felsted sogn omkr. 1864 – en gave fra beboerne til pastor Mørk Hansen, da han flyttede bort. På mange lokalarkiver er der opbygget store lokale billedsamlinger, se s. 40 og listen s. 144ff. En tilsvarende samling med hovedvægt på Syd-slesvig findes i Dansk Centralbibliotek for Syd-slesvig i Flensborg. På Det kongelige Bibliotek i København findes landets største billedsamling, som naturligvis også omfatter Sønderjylland. Billedsamlingen på Det kongelige Bibliotek omfatter ca. 11 millioner billeder, topografiske såvel som personbilleder. Det er dog kun en lille del af dem, der kan søges oplysninger om i Den nationale Billedbase på Internettet under www.kb.dk.

Teknikken i et fotografi giver mulighed for at tidsbestemme det, hvilket åbner for gode muligheder for at identificere personen på et billede. Står fotografens navn på billedet, kan man ved hjælp af Bjørn Ochsner: *Fotografer i og fra Danmark indtil år 1920* se, hvor længe en fotograf har virket et bestemt sted og dermed komme endnu tættere på at afsløre, hvor og hvornår billedet er optaget. Billeder skal opbevares omhyggeligt, helst i specielle syrefri kufferter, men under ingen omstændigheder i plastikomslag.

Fra tiden før fotografiets gennembrud har vi de sjældne daguerreotypier fra 1840'erne og begyndelsen af 50'erne, forud for dem silhouetklippene og malerierne. Hvis der ikke er bevarer noget i familiens eje, kan man være heldig at finde dem på landsdelens museer. Når man læser Hanne Poulsen: *Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå*, forbavses man over, hvor mange borgere og

embedsmænd der allerede dengang lod sig male. Bogen slutter med et katalog over hans portrætmalerier fra tiden 1783-1805.

Trykt og utrykt slægtshistorie

Ligegyldigt om man arbejder med en anetavle eller en efterslægtstavle, vil man efterhånden som man arbejder sig gennem generationerne komme i berøring med andre slægter. Man må derfor løbende holde sig orienteret, om der skulle være udarbejdet, evt. trykt, slægtshistoriske arbejder om disse. For Sønderjyllands vedkommende har man for den lidt ældre litteraturs vedkommende et glimrende hjælpemiddel i Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur* fra 1959 forsynet med et tillæg af Peter Kr. Iversen om manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i landsarkivet i Aabenraa. Det siger sig selv, at der siden 1959 er kommet adskillige værdifulde arbejder til, og en ajourført udgave af dette tillæg findes på landsarkivets læsesal. Landsarkivet udlåner normalt ikke dette utrykte materiale ud af huset, men såfremt det ikke strider mod de ophavsretlige regler, kan udvalgte sider erhverves i kopi.

Selve bibliografien rummer knap 1200 henvisninger til litteratur udgivet før 1959 og omfatter ikke blot henvisninger til bøger på de danske biblioteker, men også på Landesbibliothek i Kiel, Landesarchiv i Slesvig og de store norske biblioteker. Både selvstændige værker og tidsskriftartikler er taget med. Bibliografien omfatter egentlige sønderjyske slægter, det vil sige slægter, der har deres rod i Sønderjylland, og hvoraf hovedparten af medlemmerne har levet deres liv her. Endvidere er medtaget slægter, hvis stamfader, eller i hvert tilfælde danske stamfader er født i Sønderjylland, men som i

øvrigt kun har haft mindre tilknytning til landsdelen, samt slægter, hvoraf en enkelt eller enkelte grene har haft rod og virke her. Med Sønderjylland forstås i denne forbindelse Nord- og Sydslesvig, de otte sogne ved Kolding, Ærø og de nørrejske enklaver i Vestslesvig. Bogen er meget let at orientere sig i, da den er ordnet alfabetisk på slægtsnavn.

En løbende bibliografi over den sønderjyske og holstenske slægts- og personalhistoriske litteratur findes i *Bibliographie zur Schleswig-Holsteinische Geschichte und Landeskunde*, der siden 1928 hvert femte år er udsendt af Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte.

Den nyere dansksprogede slægtslitteratur er registreret i de fælles-danske bibliografier: Hans H. Worsøe: *Fortegnelse over slægtslitteratur 1948-72* i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1974 med tilføjelser sammesteds og Dorthe Gissel: *Fortegnelse over slægtslitteratur 1973-79*. Siden 1980 har Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF) årligt udsendt lister over lokal- og slægtshistorisk litteratur. For årene 1980-85 er de samlet af Ingvar Musaeus i et særhæfte af tidsskriftet *Slægten*. For de følgende år skal de søges i *Hvem forsker Hvad*. Man skal være opmærksom på, at disse lister ikke tager tidsskriftsartikler med. For tiden efter 1980 er man henvist til også at efterse indholdsfortegnelserne til de relevante tidsskrifter. Det kan også være meget nyttigt at gennemse anmeldelserne i f.eks. *Sønderjyske Årbøger*, *Sønderjysk Månedsskrift* og *Personalhistorisk Tidsskrift*.

Har man ikke umiddelbar adgang til de ovenfor anførte hjælpemidler, kan en første orientering foregå på Det sønderjyske Landsbibliotek eller et andet stort bibliotek, hvis edb-søgesystemer efterhånden er godt udbyggede, især hvad angår den nyere trykte litteratur i regulær bogform. Dansk bogfortegnelse er ligesom

11. Socialinspektør Olav Christensen, Haderslev, 1910-86, har både gennem sine bibliografiske arbejder og sine bidrag til sønderjysk slægtshistorie ydet en betydningsfuld indsats.

Statsbiblioteket og Det konglige Biblioteks databaser desuden tilgængelige via Internet.

Tidsskriftartikler er som nævnt medtaget hos Olav Christensen, men de vigtigste personalhistoriske tidsskriftsrækker skal dog nævnes særskilt. Et meget omfattende stof findes i *Personalhistorisk Tidsskrift*, som er udkommet siden 1880. Der findes registre i hver årgang, og disse er for årene 1880-1965 udgivet i reprotryk i tre bind. Navneregister til årgangene 1966-96 er udgivet af Poul Steen og Arne Julin i bogform og på diskette. En samlet indholdsfortegnelse 1880-1990 ved Poul Steen findes ligeledes i bogform og på diskette.

Et specielt sønderjysk slægtshistorisk tids-

skrift blev forsøgt udgivet af Andreas Michael- sen med *Stambladet* i 1963, men det gik ind efter få år. Dets indhold er en blanding af teoretiske artikler, folklore, lokal- og slægtshistorie.

Der findes flere tysksprogede tidsskrifter, der kan indeholde sønderjysk slægtshistorisk stof eller stof om slægter og personer, som har haft periodisk tilknytning til Sønderjylland. Af *Familiengeschichtliche Mitteilungen aus Nordschleswig* kom kun få hæfter, og det samme gælder *Die Sippe der Nordmark*, der begyndte at udkomme 1938, men gik ind under Anden Verdenskrig. Vigtigst er uden tvivl *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein*, hvis første hæfte kom i 1962, hvor det afløste *Mitteilungen der Schleswig-Holsteinischen Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde*, der udkom 1949-62. Der findes tre ti-års registre til *Familienkundliches Jahrbuch*, nemlig 1962-71, 1972-81 og 1982-91. Af andre tyske tidsskrifter kan nævnes *Zeitschrift für Niederdeutsche Familienkunde*, udgivet fra 1919, oprindeligt under titlen *Zeitschrift der Zentralstelle für niedersächsische Familiengeschichte*, derefter udgivet af Genealogische Gesellschaft i Hamburg e.V. under ovennævnte titel, *Norddeutsche Familienkunde*, udsendt siden 1951 af Arbeitsgemeinschaft genealogischer Verbände in Niedersachsen, *Familienkundliche Nachrichten*, udgivet siden 1955 i Neustadt/Aisch, og *Lübecker Beiträge zur Familien- und Wappenkunde*, udgivet af Arbeitskreis für Familienforschung e.V. Lübeck, grundlagt 1966.

Foruden i de særlige genealogiske tidsskrifter kan man også finde et stort personalhistorisk stof i de mange sønderjyske tidsskrifter, der i årenes løb har eksisteret. *Sønderjyske Årbøger* er udkommet siden 1889, og til de første 100 år, 1889-1988, foreligger et register, hvori samtlige omtalte personer er optaget. Bindet rummer

også en fortegnelse over artikler og anmeldelser i årbøgerne. *Sønderjysk Månedsskrift* begyndte at udkomme i 1924, og her foreligger en indholdsfortegnelse for årene 1924-94, med et afsnit om personalhistorie, men ikke noget navneregister. Nævnes skal også *Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig*, der siden 1960 har udsendt sit tidsskrift med to halvbind om året. Et register til *Grænsevagten 1918-40* gør det muligt at finde de mange oplysninger om enkeltpersoner, der rummes i dette tidsskrift, som gik ind 1970. *Sprogforeningens Almanak*, der begyndte at udkomme i 1894, stoppede med årgang 100 i 1993. I almanakken findes hvert år nekrologer, som er lette at finde ved hjælp af de to registre, der er udkommet til *Sprogforeningens Almanak*, nemlig 1894-1983 og 1984-1993. Skikken med at bringe nekrologer blev fortsat af almanakkens afløser: *Sønderjysk Almanak*, som Sønderjysk Skoleforening har udgivet siden 1994. Også i *Deutscher Volkskalender für Nordschleswig 1925 ff* og *Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende 1894-1963* findes mange nekrologer. Sammen med nekrologerne fra *Sprogforeningens Almanak* indgår de i landsarkivets store kartotek over nekrologer, som er ført ajour til 1991.

Det tyske historiske tidsskrift for Slesvig og Holsten, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, er udkommet siden 1870 og har tre periodiske registre, sidst for årene 1957-75 dvs. årg. 81-100. Til *Die Heimat*, 1891 ff, der også efter 1920 indeholder meget nordslesvigsk stof, findes tre registre til og med 1985, årg. 99. Det nordslesvigske stof er ofte koncentreret i dette tidsskrifts februarhæfte.

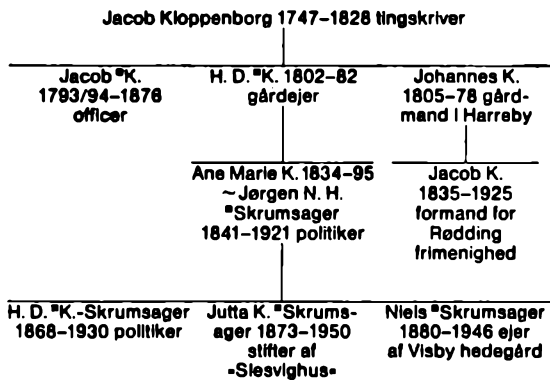
Ved siden af tidsskrifterne *Sønderjyske Årbøger* og *Sønderjysk Månedsskrift* udgiver Historisk Samfund for Sønderjylland en skriftserie med adskillige vægtige personalhistoriske bø-

ger, en studieserie og serien Sønderjyske levnedsløb. Tilsammen drejer det sig om godt 125 publikationer, hvoraf flere vil blive omtalt senere. På tilsvarende vis har Gesellschaft für Schleswig-Holsteinsche Geschichte sin skrift-række, der bærer titlen *Quellen und Forschungen*.

Af mere almindelige opslagsværker må man ikke glemme de biografiske leksika. 3. udgave af *Dansk biografisk Leksikon* udkom 1979-1984 med senere datasupplement 1984-95, og et fælles register til alle tre udgaver. Dansk biografisk leksikons to sidste udgaver indeholder foruden biografierne oversigter over slægter, hvorfra flere medlemmer er biograferede, i alt ca. 600 slægtsoversigter. I tredje udgave er de opstillet i oversigtstavler, i anden udgave i tekstform. Da udvalget af biograferede personer ikke er det samme, er de ældre udgaver stadig af interesse. Det samme gælder *Dansk biografisk Håndleksikon*, der udkom 1920-26. Et særligt kvindebiografisk leksikon udkommer i år 2000 med adskillige biografier af sønderjyske kvinder. Udgivelsen af et specielt sønderjysk biografisk leksikon blev påbegyndt af Grænseforeningen, men det var kun nået til Augustiny, da det måtte standses på grund af de særlige forhold under Anden Verdenskrig. I 1970 begyndte Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte udgivelsen af *Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon* under redaktion af Olaf Klose. Fra og med bind 6 indgår Verein für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde som medudgiver. Samtidig skiftede værket navn til *Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck*. I modsætning til de danske leksika udgør det ikke en lang alfabetisk række, men hvert bind omfatter biografier fra hele alfabetet. Samtidig med hvert nyt bind udsendes et nyt fælles register over det hidtil udkom-

Kloppenburg

Slægten K. indvandrede fra Meldorf i Ditmarsken med Jacob K. (1747–1828) som blev tingskriver i Frøs og Kalvslund herreder.

Aug. F. Schmidt: Om J. H. Kloppenburg og hans slægt, Kolding folkeblad 9.5.1940.

12. Typisk mindre slægtsoversigt fra *Dansk biografisk Leksikon* 3. udg. De med ■ mærkede personer er optaget i leksikonet.

ne. Også dette leksikon er, om end i mere beskedent omfang, forsynet med slægtsoversigter i tekstform. Til gengæld nævnes for hver enkelt biograferet, hvor mange børn vedkommende har efterladt sig, undertiden med henvisning til nogle slægtsforbindelser.

Endelig skal det tilføjes, at *Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie* fra 1901 rummer et biografisk leksikon over danske og tyske personligheder fra grænsekampen, bl.a. folk som det undertiden ellers kan være svært at finde noget om, og Morten Kamphøveners *Syd-slesvig gennem tiderne* fra 1946-48 bd. III et sydslesvigsk biografisk leksikon ved J. Bogen-see. I *Sønderjydske Kvinder under Fremmed Herredømmet* 1-3, der udkom 1930-44, er der ligeledes samlet mange oplysninger.

Såvel danske som tyske samlinger af stam-tavler kan rumme sønderjyske slægter. Det gælder både Th. Hauch-Fausbøll: *Slægthaandbogen*, samt specielt bd. 91 og 162 af *Deutsches Geschlechterbuch*, der handler om Slesvig og Holsten med bl.a. slægterne Ahlmann og Bargum. Fra Olav Christensens slægtshistoriske bibliografi vil der være henvisning til de to førstnævnte, men da bd. 162 af *Deutsches Geschlechterbuch* udkom i 1973 gælder det ikke dette bind.

Slægtsforskningsorganisationer og tidsskrifter

Både på lokalt plan og på landsplan er slægtsforskerne organiseret i en række foreninger, der arbejder sammen om det fælles mål at skaffe bedre arbejdsvilkår for slægtsforskerne. Dette sker ved udgivelse af publikationer, ved foredrag og kursusvirksomhed samt medlemsmøder, hvor erfaringer kan udveksles.

I Sønderjylland findes to regionale foreninger: Slægtshistorisk Forening Sønderjylland med mødevirksomhed i Sønderborg og Aabenraa området samt Haderslev Slægtsforsknings Forening, hvis møder ligger i Haderslevområdet. Begge foreninger er tilsluttet landsorganisationen Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF), der er oprettet 1980, og som omfatter over 40 lokale foreninger. SSF udgiver bladet *Slægten* og afholder hvert år et weekendkursus for de tilsluttede foreningers medlemmer om et slægtshistorisk emne. Siden begyndelsen af 1990'erne er disse møder afholdt på Snoghøj Folkehøjskole.

Her ud over findes i Danmark endnu to landsdækkende foreninger: Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie og DIS-

Danmark. Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie er oprettet 1879. Dets væsentligste opgave har været at udgive medlemspublikationen *Personalhistorisk Tidsskrift*. Det markerede sit 100-års jubilæum med at udsende en samling vejledende og orienterende artikler under titlen *Personalhistoriske Studier*. DIS-Danmark står for Databehandling i Slægtsforskning. Foreningen afholder medlemsmøder på skift i hele landet og har siden 1977 udgivet bladet *Slægt & Data*, som er omtalt ovenfor i afsnittet om valg af program.

De tre landsorganisationer udgiver i samarbejde *Hvem forsker Hvad*, som blev startet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie i 1969. Det udsendes en gang årligt, når sæsonen begynder i september måned. De seneste årgange foreligger såvel i hæfteform som på diskette. Her kan alle slægtsforskere fortælle om, hvad de arbejder med, og indrykke spørgsmål om deres problemer. Herved kan der skabes kontakt med andre, der arbejder med samme slægter og lokaliteter. *Hvem forsker Hvad* er forsynet med såvel slægtsnavne- som stednavneregister.

Den tyske slægtsforskningsorganisation syd for grænsen er Schleswig-Holsteinische Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde e.V. Kiel, hvis opbygning for en væsentlig del må tilskrives fhv. statsadvokat Friedrich Schmidt-Sibeth samt redaktøren af foreningens tidsskrift *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holsteins* første 17 årgange overarkivar dr. Wilhelm Hahn, 1898-1982. Selskabet har i 1983 påbegyndt udsendelse af *Schleswig Holsteinische Stamm- und Ahnenlisten*, hvor medlemmerne kan få deres forskningsresultater publiceret i et fordringsløst udstyr.

Sønderjyske slægtshistorikere

Der udføres meget slægtshistorisk arbejde i Sønderjylland i 1990'erne. Et af de større arbejder er allerede nævnt, nemlig Hans Ole Mørks og Svend Jacobsens efterslægtstavle for Troels Winther (se s. 14). I Historisk Samfunds bogserie har Bodil Clausen publiceret *Gårde i Haderslev og Tyrstrup herreder 1531-1753*, og også i *Personalhistorisk Tidsskrift* er der flere artikler fra hendes hånd. Det samme gælder bibliotekar Carl Langholz, f. 1921, hvis anetavler for kendte danskere er nævnt s. 13. Blandt hans artikler i *Personalhistorisk Tidsskrift* kan nævnes Slægten Outzen/Rostgaard fra Roost gennem 400 år i årg. 1984 og To slægter Zoëga i årg. 1988. Næsten jævnaldrende med denne var overbibliotekar Aage Bonde, 1922-91, hvis samlinger om flensborgske borgmestre og rådmænd er afleveret til landsarkivet. Kombinationen af lokalhistorie og slægtshistorie blev dyrket af lærer Ib Andersen, 1942-93, bl.a. som redaktør af *Varnæs Birk*. Udgivet er hans *Gårde og slægter i Ensted sogn*, medens de øvrige manuskripter efter hans tidlige død blev afleveret til landsarkivet.

I den generation af sønderjyske personalhistorikere, der var født i årene før Genforeningen, var socialinspektør Olav Christensen, 1910-86, fra Haderslev så udpræget den, der har ydet den mest alsidige indsats gennem sine bibliografier, adskillige lokalhistorisk prægede arbejder og en række rent slægtshistoriske artikler bl.a. i *Personalhistorisk Tidsskrift*. Desuden spillede han en væsentlig rolle ved oprettelsen af det senere byhistoriske arkiv i Haderslev. Med hensyn til udarbejdelse af stater over lærere har skoleinspektørerne L. S. Ravn, 1894-1984, og Børge L. Barløse, f. 1914, udført fornemme arbejder. Sidstnævnte har også indlagt sig stor

fortjeneste ved udarbejdelse af det udførlige personregister til *Sønderjyske Årbøger* 1889-1988 med det uhyre vanskelige arbejde at identificere de mange personer. Handelsoverlærer Jens Lampe, f. 1917, har i særlig grad beskæftiget sig med udvalgte grupperes personalhistorie, som lærere, urmagere og møllere, men har også været en flittig bidragyder til lokalhistorien. Kombinationen af gårdhistorie og slægtshistorie er fuldt behersket af førstelærer Jes M. Holdt, 1908-84, for Løjt sogns vedkommende. Denne disciplin blev sat i nationalpolitisk sammenhæng af sognepræst dr. theol. Hans Hejselbjerg Paulsen, 1905-78, i hans bog *Sønderjyske Slægter* om besidderne af gårdene i Øster Løgum sogn. Et værk af en ganske anden karakter har major Knud Gether, f. 1912, udgivet under titlen *Middelalderfamilier i Flensborg og Nordfrisland og deres efterkommere i Danmark, Tyskland og Norge* med undertitlen *Et bidrag til Sønderjyllands personalhistorie*. Nævnes kan endvidere rigsarkivar dr. phil. Johan Hvidtfeldt, 1908-79, hvis omfattende samlinger om nordslesvigske embedsmænd er afleveret til landsarkivet. Til denne generation hører også Slægtshistorisk Forening for Sønderjyllands første formand, mag. art. Jørgen Wangel, f. 1916, der selv publicerer sine forskningsresultater i serien *Acta*, og hvis samlinger løbende afleveres til landsarkivet, samt læge Anders Schmidt, 1913-99, hvis 16 bind store *Anetavlerfor 4 sønderjyske slægter* findes i landsarkivets manuskriptsamling. Cand. jur. F. S. Grove-Stephensen, 1918-96, har udført mange genealogiske undersøgelser, især for dansk-amerikanere af sønderjysk herkomst. Hans samlinger findes hovedsagelig som privatarkiv på landsarkivet, men de kan være vanskelige at benytte, da de til dels er ordnet kronologisk efter korrespondancen.

Som privat genealog har Johan Redlef Volqu-

artsen, Tetenbüll, udarbejdet ca. 500 stamtavler, hvorfra oplysninger også kan erhverves. Fra den lidt ældre generation kan nævnes amtsforvalter, tandlæge Jonathan Smith, 1877-1969, der har efterladt værdifulde oversigter over bl.a. amtsforvaltere og herredsfogeder, og lægen Otto Fr. Arends, 1864-1945, der udgav *Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864*. Lærer Chr. Maibøll, 1883-1962, beskæftigede sig fortrinsvis med alsiske slægter koncentreret omkring Hørup sogn. Hans manuskripter findes i original eller kopi på landsarkivet, på Sønderborg bibliotek og på Det kongelige Bibliotek – en oversigt er trykt i *Sønderjysk Månedsskrift* 1962. Af større samlere kan endvidere nævnes pastor Edv. Juhler, 1885-1967, boghandler, museumsbestyrer Jens Frost, 1879-1956 og redaktør Lorenz Christensen, 1892-1965, der har afleveret en række slægtstavler til landsarkivet i Aabenraa og et manuskript om de tyske indvandrere på de jyske heder til landsarkivet i Viborg, samt landsarkivar Frode Gribsvad, 1890-1961, hvis flere hundrede anetavler er ordnet alfabetisk efter proband.

Medens fleste af de ovennævnte arbejder er blevet til nogen tid efter Genforeningen, synes der ikke at have været så mange kræfter til overs til slægtshistoriske arbejder af større omfang i den umiddelbart forudgående tid. Dette skyldes måske også de vanskeligere arbejdsvilkår før landsarkivets opførelse 1933. Dog skal nævnes to meget betydelige personalhistorikere, der begge også var virksomme før 1920: Lærer Ludvig Andresen, 1880-1940, fra Tønder, der skrev på tysk, og hvis samlinger er på Landesarchiv Schleswig-Holstein i Slesvig, og dr. phil. Ths. Achelis, 1887-1967 fra Haderslev, der skrev både dansk og tysk. Hverken Achelis' eller den lidt yngre hjemmetyske personalhistoriker dr. Max Rasch's, 1897-1981,

13. Hans Rudolf Hiort-Lorenzen, 1832-1917, er det store navn i sønderjysk slægts- og personalhistorie omkring århundredeskiftet, selv om hans virke især faldt uden for landsdelen. Han var søn af stænderdeputeret P. Hiort Lorenzen og var 1868-77 redaktør af *Dannevirke* i Haderslev.

papirer er kommet til landsarkivet. Et betydeligt indsamlingsarbejde af traditionsstof og oplysninger især fra Havnbjerg og Hørup sogne på Als blev udført af pastor Christian Knudsen, 1828- 1911, hvis samlinger i tre bind findes i Det kongelige Biblioteks manuskriptsamling (Ny kgl. saml. 4to.,²⁶⁸³⁻⁸⁴) og i mikrofilm og bearbejdelse af Chr. Maibøll delvis på landsarkivet.

Den betydeligste sønderjyskfødte slægtshistoriker i det 19. årh. var utvivlsomt redaktør H. R. Hiort-Lorenzen, 1832-1917, der grundlagde *Danmarks Adels Aarvog* og var medudgiver af talrige stamtavler. Bortset fra en slægtstavle for faderen i *Sønderjyske Årbøger* 1901 og for slægten Lorenzen fra Rinckenæs, beskæftigede han sig ikke udpræget med sønderjyske slægter. Til

gengæld er den slesvigske og holstenske adel blevet indgående studeret af Louis Bobé, 1867-1951, der ikke var sønderjyde. Af hans værker kan især nævnes *Slægten Ahlefeldts historie I-IV*. De fleste af ovennævnte er biograferet i *Danske Historikere 1965*, eller hvis de er døde før jan. 1974, i *Sønderjyske historikere efter 1864*, enkelte i *Dansk biografisk Leksikon*.

Fra det 19. århundredes første halvdel bør nævnes historikeren Frederik Barfod, 1811-96, og hans *Prinsen af Augustenborgs to hundrede og fire og halvtredsindstyve Aner for så vidt de kendes*, som er et eksempel på slægtsforskning anvendt i politisk øjemed i 1846. Ellers betød tiden efter den franske revolution en lang død periode for slægtsforskningen, som står i modsætning til den blomstring, den oplevede i tiden umiddelbart før. I hertugdømmerne skete blomstringen hovedsagelig takket være rektor ved Flensborg latinskole Olaus Henricus Moller, 1715-96, og hans far rektor sammesteds Johannes Moller, 1661-1725, hvis efterladte livsværk, det slesvigholstenske forfatterleksikon *Cimbria literata*, han udgav 1744. Værket er skrevet på latin, så det er i dag svært tilgængeligt, og desværre har ingen endnu haft mod på at gå i gang med en oversættelse. Olaus Moller udarbejdede omkring 1000 anetavler og stamtavler over førende slægter fra Flensborg og andre slesvigske byer. En del blev trykt, andre findes kun i håndskrift hvoraf de fleste sammen med et senere udarbejdet navnekartotek findes på Flensborg byarkiv. På Rigsarkivet findes mikrofilm af så godt som alle Mollers slægtstavler, og landsarkivet har kopifilm af samlingen i Flensborg. En alfabetisk fortegnelse over de behandlede slægter findes hos Fabritius og Hatt. Slægtstavlerne er stadig af betydelig værdi og bygger ofte på kildemateriale, der senere er gået tabt.

Før Mollers tid var det kun adelsgenealogi-

en, der tiltrak de lærde skribenter fra Slesvig og Holsten. Selv udgav Moller dog også adelsstamtavler som over slægterne Holstein og Ahlefeldt. Blandt andre arbejder fra samme tid kan nævnes A. H. Lachmanns stamtavle over slægten Blome fra 1755. Den lidt ældre præst Johann Friederich Noodts, 1705-56, stamtavle over slægten Rantzau, som blev trykt i Slesvig i 1733, må betegnes som et af de første kritiske genealogiske arbejder byggende på arkivalsk kildemateriale. Inspirationen kom syd fra, hvor den lærde Hamborgrektor Johann Hübner, 1668-1731, i 1708 havde udgivet det store stamtavleværk *Genealogische Tabellen*, hvis formål var at inddrage genealogien som en hjælpevidenskab til historien. Som en repræsentant for adelens interesse for slægtshistorie bør fra renæssancetiden også Henrik Rantzau, 1526-98, til Breitenburg nævnes, selv om den tids slægtshistorie er meget langt fra moderne slægtsforskning, idet det gjaldt om at prise forfædrenes dyder og vise, at man »var runden af det, som godt er«. Det er i samme tradition våbenanetavlerne på ligstenene og parentationerne, dvs. lovprisningerne af forfædrene, i ligprædikene hører hjemme.

Statens Arkiver

Når slægtsforskeren har sikret sig overblik over de muligheder, den foreliggende litteratur kan frembyde, og evt. har meldt sig ind i en eller flere af de eksisterende foreninger, er der en række af topografiske specialværker som by- og sognehistorier, og stater dvs. fortegnelser over embedsmænd m.v., som med fordel vil kunne inddrages i arbejdet. De væsentligste af disse er omtalt i kapitlet om kildemateriale om de forskellige befolkningsgrupper. Herefter kommer turen til det første arkivbesøg.

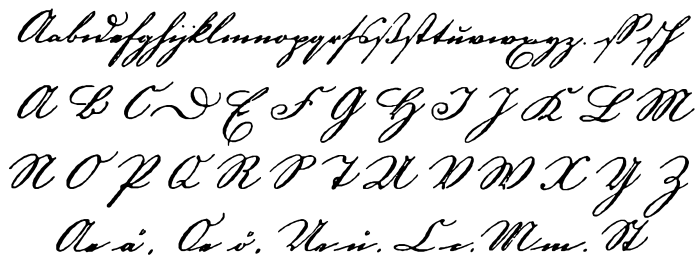
14. Flensborg-rektoren Johannes Møller, 1661-1725, fader til genealogen Olaus H. Møller, var selv en betydelig personalhistoriker og udarbejdede det store forfatterleksikon *Cimbria literata*, hvorfra kobberstikket af ham er hentet.

Under arbejdet med arkivalierne vil man tit støde på ukendte begreber og institutioner, men mange af disse kan findes forklaret i Johan Hvidtfeldt: *Håndbog for danske lokalhistorikere* og i det nyere tobindsværk *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*. En række latinske udtryk er for-

klaret som tillæg til denne vejledning s. 154f. Også skriften kan volde besvær, idet man op til 1920 benyttede gotisk håndskrift, hvorimod denne i Kongeriget blev afskaffet gradvis efter 1875. H. V. Gregersen har i *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier* givet en række eksempler på typiske tekster, og en vejledning i deres læsning ved hjælp af transskriptioner. Illustrationsmaterialet i denne bog søger at opfylde samme formål, idet de kan benyttes til selvstudium eller gruppearbejde.

Statens Arkiver i Danmark består af Rigsarkivet, de fire landsarkiver, Statens Erhvervshistoriske Arkiv og Dansk Data Arkiv. Det ledes af rigsarkivaren og er organiseret på den måde, at Rigsarkivet, som ligger i København, opbevarer kongehusets og centraladministrationens arkiver, det vil først og fremmest sige ministerierne og de gamle kollegiers papirer. De fire landsarkiver, i København, Odense, Viborg og Aabenraa, rummer de lokale embeders arkivalier, fra biskoppers og amtmænds store og omfattende arkiver til præsternes mindre, men betydningsfulde arkiver. Statens Erhvervshistoriske Arkiv i Århus, til daglig kaldet Erhvervsarkivet, modtager afleveringer fra erhvervsorganisationer og virksomheder, medens Dansk Data Arkiv i Odense rummer databehandlet kildemateriale. Det er altså ikke sådan, at alt kildemateriale, der findes på data-medier, afleveres til Dansk Data Arkiv. Uanset mediet afleveres det til det arkiv, hvortil det ville blive afleveret, hvis det var på papir. Dette hænger sammen med det grundlæggende ordningsprincip inden for arkivvæsenet: det såkaldte proveniens- eller hjemmehørsprincip. Efter det opbevares et embedes arkiv altid samlet og helst i den ordningstilstand, som det havde, da det fungerede ved embedet.

I et bibliotek anbringes bøger, der angår sam-

15. Gotisk
alfabet 1839.

me emnekreds, samlet. Personalhistorie og genealogi således under gruppe 99, speciel slægtshistorie under grupperne 99.7-99.9. Helt anderledes er det i arkiverne. Der kan man ikke finde alle papirer vedrørende samme slægt eller samme person samlet for sig. Man må ikke tro, at arkivaren kan gå hen og trække en skuffe ud med alle de oplysninger, man ønsker om sin tipoldefader. Og så er det lige meget, om han var gårdmand i Uge eller købmand i Haderslev. Man må prøve at finde ud af, hvilken embedsmand der kan tænkes at have beskæftiget sig med hans forhold, altså hvilken præst der kan have døbt, viet eller begravet ham, hvilken retsembedsmand der kan have protokolleret kontrakter og hæftelser vedrørende hans gård eller hus, på hvilken amtstue han har betalt sine skatter, eller hvilken herremand han eventuelt har hørt under. Lad os tage et eksempel: Vi søger oplysning om en mand, der var gårdmand i Sode. Vi finder ud af, at denne by ligger i Halk sogn, der hørte under Haderslev herred og Haderslev østeramt. Vi ved så, at vi skal søge oplysninger om ham i Halk sogns kirkebøger, i rets- og politimyndighedernes arkiv for Haderslev herred og i Haderslev amtsarkiv og østeramtstuen.

Da Statens Arkiver, og især Rigsarkivet, fik en ny struktur i 1993, er de fleste hjælpemidler ikke længere helt up to date. Det gælder således også den nyeste introduktion til arkiverne, som

udkom i 1982 under titlen: *Danmarks arkiver. Historie, funktioner*, redigeret af Vagn Dybdahl og Michael Gelting. En god hjælp til at orientere sig i den ældre centraladministration er Frank Jørgensen og Morten Westrup: *Dansk Centraladministration i tiden indtil 1848*. Rigsarkivet ligger på Slotsholmen i København, læsesalen i Proviantgården med indgang fra Bibliotekshaven og med fjernmagasin i Glostrup. Det rummer over 135 km arkivalier, så selv om der findes mange og gode vejledninger, er det uhyre vanskeligt at danne sig et overblik. Fra alle Statens Arkiver foreligger der såkaldte guider, dvs. kortfattede oversigter over samlingerne og hjælpemidlerne til deres benyttelse med henvisninger til de mere detaljerede trykte, maskinskrevne eller dupliserede registraturer. Statens Arkiver er også på Internettet, således at man fra adressen www.sa.dk kan gå videre til de forskellige arkivers hjemmesider og få oplysninger om åbningstider etc. Det er muligt at rette skriftlige forespørgsler til arkiverne. Hvis spørgsmålet er for omfattende, vil arkivet henvisne til en privat undersøger eller eventuelt foretage undersøgelsen mod betaling.

Rigsarkivets kortfattede guide består af ni tykke bind opdelt efter Rigsarkivets tidligere afdelingsstruktur. Bd I. 1-2 omfatter tiden før 1848, II. 1-4 1848-1990, III.1 Hærens arkiv (III.2. Marinens arkiv er endnu ikke udkommet) og IV. 1-2 Privatarkiverne. Hertil kommer serien

Vejledende arkivregistraturer, som foreløbig består af 23 bind. Fra denne serie er følgende bind af speciel sønderjysk interesse: bd. VII: *Tyske kancelli*, bd. X: *De sønderjyske fyrstearkiver*, bd. XIII: *Kongehusarkivet* (Fra Frederik VI – Frederik VII) og bd. XVIII: *Lokalarkiver til 1559* omfattende de gejstlige lokalarkiver fra Odense stift, de jyske stifter og Slesvig stift.

Landsarkivet for Sønderjylland

Som for de andre enheder under Statens Arkiver gælder det for landsarkivet i Aabenraa, at man kan søge oplysninger om arkivet og

dets samlinger over Internet, enten via den fælles hjemmeside eller direkte på adressen www.sa.dk.laa.

Den klassiske introduktion til landsarkivets samlinger er *Vejledende Arkivregistraturer* bd. VI: Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. En oversigt*. Da bogen er udgivet i 1944, rummer den stort set ikke fortegnelser over arkivalier fra tiden efter Genforeningen, da disse først er afleveret senere. Til gengæld er dens oversigter over de administrative forhold i Nordslesvig før 1864 både grundige og fyldestgørende, ligesom der findes et alfabetisk ordnet sogneregister til jurisdiktionsforholdene. Også om den preussiske admi-

16. Landsarkivet for Sønderjylland er beliggende Haderslevvej 45 i Aabenraa. Dets læsesal er åben alle dage kl. 9-16, i sommermånederne dog lukket om lørdagen. Da der hvert år finder over 5000 besøg sted, kan personalet ikke påtage sig at læse alle svære ord for de besøgende. Man kan derimod få vejledning i brugen af registraturer og valg af arkivalier, i særlige tilfælde også vedr. enkeltheder. Billedet viser vagtmester Leo Vinther Pedersen vejlede et af de mange amerikanske ægtepar, som hvert år aflægger besøg for at finde deres rødder.

nistration af landsdelen efter 1867 findes en del oplysninger, men på dette område kan der henvises til et nyere hjælpemiddel i *Arkivernes Informationsserie*, nemlig landsarkivar Hans Schultz Hansen: *Preussiske arkiver fra Nordslesvig 1867-1920*. Over de nyeste afleveringer, først og fremmest fra de danske myndigheder efter 1920 og frem til ca. 1970, findes såkaldte afleveringsdesignationer, dvs. lister over afleverede arkivalier, opstillet på læsesalen. En kortfattet introduktion til landsarkivets samlinger findes i hæftet *Hvad finder jeg på landsarkivet i Aabenraa*.

Landsarkivet for Sønderjylland, således er dets navn siden 1993, startede som et midlertidigt arkivdepot kort efter Genforeningen. I 1933 fik det sin egen bygning og navnet Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, som angav, at det kun omfattede de dele af Sønderjylland, som kom tilbage til Danmark i 1920 og altså ikke Sydslesvig, hvad det stadig ikke gør trods navneændringen. I 1974 opførtes en stor tilbygning med bl.a. underjordiske magasiner og ny læsesal med 24 pladser. Senere er der indrettet en kopilæsesal med yderligere 8 pladser. Tilsammen rummer landsarkivet 15 km arkivalier fra området mellem den nuværende grænse og Kongeåen, altså et område nogenlunde svarende til den nuværende Sønderjyllands Amtskommune. De vigtigste undtagelser er, at indtil 1864 omfatter landsarkivets samlinger også sognene i det senere Nr. Tyrstrup herred helt op til syd for Kolding, og indtil 1970 sognene Hviding, Spandet og Roager syd for Ribe. Landsarkivet har udgivet en lang række af registraturer, hvorover en liste findes s. 161-162. De forskellige registraturer vil blive omtalt i teksten i forbindelse med deres saglige indhold. Ved det første besøg på læsesalen gør man klogt i at gennemlæse den orienteringsbrochure, som ligger til gratis uddeling på ekspeditionsskranken.

Tilgængelighedsregler

Fra næsten alle statslige embeder og de fleste kommuner er papirerne afleveret frem til kommunalreformen 1970. Takket være den gældende arkivlov fra 1992, som senest er revideret i 1997, er langt de fleste af disse arkivalier frit tilgængelige på arkivernes læsesale, idet loven fastsætter en 30-års grænse for benyttelsen. Da arkivloven kræver, at de offentlige arkivalier skal være tilgængelige for borgerne efter 30 års forløb, er der imidlertid også nu begyndt at blive afleveret materiale fra tiden efter 1970. For at kunne benytte dette skal man enten søge særlig adgangstilladelse hos landsarkivaren eller påberåbe sig offentlighedslovens bestemmelser, hvilket sker hos den myndighed, der har afleveret arkivet. Det hedder i offentlighedslovens § 4 stk 1 : Enhver kan med de undtagelser, der er nævnt i §§7-14, forlange at blive gjort bekendt med dokumenter, der er indgået til eller oprettet af en forvaltningsmyndighed som led i en administrativ sagsbehandling i forbindelse med dens virksomhed. En forvaltningsmyndighed kan give aktindsigt i videre omfang, medmindre andet følger af regler om tavshedspligt.

For langt de fleste arkivaliers vedkommende er det imidlertid arkivlovens bestemmelser, der er afgørende for, om man kan komme til at benytte det materiale, som man er interesseret i at se. Arkivlovens hovedregel er, at sagerne bliver frit tilgængelige efter 30 år, når ingen særlige beskyttelseshensyn foreligger. For sager, der indeholder fortrolige oplysninger om enkeltpersoner, gælder der utilgængelighed i 80 år. Denne frist er begrundet i hensynet til privatlivets fred og modsvarer derfor tilnærmelsesvis et menneskes levealder.

Det er således 80-års reglen, der har størst

interesse for slægtsforskere, og det kan ikke undgås, at man under sit arbejde støder ind i den, da slægtsforskeren jo netop beskæftiger sig med personlige oplysninger om enkeltpersoner. Af hensyn til slægthistorikerne er der dog indført kortere frister på visse arkivalier. Under de enkelte kildegrupper er der derfor redegjort for disses tilgængelighedsforhold, men her skal kort resumeres: For de centrale slægthistoriske kilder, kirkebøger og personregistre gælder det, at de er tilgængelige 50 år efter, at de er udskrevet, dog er bøger, der kun indeholder oplysninger om dødsfald, allerede tilgængelige efter 10 år. Disse frister vil der til gengæld ikke kunne dispenseres fra. Skifter og testamenter er tilgængelige efter 50 år. Folketællinger efter 80 år med vid mulighed for dispensation frem til 1940. Lægdsruller er tilgængelige efter 80 år. Privatarkivers tilgængelighed aftales mellem landsarkivet og den, der afleverer dem, og hvis intet er aftalt, gælder 80-årsgrænsen. Ejendomsdokumenter er derimod som hovedregel frit tilgængelige helt fra deres tilblivelse.

Hvis man ønsker adgang til utilgængeligt materiale, skal der indgives en skriftlig ansøgning til vedkommende landsarkiv eller Rigsarkivet, hvis materialet befinder sig der. Ansøgning kan sendes som en almindelig skrivelse eller på en særlig ansøgningsblanket, som kan fås på Statens Arkivers læsesale. Statens Arkiver er forpligtet til at svare inden for en frist på 15 dage. Ud over navn, stilling, adresse og fødselsdato skal ansøgeren oplyse om, hvilke arkivalier der søges adgang til, og hvilket formål benyttelsen har. Er formålet slægtsforskning, skal det oplyses, hvilken slægt, det drejer sig om, og hvis det er ens egen slægt, hvilket slægtskabsforhold der er tale om.

Med hensyn til oplysning om biologiske

forældre i forbindelse med bortadoptering er det altid nødvendigt med en personlig skriftlig henvendelse. Man må i den forbindelse være opmærksom på, at man ikke altid kan få adgang til at se selve sagerne, men kun kan få visse oplysninger udleveret. Man skal også være opmærksom på, at der til en adgangstilladelse kan være knyttet den betingelse, at man ikke må opsøge de omtale personer, altså f.eks. sine biologiske forældre.

Statens Arkiver har udgivet pjecen *Frister for tilgængelighed. Vejledning om adgang til ikke umiddelbart tilgængelige arkivalier eller dispensation fra tilgængelighedsreglerne*. Pjecen udleveres gratis.

Oplysning om eget fødselstidspunkt

Da mange er interesseret i at få deres nøjagtige fødselstidspunkt oplyst, får Statens Arkiver mange henvendelser desangående. Der er derfor udarbejdet en særlig procedure for behandlingen af disse forespørgsler. Hovedreglen er, at ansøgning om oplysning skal indgives skriftligt, at der betales et gebyr forud svarende til de faktiske omkostninger, i 1999 er dette kr. 382,25 incl. moms. Ansøgningsblanketter og oplysning om den aktuelle pris kan rekvireres telefonisk. Imidlertid kan ikke alle og enhver få en anden persons fødselstidspunkt oplyst. Oplysningen gives kun til personen selv (den fødte), moderen (den fødende) eller den, der er indehaver af forældreretten. Disse personer er også berettigede til at udstede fuldmagt til tredie-mand. En personligt underskrevet fuldmagt vedlægges i så tilfælde ansøgningen. Endelig kan en efterkommer i lige linie af en afdød person rekvirere et fødselstidspunkt og skal i så tilfælde vedlægge dødsattest og fødselsattest/dåbsattest.

Medens fødselstidspunktet i det øvrige Danmark skal findes i jordemoderprotokollerne, gælder der for Sønderjylland det særlige forhold, at denne oplysning er indeholdt i de borgerlige personregistre. Dette har den praktiske konsekvens, at da personregistrene er almindeligt tilgængelige, når sidste indførsel er 50 år gammel, har personer fra og med udgangen af det år, hvor de fylder 50, mulighed for selv at finde deres fødselstidspunkt ved som en almindelig besøgende på landsarkivets læsesal at bestille pågældende fødselsregister til benyttelse som ethvert andet frit tilgængeligt arkivale. Den tidligere gældende ordning, at også personer under 50 kunne få denne adgang ved at udfylde en tilgængelighedsansøgning er fra og med 1999 ophævet på grund af det stærkt øgede arbejdspress på læsesalen.

Andre arkiver

Ud over landsarkivet findes der i Sønderjylland en lang række lokalarkiver, enten kommunale eller drevet af en lokalhistorisk forening. De fleste er organiseret i Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland, LASS, der igen er tilsluttet landsorganisationen Sammenslutningen af Lokalarkiver, SLA, som hvert år udgiver en arkivvejviser med oplysninger om medlemsarkivernes adresser, åbningstider, ledere og telefonnumre. Hvert år bringer *Sønderjyske Årbøger* i et særligt afsnit, Den lokalhistoriske arbejdsmark, beretninger fra de sønderjyske lokalhistoriske foreninger og arkiver, også dem, der ikke er medlem af LASS. Beretningerne efterfølges af en oversigt over deres årsskrifter og periodica med korte indholdsfortegnelser. De lokalhistoriske arkiver rummer bl.a. billedsamlinger, private personers arkiver, foreningsarkiver samt mange lokale hjælpemidler samt ofte ko-

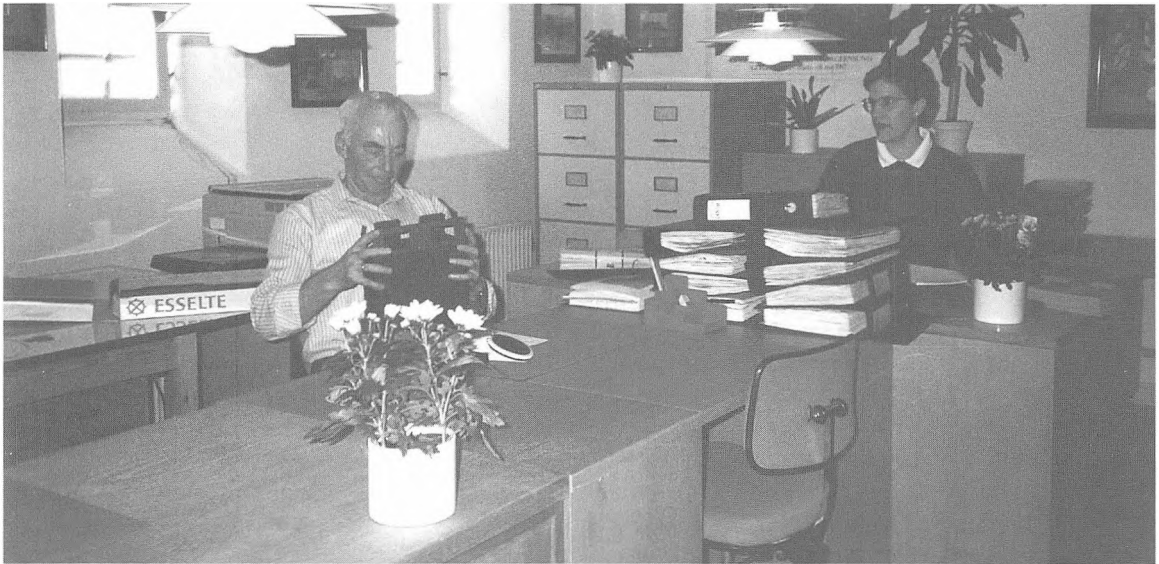
pier af kirkebøger og folketællingslister fra området. I mange tilfælde har afdøde lokal- og slægtshistorikere testamenteret deres samlinger til lokalarkivet. Slægtsforskerne bør være meget opmærksomme på de muligheder, disse arkiver rummer.

Et af landsdelens lokalarkiver adskiller sig fra de øvrige, nemlig Haderslev Byhistoriske Arkiv, hvis status som stadsarkiv gør, at det må modtage afleveringer af kommunale arkivalier. Som det eneste stadsarkiv i landet har det desuden byens arkivalier så langt tilbage, som de er bevaret. I anledning af arkivets 50-års jubilæum udsendte det bogen *Da Haderslev fik et byhistorisk Arkiv*, skrevet af dets leder Bent Vedsted Rønne. Bogen indeholder en kort oversigt over arkivets samlinger.

I Aabenraa by fungerer landsarkivet som lokalhistorisk arkiv for så vidt angår aflevering af arkivalier af privat herkomst, medens billedmaterialet går til Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, der har til huse på landsarkivet.

Et stort arkivmateriale om det danske mindretal syd for grænsen er samlet på Arkivet på Dansk Centralbibliotek i Flensborg. Det er fortegnet i Lars N. Henningsen: *Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig*, 1999.

Som et resultat af Sønderjyllands omskiftelige historie findes en del af arkivmaterialet til landsdelens historie i dag uden for landets grænser. Hovedparten er samlet på Landesarchiv Schleswig-Holstein, som i 1991 flyttede fra Gottorp Slot til Prinsens Palæ i Slesvig, med en moderne magasinbygning, læsesal og faciliteter for historiske institutter. Landesarchiv Schleswig-Holstein fungerer både som rigsarkiv for delstaten Schleswig-Holstein og som landsarkiv for de lokale statslige myndigheder. Derimod har kirken sit eget arkivvæsen, og det samme gælder mange kommuner. En hurtig

17. Broagerland Lokalarliv har bedre lokaler end de fleste andre af landsdelens mange store og små arkiver. Billedet viser lokalet Storegade 33 i Broager, hvor de besøgende kan benytte arkivets samlinger.

orientering om arkivet, og det øvrige arkivvæsen i Slesvig og Holsten, kan opnås via Landsarkivet for Sønderjyllands hjemmeside på Internettet. Som en traditionel introduktion til samlingerne kan benyttes Gottfried Ernst Hoffmann: *Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig* og specialregistraturerne, de såkaldte Findbücher, hvoraf kan nævnes: *Die Herzöge von Schleswig-Holstein-Gottorf 1544-1713*, *Deutsche Kanzlei zu Kopenhagen bis 1730* og *Rentekammer zu Kopenhagen*. Som det vil fremgå heraf, er Tyske Kancellis og Rentekammerets arkivalier delt mellem Rigsarkivet og Landesarchiv i Slesvig. Dette gælder også andre regeringskontorer for hertugdømmerne.

En redegørelse for delingerne kan findes i Hans Kargaard Thomsen: *Arkivoverenskomsten med Tyskland 1933 og dens forhistorie*, samt i Hans

H. Worsøes artikel: *Den arkivalske grænse i Grænsen i 75 år*, udgivet af Institut for Grænseregionsforskning i anledning af 75-året for Genforeningen.

Benyttelse af arkiverne er i Danmark gratis, hvorimod man i Tyskland normalt skal betale en daglig afgift, hvis man ikke arbejder på en videnskabelig opgave, da der i så fald kan søges om dispensation. Dog er det sådan, at slægtsforskning, »Familienforschung«, på Landesarchiv Schleswig-Holstein er fritaget for gebyr, »gebührenfrei«. De for øjeblikket gældende regler for benyttelse af kirkelige arkivalier syd for grænsen findes i *Informationsheft des Nordelbischen Kirchenarchivs* Hft. 1/1999. Prisen for benyttelse af arkivalier i indtil fire timer er 5 DM, for en hel dag betales 10 DM. Også ved besvarelse af skriftlige forespørgsler vil der blive opkrævet gebyr af de enkelte kirkebogskontorer.

Kilder til persondata

Ved persondata forstås i denne sammenhæng i første række de grundlæggende personalhistoriske oplysninger omfattende tidspunkt: dag, måned og år, samt sted: by, sogn evt. kommune, for fødsel, vielse og død. I en række tilfælde vil oplysning om fødsel og død ikke kunne skaffes, hvorfor oplysninger om dåb og begravelse træder i stedet. Mange slægtshistorikere ønsker at anføre såvel oplysning om fødsel og død som om dåb og begravelse, og oplysningerne bør under alle omstændigheder indsamles, da de senere under arbejdet kan vise sig at være til nytte. Stedsangivelsen bør være så omfattende, at den er entydig og uden besvær kan henføres til den myndighed, der har foretaget den pågældende registrering.

De vigtigste kilder til persondata i Sønderjylland vil blive beskrevet i dette afsnit. På en række punkter adskiller de sig fra kilderne i det øvrige Danmark. Det gælder i første række den borgerlige personregistrering, som trods de gode hensigter i 1920 aldrig er blevet gennemført uden for Sønderjylland. Også på kirkebogsområdet adskiller Sønderjylland sig fra det øvrige Danmark. Noget helt specielt er Det nationale Register, som blev oprettet i forbindelse med tildelingen af dansk statsbogerskab til den sønderjyske befolkning efter Genforeningen. Også for folketællingen gælder der særlige forhold, bl.a. mangler de nærmest totalt for tiden 1864-1920. Til gengæld findes der bed-

re arkivalier vedrørende flytninger i de såkaldte melderegistre, som rækker frem til indførelsen af folkeregisteret i hele landet 1924. Et særligt kapitel er soldaterudskrivningen, hvor den preussiske administration har skabt en kildegroupe, de alfabetiske lister, der er langt lettere at arbejde med end det tilsvarende materiale nord for Kongeåen.

Personregistre

Til brug for den daglige identifikation anvendes i dag som oftest et sygesikringsbevis, evt. kørekort, eller hvis det skal være helt officielt CPR-kortet, men skal man have foretaget rettelser på disse, skal en person født i Sønderjylland fremvise fødsels- og navneattest udstedt af personregisterføreren, medens folk, der er født i det øvrige Danmark, skal fremvise en dåbs- eller navneattest udstedt af sognepræsten. Dette forhold skyldes, at den borgerlige registrering af fødsler, vielser og dødsfald, som var blevet indført i 1874 af den preussiske regering, fik lov at fortsætte i Nordslesvig efter Genforeningen med undtagelse af den tvungne borgerlige vielsesregistrering, som blev ophævet i 1926. Som begrundelse for at bevare den borgerlige personregistrering blev anført, at det var hensigten senere at indføre et lignende system i resten af Danmark. Det er som bekendt ikke blevet til noget. I stedet for diskuterer man, om

den elektroniske kirkebog, der skal indføres i Danmark i 2003, også skal have retsgyldighed i Sønderjylland, eller om det specielle sønderjyske system endnu engang får lov til at fortsætte.

Når man arbejder med et historisk stof bør man altid benytte det originale kildemateriale, de primære kilder, og ikke andre kilder, der er afledt af disse, såkaldte sekundære kilder, hvor der kan have indsneget sig fejl og misforståelser. Af samme grund vil myndighederne ikke lade sig nøje med at se kørekort eller sygesikringsbevis, og det bør en slægtshistoriker heller ikke.

Registrering af fødsel og død finder sted hos personregisterføreren, som er en kommunal embedsmand. Personregisterkontoret har da ofte lokalfællesskab med folkeregisterkontoret i kommunens administrationsbygning. Med virkning fra 1. jan. 1974 blev de hidtidige sognevisse registreringsdistrikter sammenlagt, således at de svarer til de nye kommuner oprettet i 1970. Man skal her være opmærksom på, at registreringen siden 1978 finder sted i bopælskommunen, men før da i den kommune, hvor begivenheden (fødsel eller død) fandt sted. Det vil sige, at de mange fødsler og dødsfald, der fandt sted på sygehusene, registreredes i den kommune, hvor sygehuset lå. De nuværende skemaer, der benyttes af personregisterførerne, er indført med virkning fra 1. jan. 1978, da de håndskrevne registre i hæfte eller bogform afløstes af et løsbladesystem, der kan udfyldes på skrivemaskine. Ved fødsler anføres barnets og forældrenes fulde navne samt CPR-nummer, klokkeslet for fødslen, forældrenes stilling og adresse samt dato og registreringssted for forældrenes eventuelle vielse. I dødsregisteret anføres ligeledes personnummer, navn, civilstand (gift, ugift, enke, enkemand, fraskilt eller

separeret), stilling, adresse, dødsdato med klokkeslet, dødssted og dato samt begravelsessted. Desuden anføres fødselsregistreringsstedet. Tilsvarende oplysninger anføres om den afdødes evt. ægtefælle.

Forud for disse regler har arten og omfanget af oplysninger i personregistrene varieret noget, og det kan blive ret generende for fremtidens slægtsforskere, at man ved indførelsen af de nye skemaer i 1978 lod oplysningen om afdødes forældres navne og sidste opholdssted glide ud, især når man tænker på, hvor mange mennesker der har skiftet navn. Straks fra indførelsen af Det Centrale Personregister, CPR, i 1968 blev CPR-numre tilføjet for hovedpersonernes vedkommende i personregistrene, og de vil fremover være det sikreste identifikationsmiddel. Private personer kan ved henvendelse til folkeregisteret få fuldstændig udskrift af CPR-oplysninger om sig selv mod betaling af et særligt gebyr.

Den tyske betegnelse for personregistret er »Standesamt«, og de nærmere regler blev foreskrevet ved den preussiske lov om civil stand og ægteskab af 9. marts 1874: Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Form der Eheschliessung, som trådte i kraft 1. okt. 1874. I de ledsagende bestemmelser er de nye personregisterdistrikter anført. De svarer i al væsentlighed til sogneinddelingen og følger altså ikke den preussiske kommuneinddeling, hvor hvert kirkesogn kunne være opdelt i indtil en halv snes kommuner. Enkelte sogne var dog delt i flere distrikter. I den omtalte lov foreskrives vedrørende ægteskab, at et borgerligt ægteskab skal indgås i overværelse af personregisterføreren i et af de distrikter, hvor brudefolkerne har bopæl, førend der kan finde en kirkelig højtidelighed sted. Bestemmelsen om den tvungne borgerlige registrering af ægteskab

Norburg am 6. November 1874.

Norburg den 19. April 1875.

Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute

der Person nach _____ ka. taunt,

der Abgesandten Hans Petersen
wohnhaft zu Holm _____

und zeigte an, daß sein Besitzer Landbesitzer Christian
Petersen, 73 Jahre alt, evangelischer Religion,

wohnhaft zu Holm _____
geboren zu Holm _____ verheiratet

zusammen mit Sögeborg Petersen geb. Sørensen
Holm, Wive des nach Gesandte Peter Lauritzen im Jahre
nachst. 1841 mit Christiane Lauritzen geb. Christensen mit Holm
zu Holm _____

am fünften _____ ten November.

des Jahres tausend acht hundert siebenzig und
Mittwoch 8 um fünf Uhr

verstorben sei

Vorgelesen, genehmigt und unterschrieben

(gez.) Hans Petersen

Der Standesbeamte.

(gez.) Hledemann

Oben dem unterzeichneten
Standesbeamten erschien heute
der Person nach bekannt, der
Gesandte Peter Hansen wohnhaft
zu Holm, Sohn des Abgesandten
Christian Hans Petersen, welcher
durch Verwandtschaft mit Gesandten
nachstehend ist mitgeteilt,
daß sein Vater der Abgesandte
Hans Petersen die Luise die
am fünften November 1874 von
vorherigen Landbesitzer Christian
Petersen selbst gestorben.

Koniglich, genehmigt und unterschrieben
gez. Peter Hansen
Der Standesbeamte
gez. Hledemann

Die Notarvereinbarung mit
dem Gesandten hochachtungsvoll
Norburg den 19. April 1875.
Der Standesbeamte
Hledemann

18. I den første tid efter personregistrenes indførelse voldte arbejdet store vanskeligheder for de utrænede personregisterførere, der ofte fik besked om at indhente supplerende oplysninger eller skaffe belæg for det indførte. Her bevidnes, at Hans Petersen selv har set sin broders lig.

ophævedes ved bekendtgørelse af 2. jan. 1926 om førelse af de borgerlige personregistre i de sønderjyske landsdele. Herefter kunne man i Nordslesvig som i det øvrige Danmark vælge mellem at indgå borgerligt ægteskab eller kirkeligt ægteskab. Ved lov af 30. juni 1922 overgik retten til at stifte borgerligt ægteskab i byerne til borgmesteren, i landsognene til sognefogden eller en anden af amtmanden bemyndiget person. Efter kommunalreformen 1970 tilkommer denne myndighed overalt borgmesteren. Duplikaterne, dvs. genparterne, af alle borgerlige vielsesregistre fra tiden før 1970 er afleveret til landsarkivet. Tilgængelighedsfristen er 50 år.

Fra begyndelsen blev personregistre ført i to eksemplarer: et hovedregister og et biregister, hvoraf hovedregisteret forbliver hos personregisterføreren i 100 år, hvorefter det afleveres til landsarkivet i Aabenraa. Efter de nugældende regler afleveres biregistrene efter 30-års forløb til landsarkivet. Da biregistrene tidligere afleveredes hvert år til landsarkivet, er de fleste registre afleveret op til 1978-reformen. Af disse bliver fødselsregistrene først tilgængelige efter 50-års forløb, mens dødsregistrene er frit tilgængelige, når de er 10 år gamle. Der er udarbejdet alfabetiske navneregistre til byernes og flækkernes samt en del landsognes personregistre 1874-1950, og disse registre bliver tilgængelige i år 2000. De vil blive en stor hjælp bl.a., når det drejer sig om at finde efterkommere.

Hvis der konstateres forskel på oplysningerne i kirkebøgerne og de borgerlige registre, er det personregistrenes oplysninger, der er retsstiftende, og attester skal derfor udstedes efter disses hovedeksemplar.

Personregistrene indeholder ret fyldige oplysninger, som på forskellige punkter går længere end kirkebøgernes. Efter reglerne fra 1874 er indholdet følgende:

Fødselsregistrene omfatter anmelderens fulde navn, stilling og bopæl, barnets fødselstidspunkt, dag og klokkeslet, fødested samt køn, barnets fornavne samt forældrenes fulde navn, religion, stilling og bopæl. Ved børn født uden for ægteskab anføres faderen kun, hvis han personligt over for personregisterføreren har vedkendt sig barnet, eller der foreligger en bekræftelse gennem retten eller en notar. Dødfødte anføres kun i dødsregisteret.

Vielsesregistrene oplyser brudefolkens fulde navn, alder, religion, stilling, fødested og bopæl samt deres forældres fulde navn, stilling og bopæl. Også forlovernes fulde navn og bopæl oplyses. De foreskrevne regler om, at senere skilsmisser skulle noteres, blev ikke fulgt.

Dødsregistrene anfører anmelderens fulde navn, stilling og bopæl. Dødstidspunkt, -dag, -time og -sted, afdødes fulde navn, religion, alder, stilling, bopæl og fødested. Ægtefællens fulde navn eller angivelse af, at afdøde var ugift. Afdødes forældres fulde navn, stilling og bopæl. Begravelser måtte ikke foretages uden attest fra personregisterføreren. Dødsfald til søs anmeldtes gennem mønstringskontoret, Seemannsamt, i førsteanløbne indenrigske havn til afdødes bopælskommune med angivelse af dødsårsag.

Personregistrenes historie og udvikling i Sønderjylland er beskrevet af Hans H. Worsøe i artiklen Den borgerlige personregistrering i Sønderjylland, i *Sønderjyske Årbøger* 1995.

Kirkebøger

Indførelsen af borgerlig registrering betød ikke, at kirkebøgerne hørte op, men blot at kirkebogsføringen blev et anliggende mellem kirken og den enkelte. Om aflevering af kirkebøger gælder, at kontrabogen, dvs. genparten, nor-

Beerdigungsregister.

Jahrgang: 1946

Nr.	D a g		Bezeichnung des Grabes	Des Beerdigten Name, Stand, Alter und Aufenthaltort	Amts- handlung	D a t u m der landesamt- lichen Beschein- gung	Bemerkungen
	des D o d e s	der Beerdigung					
14.	1946	1946	F.				
	21.	26.	32.				
	Waarumbe	Waarumbe					
	Hvideborg	Hvideborg					

19. Overskriften til de fortrykte tyske kirkebøgers dødsregistre viser, at de samtidig skulle fungere som en slags kirkegårdsprotokoller. Mange steder fortsatte brugen efter Genforeningen formentlig af besparelseshensyn, således i dette alsiske sogn frem til 1946.

malt afleveres til landsarkivet 30 år efter, at den er udskrevet, hovedbogen, dvs. præstens eksemplar, efter 100 år.

De kirkebøger, der stadig ligger hos præsterne eller kordegnene, er i princippet ikke tilgængelige for publikum, men præsten kan give adgang. Det normale er, at kirkebøgerne skal benyttes på landsarkivet, hvor fødsels- og vielsesregistrene bliver tilgængelige 50 år efter, at de er udskrevet, særskilte dødsregistre 10 år efter udskrivelsen. Attester skal altid udfærdiges efter hovedministerialbogen.

I perioden 1995-96 blev der fremstillet mikrokort af alle kontrabøger, i Sønderjylland dog af hovedbøgerne, udskrevet før 1892. Disse kopisæt blev fordelt mellem Statens Arkiver, undtagen DDA, og udbudt til salg gennem Statens Arkivers Filminningscenter på landsarkivet i Viborg. Det betyder, at ældre kirkebøger fra hele landet kan benyttes på alle landsarkiverne og Erhvervsarkivet, at mange lokalarkiver har anskaffet kopier, og at privatpersoner også kan

købe mikrokort af de sognes kirkebøger, som de er interesseret i. Salgskataloger er opstillet på landsarkivernes læsesale.

Kirkebogsføringen har gennemgået mange forandringer i tidens løb. Efter Genforeningen indførtes naturligvis de danske fortrykte kirkebogsskemaer, men mange steder fortsatte man med at bruge de tyske skemaer, indtil den i brug værende kirkebog var udskrevet. Brug af kirkebøger med fortrykte skemaer var blevet obligatorisk fra 1. jan. 1899, men de findes også i brug tidligere under tysk administration. Dansksprogede fortrykte skemaer var fortsat tilladte, indtil bogen var udskrevet, men fra 1. febr. 1902 skulle kirkebøgerne føres på tysk. Når man arbejder med kirkebøger fra den preussiske tid, skal man være opmærksom på, at konfirmationsregistrene ofte savnes på landsarkivet, idet det først fra 1905 blev påbudt, at disse blev ført i to eksemplarer. De findes derfor kun i hovedbøgerne, og det er fra nyere tid altid kontrabøgerne, der stilles til rådighed

på læsesalen. I nogle tilfælde er der dog taget kopi til læsesalen af konfirmationsregistre, i andre må de bestilles særskilt, men der er endnu en del hovedbøger ældre end 1905, der ikke er afleverede. Imidlertid indeholder vielsesregistre ofte oplysning om konfirmationen, idet konfirmationsbevis kunne erstatte fremvisning af dåbsattest ved vielsen. Endelig skal det bemærkes, at de hidtidige dødsregistre efter indførelsen af borgerlig registrering skulle føres videre som begravelsesregistre, jvf. det fortrykte skema.

Kirkebøgerne fra tiden før Sønderjyllands indlemmelse i Preussen kan deles i to grupper, nemlig sogne der hørte under Slesvig stift og sogne under henholdsvis Ribe og Fyns stifter, hvor den kongerigske kirkelige lovgivning gjaldt.

Kongerigske kirkebøger

Under Ribe stift hørte Tørninglen: sognene Agerskov, Arrild, Bevtoft-Tislund, Branderup, Brøns, Fole, Gram, Hjerting-Lintrup, Hviding, Rejsby, Hygum, Højrup, Nustrup, Roager, Røding, Skrave, Skrydstrup, Skærbæk, Spandet, Toftlund, Vodder og Øster Lindet samt enklavesognene Ballum, Daler, Døstrup, Emmerlev, Mjolden-Randerup, Møgeltønder, Rømø og Visby. Als med undtagelse af Sønderborg og Kegnæs hørte oprindeligt under Fyns stift sammen med Ærø, men de to øer udgjorde 1819-64 et særligt bispedømme, hvor kirkebøgerne førtes efter kongerigske regler. For Als' vedkommende drejer det sig om sognene Asserballe, Augustenborg, Egen, Havnbjerg, Hørup, Ketting, Lysabild, Nordborg, som i ældre tid undertiden blev kaldt Tontoft sogn, Notmark, Svenstrup, Tandslet og Ulkebøl. For

disse sogne gjaldt reskriptet af 11. dec. 1812, som påbød, at kirkebøgerne skulle føres i to eksemplarer – et af præsten, hovedministerialbogen, og et af degnen eller kirkebylæreren, kontraministerialbogen, at disse to eksemplarer ingen nat måtte opbevares under samme tag, og at præsten jævnligt skulle konferere, det vil sige sammenligne, de to sæt kirkebøger for at sikre sig, at der var fuld overensstemmelse mellem dem. Ikke desto mindre kan man ofte konstatere forskelle, især ved navnenes stavemåde. Har man mistanke om fejl i kontrabogen, bør man rekvirere hovedbogen til sammenligning, hvis den da er afleveret. Man vil så også kunne konstatere, at degnen ofte skrev tydeligere end præsten.

Ved reformen 1812 blev der indført fortrykte skemaer, som dog afviger en smule fra stift til stift, men hovedopdelingen var fælles. Kirkebøgerne kom til at bestå af følgende afsnit opdelt i henholdsvis mand- og kvindekøn: døbte, konfirmerede og døde, lister over copulerede, dvs. viede, over konfittere, dvs. altergæster, samt tilgang og afgang i sognet. Om indholdet af de enkelte kategorier af indførsler er følgende at bemærke:

Ved døbte findes barnets og forældrenes fulde navne samt faderens profession og bopæl, og det er angivet, om der er tale om ægtebarn eller barn født uden for ægteskab, uægte. I sidstnævnte tilfælde nævnes af hensyn til fattigforsørgelse ofte, hvor moderen opholdt sig 10-månedersdagen før fødslen og undertiden moderens forklaring om faderskabet. Indtil 1828 anføres i enklavesognene og i sognene under Fyns stift ofte kun barnets fornavn, idet det først med dåbsforordningen 30. maj 1828 blev krævet, at der blev indført et fast slægtsnavn. I anmærkningsrubrikken var det længe skik at indføre moderens første kirkegang efter

D o d e

No.	Dødsdagen.	Begravelsesdagen.	Den Dodes For- og Efternavne.
1915			
1.	19. Januar	22. Januar 31. a. 4.	Hans Johannes Johannsen in Stevning
2.	11. Februar	16. Februar 14. b. 1.	Nikolai Peter Mathiesen in Hummark.
3.	4. Marts	8. Marts 44. a. 1.	Erik Christen Clausen in Stevning.
4.	3. April	7. April 51. a. 4.	Apolyfifimofar Nis Nissen in Klingenberg.
5.	28. Marts	1. April 9. d. 3.	Glaus Skov in Hovsbygaard.
6.	15. April	21. April 24. a. 7.	Apifmar Mathias Mathiesen Jensen in Hummark.

20. Selv om de tyske kirkebogsskemaer skulle benyttes fra 1899, skred man ikke overalt ind mod anvendelse af de danske. Svenstrup dødsregister med dansk fortryk er taget i brug 1857 og forblev i brug til 1927, skønt det anvendte skema i Danmark i 1891 var afløst af nye. Skemaet fortsætter på modstående side.

fødslen, introduktionen, en ære, der ikke blev de ugifte mødre til del. Moderens alder oplyses ofte, sjældnere antal svangerskaber. Oplysningerne om dåbsfadderne er naturligvis af den største interesse. Den, der bar barnet var oftest af familien, og dennes og de andre fadders hjemsted kan give værdifulde oplysninger om mandens eller konens herkomst.

Ved konfirmationen var det almindeligt at anføre, hvor konfirmanden opholdt sig eller

tjente. Ved udensogns fødte kan fødestedet være angivet, ligesom det evt. kan være anført, at vedkommende var plejebarn. Personer, der er flyttet fra fødesognet som helt små, husker ofte ikke dette og opgiver fejlagtigt i stedet det sogn, hvor de er konfirmeret som fødesogn. Det kan derfor som regel betale sig at efterse konfirmationsindførslen, når der er mulighed for det. Desuden kan man i heldige tilfælde få oplysning om læse- og skrivefærdighed, kendskab til

M a n d t j ø n.

Den Dødes Stand, Haandtering og Opholdssted, samt hans Bødested, og hans Faders eller, hvis han er uagte født, hans Moders Navne, forsaavidt disse sidste Oplysninger kunne erhverves.	Alder.	Hvor anført i det almindelige Bevisførelses-Register.	Anmærkninger.
Vidvald Johannes Johansen in Eroni Olie og ab. Jacobsen.	5 Mo. mabr.	Kato in Kvob.	Selsk. af Haand. Guderup. 20. Jan. 1915.
og ab. 24. Aug. 1833, mabr. 14. Noobr. 1861 mit Anna Marguelke og ab. Petersen. Kin om 14. Noobr. 1894 af alder om 14.	81 J.	Lairfam. Kvob. og ab.	w. w. w. Lunden. 12. Febr. 1915.
Kofur det Konfirmant Rasmus Peter Blaasen in Eroni Christene Marie og ab. Mathiesen in Sterning.	11 Mo. mabr.	Kato in Kvob. og ab.	w. w. w. Guderup. 5. Mærk. 1915.
og ab. 19. Jan. 1851, mabr. 24. Mærk. 1881 mit Marie Christene og ab. Jørgensen	64 J.	Lairfam. Kvob. og ab.	w. w. w. Lunden. 3. April 1915.
og ab. 24. Aug. 1914 in Konfirmation, Kofur af Mo. det Jørgen og ab. Claus Skov.	mabr.	Kato in Kvob. og ab.	w. w. w. Guderup. 28. Mærk. 1915.
og ab. 14. Mærk. 1875 in Hlingenberg, mabr. 14. Noobr. 1905 mit Thore og ab. Gonde.	48 J.	Lairfam. Kvob. og ab.	w. w. w. Lunden. 15. April 1915.

katekismen og om sædelige forhold. Skulle man konfirmeres inden det fyldte 14. år, skulle der indhentes dispensation fra biskoppen.

Vielsesregistrene, også kaldet copulationsregistre, har ikke særligt fyldige oplysninger, og det er ikke almindeligt, at brudefolkens fødested eller forældre anføres. Derimod oplyses deres civilstand: Ungkarl, enkemand 2. gang, ugift pige etc., evt. fruentimmer, hvilket indikerer, at vedkommende kan have førægteskabeli-

ge børn, og eventuelt alder. Af værdi for identifikationen af personer med almindelige navne er oplysninger om vaccination, som også kan findes ved konfirmation. Her anføres som reglen dato og vaccinator, som er en læge, distrikts- eller stiftsfysikus, eller i tiden kort efter 1800 evt. en præst.

Dødslisternes oplysninger er ret kortfattede, og kun for børns vedkommende er det normalt at angive forældrenes navne foruden den afdø-

21. Fortrykt titelblad til Skrave kirkebog taget brug i 1861. Afsnittet »Fødte børn uden for sognet« blev anvendt for at holde rede på børn født andetsteds uden for ægteskab, men forsørgelsesberettigede i sognet.

des alder og civilstand. Fra 1833 blev det af hensyn til lægdsrullerne fastsat, at de værnepligtige mænds fædre skulle anføres, og det blev derefter mere almindeligt at anføre faderens navn, undertiden også ved afdøde kvinder. Igen er anmærkningsrubrikken væsentlig, da præsten her kan anføre dødsårsag eller oplysninger om tjenesteforhold, om vedkommende var fattig-

lem eller havde særlige handicap: blind, halt, døvstum etc. Dødfødte kan være indført på særlige ark; men man kan ikke altid være sikker på, at de overhovedet er indført.

Særlig vigtige i de kongerigske kirkebøger efter 1812 er af- og tilgangslisterne, som gør det muligt at konstatere flytninger og se, hvor vedkommende har tjent. I anmærkningsrubrikken kan oplysninger om skudsmål også undertiden være indført. Om flytninger se mere udførligt s. 70ff. I Danmark ophørte disse lister senest 1875, i enklavesognene og Tørninglen efter indførelsen af den preussiske administration.

De påbudte jævnførelsesregistre, hvor præsten skulle samle oplysningerne om hver enkelt persons dåb, konfirmation, vielse og død, er som regel så slet førte, at de er uden værdi. Men naturligvis bør man se efter, om den kirkebog, man skal benytte, måske netop er en af de få, der er ført som de alle burde være, for så er jævnførelsesregisteret en stor lettelse.

De her kort beskrevne skemaer udvikledes i Danmark, således at der efterhånden kom flere oplysninger med, især ved vielse og død, medens blandt andet konfidentlister, af- og tilgangslistes og jævnførelsesregister gled ud. Af betydning er især kirkebogsreformen 1891, som danner grundlaget for de skemaer, som den danske folkekirke kom til at benytte i Nordslesvig efter Genforeningen. Det er også 1891-reformen, der danner skel mellem de danske kirkebøger, der er med i kopispredningen på mikro-kort, og dem, der ikke blev kopieret. Med kirkeministeriets cirkulære af 14. aug. 1987 blev endnu en reform af de danske kirkebogsskemaer gennemført, men som følge af tilgængelighedsreglerne varer det jo endnu mange år, inden slægtsforskerne kan benytte disse.

Slesvigske kirkebøger

Kirkebøgerne fra de slesvigske sogne er på mange områder anderledes end de kongerigske. Især giver vielses- og dødsindførslerne så fyldige oplysninger, at det ofte kan betale sig at starte undersøgelserne i disse fremfor i dåbs- og konfirmationslisterne. Grundlaget for kirkebogsføringen i sidste halvdel af 1700-tallet og i næsten hele 1800-tallet var forordningen af 9. april 1763. Den var gældende indtil forordningen fra det evangelisk-lutherske konsistorium i Kiel af 28. okt. 1898 afløste såvel den som de tidligere omtalte kongerigske regler. Hermed var der for første gang ensartede regler for hele Sønderjylland. Skemaerne fra 1763 var udarbejdet af generalsuperintendenten, dvs. bispem, i Slesvig i samarbejde med provsterne i Pinneberg og Rantzau. Efter generalsuperintendentens forslag bestemtes det i en ny forordning af 17. okt. 1775, at kirkebøgerne for så vidt angik dåb, vielse og begravelse skulle føres i to eksemplarer. Samtidig skulle præsterne sørge for, at kirkebøgerne fra og med 1763 blev afskrevet, således at de forelå i to eksemplarer og dermed var sikret mod brand og anden tilintetgørelse. Ved et sært uheld brændte dog Løjt præstegård i 1867, netop medens de i brug værende kontraminiestrialbøger lå til gennemsyn hos præsten, og de gik tabt sammen med alle ældre hovedministerialbøger. For at gøre skaden god, forsøgte man at rekonstruere disse, men der er mange mangler. Et lille supplement udgør Lengnicks kirkebogsuddrag fra Løjt sogn 1673-1854, som findes på Det kgl. Bibliotek og på mikrofilm på landsarkivet. I øvrigt kan man regne med, at kirkebøgerne er bevaret tilbage til 1763 – om ikke længere – i alle nord-slesvigske sogne. En undtagelse er de glücksborgske kirker på Sundevad, hvor ordningen

først trådte i kraft 1779 eller 1780 for Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup, samt Adsbøl og Gråsten, hvor der dog er bevaret kirkebøger fra 1775/76. I Sommersted og Kegnæs er kirkebøgerne brændt til henholdsvis 1809 og 1774, men begge steder blev de delvis erstattet af indbyggerfortegnelser udarbejdet efter branden.

De enkelte kirkebogsafsnits indhold skulle efter reglerne være som følger:

Dåbsregisteret: Fødselsdag, dåbsdag, barnets fornavne, faderens stilling og navne, moderens fornavne og pigenavn, forældrenes bopæl og angivelse af, om der var tale om et ægte eller uægte barn. Faddere blev anført med navn og bopæl. Ved børn født uden for ægteskab blev foruden oplysninger om moderen også barnefaderens navn og bopæl oplyst samt hvem, der havde angivet, at det var ham, der var fader til barnet. Det fremgår ofte af kirkebøgerne, at jordmoderen under fødslen har udspurgt moderen herom. Ikke desto mindre skal disse oplysninger om barnefædre ofte tages med det største forbehold, da de af mange forskellige grunde kan være forvanskede.

Det kan måske undre, at der kun blev stillet krav om barnets fornavn, men dette hænger sammen med, at identifikationen var tilstrækkelig sikker, når faderens fulde navn var anført, og at myndighederne i øvrigt ikke blandede sig i, om man brugte patronym, vekslende eller stabilt tilnavn eller professionsbetegnelse i stedet for fast slægtsnavn. Det kom først med forordningen 8. nov. 1771, jvf. s. 20, og fra den tid blev børnenes fulde navne indskrevet i kirkebøgerne i Slesvig stift.

Konfirmationsregisteret: Konfirmandens fornavn, alder med indtil en uges nøjagtighed, faderens stilling og bopæl, evt. moderens, hvis hun var forsørger. Senere, da vaccination efter år 1800 var blevet obligatorisk, indførte en del

Schema,

Således som det Kongelige allerhöjeste Befehl, in den Herzogthümern Schleswig, Holstein, wie auch der Herrschaft Pinneberg, Stade Altona und Grafschaft Rantzau vollständig und ordentlich zu führende

Tauf- Confirmations- Confratern- Verlobungs- Copulations- Todten- und Deprecanten- Register

an jedem Orte einzurichten seyn.

Numerus baptizatorum.	1 Dies nativitas.	7 Dies accepti baptismi.	3.
64.	31. May	Junius 1.	<p style="text-align: center;">I. Das Tauf-Register.</p> <p>1. Claus, des Halbschiffers Johann Schacht und Margaretha, geborne Hutenschn, zu N. ehelicher Sohn. Gevattern: 1. Paul Lange, 2. Marx Köhn, beyde aus N. 3. Henrich Vogelhang zu W.</p>
65.	30.		<p>2. Johanna Elisabeth, des verstorbenen Kürbners Dettelmannen und seiner nachgeliebenen Witwe Dorothea, geborne Klagen, zu N. eheliche Tochter, im Hause. Gevattern: 1. Dorothea Johanns, 2. Gesche Witten, 3. Catharina Heidorn, sämtlich aus W.</p>
66.	2. Junius		<p>2. Peter H. von der Helwanne Köster getauft. Gevattern ic. Eingeknet den 12 Junii.</p>
67.	4.		<p>4. Anna, des Hufensers Jacob Friderichs in S. Tochter, von der Helwanne Köster getauft. Gevattern ic. Vor der Empfängung gestorben.</p>

NB. Bey einem unehelichen Kinde wird, außer dem Tage der Geburt und Taufe, auch der Name des Kindes und der Gevattern, der Name und Wohnung: Der der Mutter, nebst dem Namen, Stande und Wohnung: Der ihres Vaters, und, wenn sie eine Wittwe ist, zugleich den Namen, Stande und gewesenen Wohnung: Der ihres verstorbenen Mannes, sohan der Name des ausgehenen Vaters, wer nach vorher er sey, auch nach dessen Wunsch er es sey, angegeben.

II. Das Confirmations-Register.

1763.

Sonntags, den 24ten April.

1. Hans Hinrich, des Kirchspielvogts Otto Raben aus P. Sohn, 16 Jahr und 2 Monate alt.
2. Rebecca, der verwitweten Kirchspielvoigtin Huttenop aus P. Tochter, 15 Jahr und 3 Wochen alt.

III. Das

22. Det fortrykte skema som blev udsendt til præsterne i forbindelse med den slesvigske kirkebogsreform 1763 viser, hvorledes myndighederne havde forestillet sig, at de enkelte rubrikker for fødsler, dåb og konfirmationer skulle udfyldes. Tilsvarende forskrifter findes for de øvrige rubrikker.

præster vaccinationsdato ved konfirmationen, hvilket kan være en hjælp til identificering af personer med et almindeligt navn og en hjælp ved eftersøgning af fødestedet.

Konfirmentregisteret: Navn og dato for altergang. For tilflyttere kan der være anført dato for altergangsbevis fra præsten i det sogn, vedkommende kom fra.

Forlovelsesregisteret: Foruden oplysninger om de forlovede blev navnene på de to forlovere anført, og da disse ofte var af familien, kan de give betydningsfulde oplysninger. Forlovelsesregistre ophører senest 1799.

Vielsesregisteret: Foruden brudefolkens

navne blev også forældrenes navne anført, særlige dispensationer f.eks. til ægteskab i forbudte led eller tilladelser til hjemmehjælp samt evt. vidnesbyrd. Fra begyndelsen af 1800-tallet blev vaccinationsdato og vaccinator ligeledes oplyst.

Dødsregisteret: Dødsdag og begravelsesdag. Den afdødes navn, stilling, civilstand, forældre samt – hvad der er af afgørende betydning: efterladte arvinger, dvs. levende børn samt afdøde børns levende efterkommere. Også den afdødes ægtefælles navn, forældre og eventuelle død blev anført. Dette afsnit er ofte udbygget af præsterne med aldersangivelse for børnene,

angivelse af svigerbørn og levende børns børn. Som et af de mest slående eksempler kan nævnes Hjordkær dødsregister 1783, hvor samtlige Adelheit Rønnows 118 efterkommere opregnes i en indførsel, der i kirkebogen fylder over tre sider. Også oplysning om ligprædiken kunne anføres her.

Deprekanregisteret: Indeholder fortrinsvis oplysninger om skriftemål for overtrædelse af sædelighedsbestemmelserne og kan således lede på sporet af forældrene til børn født uden for ægteskab. Disse er i det slesvigske område forholdsvis vanskelige at efterspore, da man i modsætning til Kongeriget ikke havde alimentationsbestemmelser i det 18. århundrede, men henviste børn født uden for ægteskab til forsørgelse under fattiggasserne.

Til slut blev det i forordningen bestemt, at de enkelte registre skulle føres separat, hvilket ikke forhindrede, at de blev ført i samme bind, blot adskilt og hver for sig kronologisk.

Da kirkebøgerne som regel har været ført gennem årtier, er de lettere at arbejde med end de tynde personregisterhæfter, der kun strækker sig over et enkelt år. Man skal dog være opmærksom på, at personregistrenes oplysninger undertiden kan give nye spor, hvis man er kørt fast. F.eks. kan den slægtning, der anmelder et dødsfald, være af betydning, eller det kan give mistanke om en forbrydelse, hvis det er en politimyndighed, der anmelder det. Også på visse andre punkter er personregistrenes oplysninger fyldigere end kirkebøgernes, jvf. ovenfor om disses indhold.

De ældste kirkebøger

Kirkebøgerne fra tiden før 1763- og 1812-forordningerne er meget forskelligartede, både hvad angår format og indhold. Det var ikke

ualmindeligt, at bøgerne blev ført rent kronologisk, dvs. i den rækkefølge præsten fik bestillingerne ind på de kirkelige handlinger, altså dåb, vielse og begravelser imellem hinanden. Undertiden ser man også, at børn født uden for ægteskab er ført for sig selv i et særligt afsnit. Havde præsten to sogne at betjene, hovedsogn og anneks, kunne indførslerne være blandet sammen, de kunne føres i samme protokol henholdsvis forfra og bagfra, eller der kunne føres en protokol for hvert sogn for sig. Konfirmation blev officielt indført i 1739, men tidligere kan man blandt altergæsterne, evt. opført særskilt, finde de såkaldte katekumeni, dvs. unge mennesker, gerne i 15-19-års alderen, der efter overhøring i deres kristendom var til alters første gang. I Vonsild kirkebog finder man dem f.eks. helt tilbage til 1680'erne.

Det er forskelligt fra sogn til sogn, hvor langt tilbage kirkebøgerne er bevaret. Præstegårdsbrande, krigsuroligheder eller simpelthen sjuskeri kan have forårsaget, at ældre kirkebøger er gået til. I de kongelige dele – som ikke må forveksles med de områder, der hørte under bisperne i Ribe og Odense – foreskrev Christian IV ved forordning af 13. sept. 1646, at der skulle føres registre over viede, fødte og døde i lighed med det, han havde ladet gennemføre i Kongeriget 1645 ff. En tilsvarende forordning for de hertugelige dele var allerede udstedt 6. marts 1612 af hertug Johan Adolf, ja allerede 21. febr. 1587 var det blevet pålagt de hertugelige provster ved deres visitatser at efterse, om der blev ført kirkebøger. Og faktisk kan man konstatere, at der allerede før 1587 har været præster, der førte kirkebøger, idet Danmarks ældste kirkebog, kirkebogen for Hjordkær sogn ført af Andreas Paulsen Generanus, er bevaret fra 1573 og Åstrup kirkebog fra 1574. Fra før år 1600 er fra Nordslesvig desuden bevaret Højsts kirkebog

Anno 1782

1. 26 Jan

Jørgen Thomsen Ernst Dogn og Holn fol
dnu i Frørup. Gaardmands Thomas
Jørgensens i Sommerbye i den Sjælland
i Sneum Dogn og Hads. Gærvid og
Kæsten for Ollofs Dattus og den fødte
den Lulu mand, med Lulu Louise
Kæsten Hanses af Frørup, Gaard
mands Niels Nistens i Faustrieps byn
Tyrstriejs Dogn og Magdaleene fød
Søren Dattus og den fødte Datter

Novemb

2. 25

Antoni Pedersen af Aller i en Karl, Landbonde
mand Peder Franssens i Aller og Agnes fød
Antoni Dattus og den fødte den med Niels
sen Thomasens fødte af den Thomas Lail
sen med Lulu i Frørup, Lovium Lail
Christensens i Dons i Sjælland og Anna
for Simons Dattus og den fødte Datter

Din Dygtighed der for Dupliat Copulations. An
gik med den officielle Frørup pro N° 1782
naar den forpligede den Dattus
Niels Mygind v. l.

Anno 1783

23. Vielsesprotokol for Frørup sogn 1763-1852. Opslaget viser de 2 vielser, der fandt sted i året 1782 og pastor Niels Myginds påtegning, at duplikatet er i overensstemmelse med hovedregisteret. Det er dog ingen garanti for bogstavret overensstemmelse.

fra 1589. Fra tiden før de regulære kirkebøger kendes optegnelsesbøger, der kan betragtes som en slags forløbere for kirkebøgerne, nemlig Johannes Generanus og Georg Hübschmann: *Annales rerum Apenradæ et in vicinia gestarum ecclesiastici*, dvs. kirkelige årbøger for Aabenraa og omegn 1524, 1584-1694, som under titlen *Åbenrå annaler* er udgivet af Niels Black Hansen, og organisten Johannes Reinhusens *Annales Flensburgenses 1558-ca.1608* udgivet af Fr. Gundlach i *Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins I*. Til denne gruppe må også Starup-Grarup præstens optegnelsesbog fra 1593-95 henregnes.

Oplysninger om, hvor langt kirkebøgerne går tilbage i de nordslesvigske sogne, kan sammen med oplysninger om andre kilder i præstearkiverne findes i *Nordslesvigske præstearkiver I-V*, udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele og for hele Slesvig, Holsten m.v. i W. Jensen: *Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, der Landeskirche Eutin und der Hansestädte*. En samlet oversigt over alle Danmarks kirkebøger findes i S. Nygård: *Danmarks kirkebøger, Vejledende arkivregistraturer bd. V*, udgivet af Rigsarkivet. Det er også muligt gennem katalogerne over mikrokort at få en hurtig orientering om begyndelsesåret for de enkelte sognes kirkebøger i hele det nuværende Danmark.

Kirkebøgerne for garnisonen i Aabenraa 1864-88 og for garnisonen i Augustenborg 1866-76 findes i Archiv der Evangelisch-lutherischen Landeskirche von Schleswig-Holstein i Kiel. De tilsvarende kirkebøger for Sønderborg garnisonsmenighed 1867-1919 og marinemenighed 1908-1919 er afleveret til landsarkivet i Aabenraa. Kirkebøger fra danske feltpræster tilbage til 1758 findes på Landsarkivet for Sjælland og er fortegnede i den dupliserede registratur *Københavnske kirkebøger II*.

24. Kirkebogen fra Hjordkær er Danmarks ældste, påbegyndt i 1573 og i brug indtil 1742. Den er ført på en blanding af latin og plattysk og ved vielser (*nuptiæ*) har præsten undertiden smykket i marginen med en vase med en blomst. Andre steder er slægten Arnkiels våben en ørneklø tegnet.

Sproget i de ældre slesvigske kirkebøger er syd for en linje Løjt-Ravsted-Hostrup i store træk tysk, nord for denne, og i sognene under Ribe og Odense stifter, dansk, men overalt isprængt latinske fagudtryk og betegnelser. De vigtigste udtryk er samlet i en alfabetisk liste s. 152-154. I de ældste kirkebøger fra de sydlige sogne findes også en del plattysk.

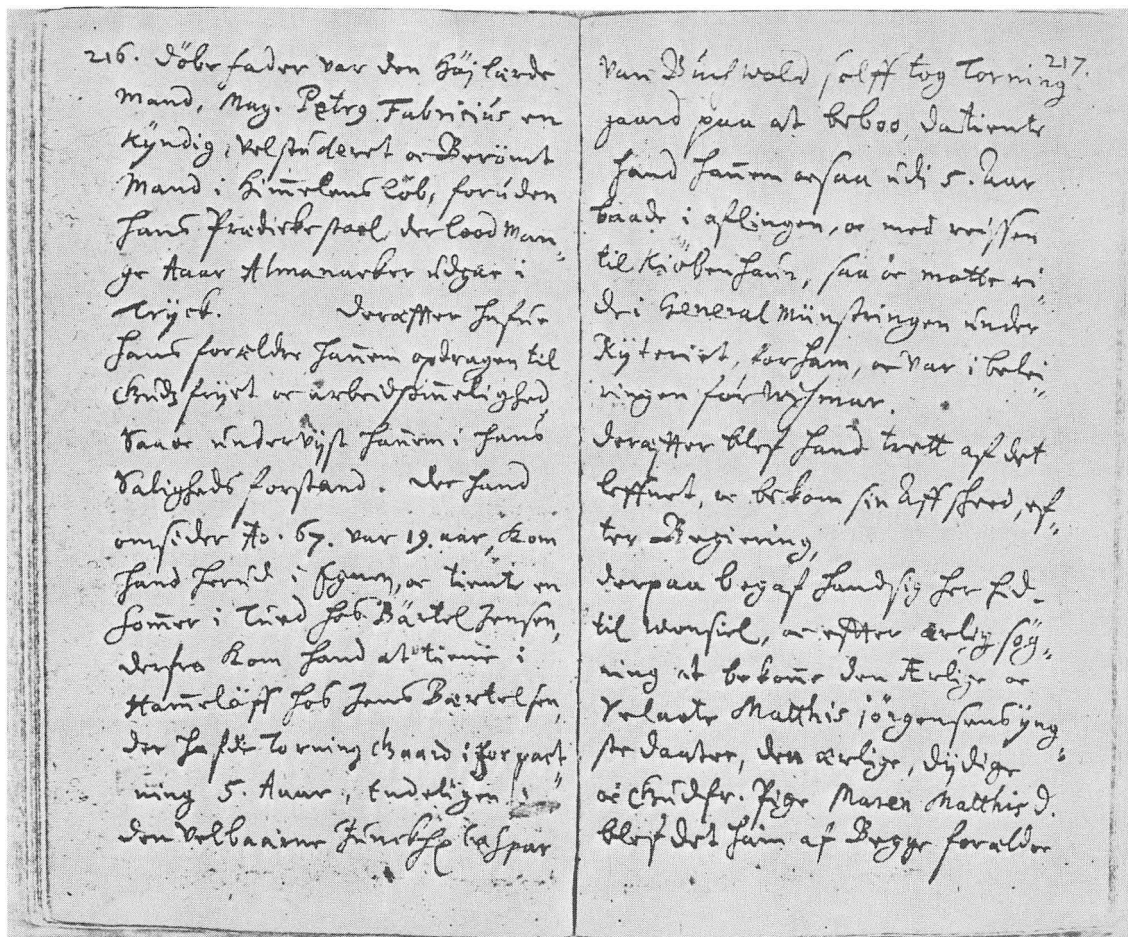
Datoangivelserne følger frem til kirkebogsreformerne gerne den kirkelige dateringsmåde. Efter denne har de fleste søndage før pinse særlige navne, som f.eks. Septuagesima, Sexagesima, Oculi, Lætare og Misericordia. Året slutter med en række søndage efter Trinitatis.

628 Michael. 1717.	Løsten ^{Finnafme} indf. = Gelder wagan wagtåbningu.	Quantum	
1716. 22. octobr.	Niels Jørgensen for sin i alt Jørgensen labou 3 gløden 1/2 Skinde	Rtff	16
25. Octobr.	Niels Jørgensen for sin i alt Jørgensen labou 3 gløden 1/2 Skinde	1.	16
4. febr.	Niels Jørgensen for sin i alt Jørgensen labou 3 gløden 1/2 Skinde	3.	16
31. dets	Niels Jørgensen for sin i alt Jørgensen labou 3 gløden 1/2 Skinde	24.	16
4. febr.	Niels Jørgensen for sin i alt Jørgensen labou 3 gløden 1/2 Skinde	24.	16
31. dets	Niels Jørgensen for sin i alt Jørgensen labou 3 gløden 1/2 Skinde	24.	16

25. Købstædernes kirkeregnskaber går ofte længere tilbage end kirkebøgerne. Deres oplysninger om betaling for klokke-ringning og lys på alteret etc. siger desuden lidt om de afdødes sociale placering, som når der ringes med tre klokker for Niels Gartners kone, men kun med en for den fattige Niels Jørgensen i Haderslev 1716.

Det betyder, at det nye kirkeår begynder med advent-søndag i december, således at f.eks. advent søndag 1710 svarer til 1. dec. 1709 efter vor nuværende dateringsmåde. Den bedste nøgle til opløsning af den kirkelige datering er R. W. Bauer: *Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel*, som også foreligger på cd-rom. Ved benyttelsen af Bauer skal man være opmærksom på, at der i året 1700 fandt en kalenderreform sted, som rykkede kalenderen 10 dage, således at den blev bragt i overensstemmelse med naturen.

I flere af de ældre kirkebøger har præsten indført forskellige iagttagelser, som i dag er af stor kulturhistorisk interesse, det gælder f.eks. Ø. Højst og Oksenvad. En særstilling indtager pastor Hans Rüdes kirkebøger fra Vonsild med 261 udførlige nekrologer og levnedbeskrivelser fra tiden 1685-1708, der sammen med uddrag af de øvrige indførsler 1659-1708 er udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe under titlen *Vonsild kirkebog 1659-1708*. Nekrologerne er bygget op som de såkaldte parentationer, en særlig form for

26. Udsnit af Vonsild kirkebog med pastor Hans Rüdes nekrolog over den sal. afgangne dannemand Jess Rasmussen, født i Bovrup Sct. Hansdag 1648. Han blev begravet i Vonsild 27. jan. 1706. Hele nekrologen strækker sig over godt seks sider og indeholder et væld af oplysninger. Vonsild kirkebog 1659-1708 er udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe.

ligprædikener, som udviklede deres egen stil og indhold i 1600- og 1700-tallet, og til hvis indhold hører omtale af forældre, søskende og børn. Landbohistorisk Selskab har ligeledes udgivet *Vonsild-Dalby tillysningsbog 1678-83*,

som giver mange levende småglimt fra dagligdagen, idet den indeholder referat af de meddelelser, som præsten læste op for menigheden såsom forbøn for syge, lysning til ægteskab og efterlysning af bortløbne kreaturer.

Der findes desuden enkelte trykte uddrag af andre sønderjyske kirkebøger, således Åstrup 1574-1617 i *Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 2. rk. VII*, Nordborg 1621-1776 i *Danske Samlinger V-VI*, Haderslev Vor Frue 1737-1808 og Gl. Haderslev 1666-1809 i Th. Hauch-Fausbøll: *Slesvigske kirkebogsuddrag*. Derimod er begravelsestalerne med biografier fra Lysabild 1835-1908 og Personalia mortuorum, dvs. afdødes levnedsløb, fra Tandslet 1834-43 og 1850-71 ikke udgivet.

Fra de otte sogne syd for Kolding: Stenderup, Bjert, Vejstrup, Vonsild, Dalby, Hejls, Taps og Ødis findes de originale kirkebøger før 1864 på landsarkivet i Aabenraa, efter 1864 på landsarkivet i Viborg, men kopispredningen har muliggjort benyttelsen af alle kirkebøgerne frem til 1892 på begge arkiver.

Medens kirkebøgerne fra Nordslesvig i dag er samlet i landsarkivet i Aabenraa, opbevares de sydslesvigske og holstenske endnu dels hos præsterne, dels i særlige provstikirkebogskontorer, Propsteikirchenbuchämter og Kirchenbuchsammelstellen, se fortegnelsen s. 148-150. Der skal som omtalt s. 41 betales afgift for at benytte materialet dér, incl. eventuelle udarbejdede registre, og man gør klogt i på forhånd at melde sin ankomst, da der ikke overalt er faste åbningstider.

Af sydslesvigske kirkebøger har landsarkivet kopi af følgende sogne fortrinsvis i Sydtønder amt. Årstallet angiver kopiens slutår og kopierne omfatter ikke altid alle former for indførsler lige langt: Amrum -1827, Aventoft -1898, Braderup -1813, Dagebøl -1837, Dedsbøl -1807, Emmersbøl -1771, Enge -1861, Fahrtoft -1874, Hanved -1920, Horsbøl -1798, Humtrup -1822, Karlum -1874, Keitum -1799, Klangsøl -1881, Klixbøl -1811, Ladelund -1849, Lindholm -1769, Læk -1854, Medelby -1887, Morsum -1876, Neu-

kirchen -1875, Niebøl -1832 (døde -1945), Risum -1763, Sdr. Løgum -1817, Stedesand -1834, St. Laurentii Før -1871, St. Johannes Før -1874, Vesterland Før -1764. Hanved sogns kirkebøger indtager en særstilling, idet sognet blev delt i 1920, og som et led i arkivoverenskomsten mellem Danmark og Tyskland udleveredes en kopi til Danmark. De øvrige nævnte kopier af sydslesvigske kirkebøger findes for de sydtønderes vedkommende også på lokalhistorisk arkiv i Tønder. Der foregår i disse år en sikkerhedsfotografering af de sydslesvigske kirkebøger, men på grund af de tyske bestemmelser om databeskyttelse er det ikke sandsynligt, at kopierne bliver tilgængelige på danske arkiver.

Kirkebøgerne fra de danske menigheder i Sydslesvig er i et vist omfang afleveret til Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Sydslesvig. En registratur er udgivet ved Lars N. Henningsen.

Arbejdet med kirkebøgerne

På landsarkivet i Aabenraa kan de ældste kirkebøger kun benyttes i fotokopier, som er stillet frem til selvekspedition på læsesalen, eller på mikrokort på mikrofilm læsesalen. De nyeste kirkebøger skal derimod benyttes i original. De bestilles ved skranken ved hjælp af bestillingsedler, som ligger ved de enkelte borde, hvorefter personalet henter bøgerne fra magasinet. Der er udarbejdet alfabetiske navneregistre til adskillige sogne frem til 1874, herunder alle flækker og købstæder med undtagelse af Haderslev Vor Frue efter 1789, som har originale registre i kirkebøgerne. Registre bør aldrig betragtes som andet end en midlertidig hjælp, idet de altid vil have fejl og mangler. En oplysning fra et register bør kontrolleres i kirkebogen, og selv om et navn ikke kan findes i registeret, betyder det ikke nødvendigvis, at det

også mangler i originalen. For eksempel omfatter de af Chr. Maibøll udarbejdede registre til Sønderborgs kirkebøger ikke alle navne.

Men hvordan griber man så selve kirkebogsundersøgelserne an? Det er nødvendigt at have nogle faste data at gå ud fra, som ligger så langt tilbage, at kirkebøgerne er tilgængelige, dvs. over 50 år. Det kan f.eks. være, hvor og hvornår ens farfader er født. Man slår først denne indførsel efter og konstaterer hans forældres navne, helst også faddernes. I vielsesregistret prøver man så at finde deres vielse. Det er mest sandsynligt, at de er blevet gift i det sogn, hvor barnet er født, idet den almindelige regel var, at man blev viet, hvor man skulle bo. I Tørninglen og enklaverne skulle vielsen dog finde sted i det sogn, hvor bruden var fra. Ved hjælp af vielsesindførslen får man fastslået, hvor forældrene stammer fra, i nyere tid også hvem de var børn af. Man er nu allerede kommet et godt stykke tilbage.

Da ægteskabsregistre ikke indeholder oplysninger om, hvornår brudefolkene er født, må man, inden man søger længere tilbage, prøve at finde de pågældendes død i kirkebogen. Da dødsindførslerne indeholder aldersangivelser, volder det derefter sjældent større vanskeligheder at finde fødslen, selv om der kan være unøjagtige aldersangivelser ved dødsfald. Den første generation er klaret, og man fortsætter med at søge tilbage, indtil man på en eller anden måde kører fast. Ofte kan man komme ud for, at man ikke kan finde vielsestilførslen. Man må så prøve, om man ikke gennem dødsindførslerne oplysninger kan komme på sporet af, hvor de eftersøgte stammer fra. Måske kan disse heller ikke klare vanskelighederne. Det må nemlig erindres, at begravelsesregistre som regel ikke fortæller, hvor den pågældende er født, men hvor hans forældre sidst har

boet. De kan imidlertid være flyttet meget rundt, siden han blev født, og i ældre kirkebøger mangler disse oplysninger. Men fadderne ved børnenes dåb giver i mange tilfælde gode spor at gå efter. Fadderne var nemlig i mange tilfælde, ikke mindst ved de første børns dåb, hentet fra den nærmeste slægt. Glipper også denne udvej, kan man prøve en gennemgang af alle kirkebøgerne fra de omliggende sogne. For ikke at skulle gennemgå alt for mange år, bør man altid søge at finde ud af, hvornår det første barn er født. Skulle de ældre børn ikke være født i samme sogn som de yngre, kan man ofte gennem oplysningerne i konfirmationsregistret komme på sporet af familiens tidligere opholdssted.

Gælder det børn født uden for ægteskab i ældre tid, kan man måske i listerne over offentlig skriftemål eller i byernes og amternes boderegistre finde oplysninger, der kan hjælpe med til at identificere forældrene. Hvis faderen til et barn født uden for ægteskab først på et senere tidspunkt anerkender faderskabet, kan der ske det, at faderen er tilføjet i hovedministerialbogen, men glemt i kontrabogen.

Dødsdata i nyere tid kan også fastslås ad andre veje. En af de vigtigste er folkeregistrene, som omtales s. 70, men også andre kilder kan undertiden benyttes med fordel, selv om de indeholder andenhåndsuplysninger i forhold til det officielle materiale. Man bør således udnytte dødsannoncer og nekrologer i aviser og fagblade. På landsarkivet findes et register over nekrologer over først og fremmest personer, der har deltaget i det nationale arbejde, på såvel tysk som dansk side. Dette register er ført ajour til begyndelsen af 1990'erne. Oplysninger om folk, der på lokalt plan har deltaget i forenings- og organisationsarbejde, kan som regel skaffes gennem det lokalhistoriske arkiv, og folk i mere

fremtrædende stillinger kan findes i de årlige dødsfaldslistes i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1881-1923 og 1944-72, eller i det samlede register til *Kraks Blå Bog*, som udsendes som tillæg hvert femte år, således registeret 1910-98 som tillæg til Blå Bog 1999.

Ved hjælp af kirkebøgerne kan man som regel med energi og tålmodighed komme tilbage til omkring midten af 1700-tallet i de fleste grene, undertiden kortere undertiden længere, men man letter arbejdet for sig selv, og finder undervejs flere interessante oplysninger, hvis man allerede på et tidligt tidspunkt inddrager andet materiale i sine undersøgelser.

En slags supplement til kirkebøgerne er Jonathan Smiths manuskripter på landsarkivet med uddrag af patenter og amtsregnskaber 1683-1774 vedrørende hjemmevielser og 1648-1774 vedrørende dispensationer til ægteskab i forbudte led. Det samme gælder hans Hochzeitgelder des Gottorfer Hofes 1592-1643, trykt i *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 16-18*, som oplyser til hvilke bryllupper hertugen blev indbudt og derfor sendte gaver.

Andre kirkelige kilder

Når det gælder kirkeligt kildemateriale, må man ikke glemme selve kirkerne og kirkegårdene. Bevarede gravsten kan give mange værdifulde oplysninger og bør naturligvis undersøges, evt. også affotograferes. På mange kirkegårde er ældre gravsten samlede i et særligt afsnit, ofte langs kirkegårdsdiget. I visse tilfælde findes der endnu gamle kirkegårdsprotokoller ved menighederne, som kan give værdifulde oplysninger om begravelser. Drejer det sig om mere fremtrædende personer, kan der være mindetavler eller epitafier i selve kirken, eller de kan have skænket inventar til kirken forsy-

net med årstal og navnetræk. Den bedste indgang til dette materiale er Albert Fabritius' navneregister til de fire bind om Sønderjylland i Nationalmuseets storværk *Danmarks kirker*, som ofte giver oplysninger, der går langt bag om kirkebøgenes. Det samme gælder, hvis man er så heldig at finde bryllups- og begravelsesdigte eller ligprædikener. Både Det kongelige Bibliotek, Statsbiblioteket i Århus og Universitetsbiblioteket i Kiel råder over betydelige samlinger af håndskrevne og trykte lejlighedsvers og taler. Medens bryllups- og begravelsesdigtene især er fra det 18. århundrede, går ligprædikenerne tilbage til omkring 1600. I dem finder man de ovenfor omtalte parentationer med lovprisning af de afdødes liv, levned og slægt, et stof der naturligvis skal tages med et vist forbehold. Den bedste indgang til den trykte del af dette materiale er det særlige tillægsbind til *Biblioteca Danica*, der omfatter et afsnit vedrørende bøger trykt i Slesvig og Holsten før 1840.

Kildematerialet i præstearkiverne vil blive behandlet nedenfor s. 110f.

Folketællingerne og Det nationale Register 1921.

Folketællingerne har den fordel, at de ikke blot giver oplysning om den enkelte person, men om hele familien eller rettere hele husstanden, som i ældre tid kunne omfatte både tjenestefolk, lærlinge og svende samt evt. aftægtsfolk, således som de boede sammen på det tidspunkt, hvor folketællingen fandt sted.

Kort efter Genforeningen, den 1. februar 1921, afholdtes en folketælling i hele Danmark, men da folketællingslisterne først bliver tilgængelige efter 80 år, er den først almindelig tilgængelig i år 2001. Fra 1925 og frem til 1970 afholdtes der regelmæssigt folketællinger hvert

28. En af den berømte Rømø-gravsten sat over søfarende fra øen, denne over »velacht Ungkarl S. Jens Pedersen af Taaftum«, som døde 18. okt. 1707 i en alder af 23 år. Senere er også (broderen?) Anders Pedersen, død 1746, 36 år gl. tilføjet. Da Rømø kirkebog p.g.a. brand først er bevaret fra 1827, er oplysningerne særligt værdifulde.

5. år. Slægtsforskere kan få tilladelse til at benytte disse frem til 1940 på Rigsarkivet efter ansøgning på et særligt skema, man kan få udleveret på Rigsarkivets læsesal.

Oplysningerne fra folketællingen 1921 blev

for de sønderjyske landsdeles vedkommende benyttet til udarbejdelse af Det nationale Register. Baggrunden for oprettelsen af dette register var, at der den 5. sept. 1920 var udstedt en lov om erhvervelse af dansk indfødsret i de indlemmede landsdele. Grundreglen var, at alle, der på genforeningsdagen den 15. juni 1920 havde fast bopæl her og tidligere var tyske statsborgere automatisk blev danske statsborgere, medmindre de var tilflyttet efter 1. okt. 1918. Formålet med registeret var, at samle alle der opfyldte betingelserne i et fælles register. Folketællingen 1. febr. 1921 var nært forestående, og det var oplagt at benytte denne. Der blev derfor i de sønderjyske skemaer tilføjet en særlig rubrik, hvor man skulle oplyse bopæl 1. okt. 1918. Det gennem folketællingen indsamlede materiale blev overført til særlige skemaer, der blev bearbejdet i amterne og kommunerne. Til sidst blev de for hver sognekommune ordnet i to alfabetiske rækker: De i registeret optagne, og de, der ikke umiddelbart var blevet godkendt som danske statsborgere. Hele materialet blev fremlagt til offentlig indsigt på kommunkontoret, således at der kunne gøres indsigelse. Da fristen var udløbet, blev listerne indbundet kommunevis i de to rækker: Optagne og Ikke Optagne, som blev opbevaret på amtet, der stod for den videre sagsbehandling.

Da registeret efterhånden ikke blev benyttet ret meget, afleverede Statsamtet det i 1992 til landsarkivet, som har udgivet en registratur over de i alt 378 bind. Det nationale Register er frit tilgængeligt, da det én gang har været offentligt fremlagt. En redegørelse for registerets tilblivelse og det dertil knyttede ikke uvæsentlige bilagsmateriale er givet i *Sønderjyske Årbøger* 1994 af daværende landsarkivar Hans H. Worsøe. For slægtshistorikerne giver Det nationale Register indblik i familiens forhold i

genforeningstiden og adgang til oplysninger om fødested, samtlige børn og flytninger i perioden 1918-20. Hvis der har været tvivl om optagelse i registeret, vil bilagsmaterialet kunne oplyse yderligere bl.a. om flytninger, evt. om tilbagekomst fra krigsfangenskab m.v.

I den preussiske tid afholdtes folketællinger 1919, 1917 og 1916 og i tiden bagud stort set hvert 5. år til 1875. De to første blev afholdt 1867 og 1871, men fælles for dem alle er, at grundmaterialet efter udnyttelsen på det kgl. preussiske statistiske bureau i Berlin og publikation af hovedtallene, med fuldt overlæg blev kasseret for at sikre, at de personlige oplysninger ikke blev tilgængelige for uvedkommende. Bevaret er kun spredte eksemplarer, gerne i landrådsarkiverne eller kommunearkiverne på landsarkivet, af de såkaldte kontrollister F, der kun oplyser husfaderens navn og antallet af personer i husstanden. En undtagelse danner personkortene 1885 for de danske undersåtter og kontrolliste F fra hele Nordslesvig 1910, som er bevaret og afleveret til Rigsarkivet i København. Nærmere oplysninger om de preussiske folketællinger i Sønderjylland findes i Folketællinger i Nordslesvig 1864-1919 i *Sønderjyske Årbøger* 1964.

Noget anderledes forholder det sig heldigvis med de befolkningstællinger, som især i købstæderne og flækkerne gennemførtes på kommunal foranledning bl.a. af skattetekniske årsager. Disse lister indeholder som regel samtlige indbygges fødselsdato og -sted. Følgende findes på landsarkivet: Aabenraa 1910, 1905, 1900, 1895, 1890 og 1885, Haderslev 1917, 1915, 1912 og 1910, Christiansfeldt 1916, 1910, 1905, 1900, 1895, 1890 og 1885, vestsiden af Vojens 1917-19 og Højer flække 1905 og 1895, førstnævnte desværre uden angivelse af fødested. Fra Tønder synes intet sådant bevaret, ej heller fra Sønder-

borg men her erstattes tabet tildels af et siden 1910 ført meldekartotek, jvf. nedenfor s. 70.

Det kan her indskydes, at der på landsarkivet i landrådsarkiverne er bevaret en lang række vælgerlister til rigsdags- og landdagsvalgene fra så godt som hele perioden under fremmedherredømmet. Listerne oplyser navne og erhverv på vælgerne, som kun var mændene, men det kræver et studium af valgreglerne for at fastslå, hvilke befolkningsgrupper, der var optaget på listerne. Benyttet på den rigtige måde kan de erstatte en del af det folketællingsmateriale, der er kasseret. Listerne er dårligst bevaret fra Aabenraa kreds. Også i de land- og by kommunale arkiver findes gode personalhistoriske oplysninger i det bevarede valgmateriale, ligesom skattelisterne er af stor værdi.

Det var meningen, at der skulle være afholdt folketælling i hele det danske monarki 1865, men på grund af krigen 1864 blev den ikke planmæssigt gennemført. Det skete heller ikke i de besatte dele, selvom besættelsesmyndighederne bestemte, at den skulle afholdes 3. dec. 1864. Bevaret er fra Sønderjylland kun enkelte lister fra Flensborg by, hvorimod hele tællingen fra Holsten og Lauenborg er bevaret, alt på Landesarchiv Schleswig-Holstein.

De to sidste tællinger, der blev gennemført i den danske tid, indeholder et fortræffeligt kilde materiale om de personer, der boede i her-tugdømmerne 1. febr. 1860 og 1. febr. 1855, men desværre er de ikke begge lige godt bevaret. Folketællingen 1860 er bedst bevaret, idet hele Nordslesvig findes. Fra Sydslesvig mangler kun byerne Eckernførde, Frederiksstad og Slesvig samt Frederiksort og Fehmern med byen Burg.

I folketællingen 1855 mangler desværre store dele af Nordslesvig, nemlig Haderslev købstad

Verzeichnis

der am 1ten Februar 1845 vorhandenen Volkszahl f. w. d. a. im Jurisdiktionsbezirk

der Vorburg-Parde, Kirchspiel-Norburg Gut

Amt Norburg Güterdistrikt

827

Nach dem Jurisdiktionsbezirk, der Dörfer, sowie der dazu gehörigen Wohnstellen.	Namen sämtlicher Personen in jedem Hause und jeder Familie.	Alter	Sexus	Stand	Ort	Art, Amt, Geschäft, Handwerk, Nahrungsmittel der Personen und ihre Stellung in der Familie, sowie ob sie ganz oder zum Theil von Almosen leben.	Das Alter man- der Frauen bei Geburt, die Anzahl der Kinder, die Anzahl der wohnenden Personen.
10. a. Obhofen- familie	1. 1. Johann L. Lotan ... 2. Johanna L. Lotan ...	64 31	weiblich weiblich	unverheiratet verheiratet	Norburg Obhofen	Obhofen	
11. a. Obhofen- familie	1. 1. Johann L. Lotan ... 2. Johanna L. Lotan ... 3. Johann L. Lotan ... 4. Johanna L. Lotan ... 5. Johann L. Lotan ... 6. Johanna L. Lotan ... 7. Johann L. Lotan ...	47 40 12 31 19 29 19	weiblich weiblich männlich weiblich männlich weiblich männlich	unverheiratet verheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet	Norburg Obhofen	Obhofen	
12. a. Obhofen- familie	1. 1. Johann L. Lotan ... 2. Johanna L. Lotan ... 3. Johann L. Lotan ... 4. Johanna L. Lotan ...	28 26 1 17	weiblich weiblich männlich weiblich	unverheiratet verheiratet unverheiratet unverheiratet	Norburg Obhofen	Obhofen	
13. a. Obhofen- familie	1. 1. Johann L. Lotan ... 2. Johanna L. Lotan ... 3. Johann L. Lotan ... 4. Johanna L. Lotan ...	48 15 12 9	weiblich weiblich männlich weiblich	unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet	Norburg Obhofen	Obhofen	
14. a. Obhofen- familie	1. 1. Johann L. Lotan ... 2. Johanna L. Lotan ... 3. Johann L. Lotan ...	63 21 17	weiblich weiblich männlich	unverheiratet unverheiratet unverheiratet	Norburg Obhofen	Obhofen	
15. a. Obhofen- familie	1. 1. Johann L. Lotan ... 2. Johanna L. Lotan ... 3. Johann L. Lotan ... 4. Johanna L. Lotan ... 5. Johann L. Lotan ... 6. Johanna L. Lotan ... 7. Johann L. Lotan ... 8. Johanna L. Lotan ... 9. Johann L. Lotan ... 10. Johanna L. Lotan ...	40 35 12 7 5 9 11 12 11 3 1	weiblich weiblich männlich weiblich männlich weiblich männlich weiblich männlich weiblich männlich	unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet unverheiratet	Norburg Obhofen	Obhofen	

29. Folketællingen 1845 indeholder som den første den vigtige rubrik om fødested (Geburtsort), som gør det muligt at komme en generation længere tilbage. Listerne fra de sønderjyske landdistrikter, her Holm ved Nordborg, er ordnet efter amt, retskreds/godsdistrikt og derefter sogn.

samt Aabenraa, Løgumkloster og Tønder amter. Fra Sydslesvig mangler, foruden Sydtønder amt, Frederiksstad og Kappel samt Husum amt og landskabet Ejdersted. Begge disse folketællinger indeholder foruden oplysninger om personernes navne, civilstand, alder og beskæftigelse angivelse af fødested dvs. sogn og amt. Denne sidste oplysning kom med for første gang i folketællingen 1845.

Folketællingen 1850 afholdtes i Kongeriget, men blev aflyst i hertugdømmerne p.g.a. krigen. Herfra findes således kun listerne fra enklavesognene.

I folketællingen 1845 mangler herrederne Haderslev, Frøs og Kalvslund.

Folketællingen 1840 er bevaret i sin helhed med undtagelse af Strandelhjørn distrikt, men har ligesom de ældre folketællinger ikke oplysning om personernes fødested.

Folketællingen 1835 mangler fra Christiansfeld, Gram, Hviding og Haderslev herreder i det eksemplar, der blev sendt til centraladministrationen, men for enkelte sogne findes kladder (kopier) på landsarkivet, se nedenfor.

Af alle de ovennævnte tællinger findes det til Rentekammeret indsendte originaleksemplar på Rigsarkivet, men af bevaringshensyn er publikum henvist til at benytte dem i mikrokopi. Folketællingerne for hele det slesvigske område 1855, 1845 og 1840 samt dele af de nordslesvigske områder i 1803-tællingen findes som fotokopi til selvekspedition på landsarkivets læsesal, medens 1860 og 1835 her kan benyttes i mikrofilm. Ved den i 1998 gennemførte kopispredning af folketællinger blev de sønderjyske folketællinger 1803 og 1845 for hele det slesvigske område kopieret og som mikrokort udstationeret på Statens Arkivers læsesale. I de tilhørende registerbind er det let at finde frem til det rigtige kortnummer og at konstatere,

hvad der er bevaret og hvad ikke. Landsarkivet i Aabenraa har i sin egen folketællingssamling ud over kopierne forskellige områder i kladder. Jvf. nedenfor.

Folketællingen 1803 fandt sted 13. februar, de øvrige alle 1. februar. Folketællingen 1803 indeholder følgende rubrikker: familiens nr., hvert familiemedlems fulde navn, stilling i familien, alder, ægteskabelige stilling og antal ægteskaber, titel eller erhverv. Alderen er som altid ved folketællingerne regnet som det løbende år, altså et mere end det fyldte, og ingen opføres som værende 0 år! Oplysninger om antal ægteskab faldt bort ved de senere folketællinger.

Beboerne i enklaverne hørte til Kongeriget og blev derfor talt efter de dér gældende regler. De skal følgelig søges under Ribe amt, hvor der fandt folketællinger sted i 1860, 1855. 1850, 1845, 1840, 1834, 1801 og 1787. Folketællingen 1801 medtog dog hele befolkningen i Tørninglen. Tællingerne fra 1787 til og med 1855 er opstillet i fotokopi på landsarkivets læsesalen.

Til tællingerne 1787 og 1801 fra Rømø har Bert Kelm og til de tilsvarende fra Emmerlev Chr. Memborg udarbejdet alfabetiske registre.

Folketællingerne i hertugdømmerne foregik jurisdiktionsvis, det vil sige hvert retsligt område for sig, således at også de adelige godser udgjorde særlige områder. Dette betyder, at et sogns beboere kan findes spredt forskellige steder i listerne. For at råde bod herpå har Rigsarkivet ladet udarbejde en tobinds vejledning i benyttelse af de slesvigske folketællinger, hvori der også gøres udførligt rede for bevaringsforholdene. Redegørelsen er ikke trykt, men et eksemplar findes ved skranken på landsarkivets læsesal. Bind to er en alfabetisk opstilling af samtlige sogne med angivelse af, hvad der er bevaret, og hvor det er registreret. Det er såle-

des en god indfaldsvej til selve listerne. Købstæderne er holdt samlet i særlige bind, men man må her huske på, at områder, der i dag hører med til byerne, f.eks. Slotsgade i Aabenraa og Haderslev samt Slots- og Frigrunden i Tønder, oprindelig hørte under et landdistrikt. Købstadsbindene er foran forsynet med fortegnelse over gaderne. Ved man ikke, hvor en eftersøgt person har boet, må man gå hele listen igennem, indtil man finder vedkommende. Til folketællingen 1845 fra Aabenraa by er udarbejdet et alfabetisk personregister, som findes på landsarkivet. På byarkivet i Flensborg findes alfabetiske registre til samtlige folketællinger fra Flensborg til og med 1855. En stor hjælp ved benyttelsen af folketællingerne 1840 og 1845 fra en række sogne, fortrinsvis i Vestslesvig, er de fortegnelser over indbyggerne, som Jens H. Nielsen har udgivet forsynet med oplysninger om familieforhold. Det drejer sig om 1840 fra sognene Mjolden, Skærbæk og Vodder og 1845 fra sognene Brede, Døstrup, Løgumkloster og Tinglev.

Som nævnt ovenfor har landsarkivet i Aabenraa en lille samling af folketællingslister, enten kopier eller kladder (koncepter), udtaget af byarkiver eller præstearkiver. Hertil er udarbejdet en særlig registratur med sogneregister. Disse lister er udnyttet ved fremstillingen af mikrokort. Af supplementer til de øvrige lister kan nævnes:

1855-tællingen: Løjt sogn.

1835-tællingen: fra Haderslev herred: Øsby, Hoptrup, Vonsbæk og Åstrup sogne. Fra Gram herred: Øster Lindet og Gram gods' undersåtter.

Det første forsøg på at gennemføre en regulær folketælling fandt sted i 1769, og denne tælling er bevaret langt bedre i Nordslesvig end i Kongeriget. For landdistrikternes vedkommen-

de indeholder 1769-listerne kun husfaderens navn og alder, samt for de øvrige husstandsmedlemmers vedkommende en summarisk angivelse af antal, køn og alder. For byernes vedkommende medtages alle navne undtagen i Tønder. Listernes værdi forøges væsentligt, fordi andre kildegrupper på dette tidsrum begynder at tørre ud.

Fra 1769-tællingen findes følgende lister i original på landsarkivet med læsesalskopi: Haderslev, Aabenraa og Tønder købstæder, Aabenraa og Løgumkloster amter samt Hørup sogn på Als. Desuden findes fotokopi af listerne fra Flensborg og Eckernførde byer. Fra Sydslesvig findes i øvrigt bevaret, idet opbevaringsstedet er anført i parentes: Husum by (Stadtarchiv, Husum), Garding sogn og Lindeved gods (Landesarchiv Schleswig-Holstein). Listerne fra Tønning har eksisteret, men synes at være gået tabt under Anden Verdenskrig.

Fra tiden før 1769 kan man ikke tale om egentlige folketællinger, idet de lister over befolkningen, eller dele af denne, som findes længere tilbage, ikke er optaget af statistiske hensyn, men udelukkende af skattemæssige, militære eller andre praktiske grunde. De indeholder derfor som regel kun navnet på husstandens overhoved samt evt. hustruens alder og børnenes antal. De vil derfor som hovedregel blive omtalt andetsteds under de særlige befolkningsgrupper, som de omfatter. Af særlig betydning er mandtalslisterne til kopskatten, som for tiden 1762-1845 findes på Rigsarkivet under betegnelsen »Rendsburg Steuerkasse«. I disse lister er medtaget alle over 12 år bosat på godserne, og ofte kan man for de ikke fastboende i til- og afgangslister se, hvornår de er tilflyttet.

Det skal til slut nævnes, at folketællingerne på Ærø fandt sted efter de slesvigske regler ind-

Volkzähl-Register der Stadt Haderslev den 13 Febr. 1803.

Straße, Nummern der Häuser, und Zahl der Familien.	Vester Name eines jeden in der Familie.	Wad ein jeder in der Familie ist.	Alter eines jeden, das laufende Jahr des Alters für voll gerechnet.	Verheirathet oder unverheirathet, und wie oft jeder verheirathet oder verwitwet gewesen ist.	Eines jeden Titel, Amt, Gewerbe, Handwerk, oder woan et sonst lebt.
Kort Haderslev N. 1. Koble Lydskjærgade N. 9. 13. familie	1. August Georg Müller	Favorat	26.	gumt. Hoff besigt	Burgemeister Larsmann
	2. Anna Margrethe Siel	altes Fräu	33.	2. Hoff besigt	
	3. Anna Maria Math. Gustaf	Egteske stor 1 ^{ste} fl.	7.		
	4. Dorothea Konge	Hiltsorte favorat	68.	Wittes. gumt. Hoff	
	5. Anna Anders Egteske Lauring	altes Fräu Hiltsorte	75.	Wittes. gumt. Hoff	ledig i midsommer 1802
N. 10. 14. familie	1. Franz Hagen	Hiltsort og favorat	34.	Sindt ledig i	Postillon Kongemann
	2. Sophia Magdalena Lena Holdtzen	altes Fräu	30.	altes Fräu	
	3. Johan Peter Hagen	Hiltsort	4.		
	4. Heinrich Hagen	Liltsort	2.		
	5. Dorothea Chri- stina Heymann	Hiltsort	11.	ungesetzt	
N. 11. 15. familie	1. Niid Wilhelm Johansen	Favorat	32.	Sindt ledig i	Burgemeister Alteffend
	2. Anna Elisabeth Egteske	altes Fräu	25.	altes Fräu	
	3. Loren Wilhelm	Hiltsort	1.		
	4. Anna Margrethe Kaldes Egteske	altes Fräu Hiltsort	63.	Wittes. gumt. Hoff	
N. 12. 16. familie	1. Carl Laur. Møller	Favorat	64.	Sindt ledig i	Burgemeister Larsmann
	2. Helena Jacobsen Wildschütz	altes Fräu	36.	altes Fräu	

30. Udsnittet fra Slotsgade i Haderslev fra folketællingen 1803 viser et jævnt borgerligt miljø med en købmand, en postillion og en skoflicker og længere nede ad gaden kirurg Møller.

til 1860. Fotokopierne findes på landsarkivet i Odense ligesom hovedparten af det øvrige kildemateriale til øens historie. For de otte sogne syd for Kolding er skellet skarpt ved 1864: Alle ældre tællinger er slesvigske og findes, så vidt de er bevaret, i kopi i Aabenraa og skal søges under Haderslev amt, Tyrstrup herred. Herefter hører sognene som Nr. Tyrstrup herred under Vejle amt og skal søges i de danske folketællinger 1870, 1880, 1890, 1901, 1906, 1911 og 1916. Listerne fra Sdr. Stenderup sogn 1870, 1890 og 1901 er afskrevet af J. Due Hansen og findes sammen med kopikortene. Fra og med folketællingen 1921 gælder samme regler i hele det nuværende Danmark, jvf. ovenfor.

Som led i den ovennævnte kopispredning er de danske folketællinger 1787, 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1880 og 1890 udstationeret som mikrokort på Statens Arkivers læsesale, således at de for hele Kongerigets vedkommende kan benyttes på kopilæsesalen i Aabenraa.

I Dansk Dataarkivs regi foretages under Kildeindtastningsprojektet, KIP, løbende indtastninger af kirkebøger, men især folketællinger på edb ved frivillig arbejdskraft, som i vid udstrækning er slægtshistorikere. Ved de ældste folketællinger er man nået op på en dækningsprocent på omkring 50, men desværre er Nordslesvig kun i ringe grad repræsenteret i projektet. Oversigter udgives løbende på diskette og kan findes på Internet. Selve indtastningerne udgives på cd-rom. De kan også findes via dataarkivets hjemmeside, uden det kræver et password at få adgang til dem. I projektet Dansk demografisk Database kombineres folketællingerne med udvandrerprotokollernes oplysninger.

Ved benyttelse af folketællingerne skal man være opmærksom på, at det lige så lidt som andet kildemateriale er fejlfrit. Statistiske un-

dersøgelser har vist, at hele familier undertiden kan være glemt eller anbragt i et forkert distrikt. Folk, der er døde kort før tællingerne, kan være medtaget på listerne, til gengæld kan nyfødte være glemt. Midlertidigt fraværende skulle føres under den faste bopæl, men glemmes undertiden. En oplysning om en søfarende, eller en manglende oplysning, behøver altså ikke at sige noget om hans rejser på daværende tidspunkt. Med hensyn til aldersangivelserne skal man være meget forsigtig, idet de kan være forvansket ved fejlskrivning eller fejlhuskning – i sidste tilfælde måske endda bevidst. Det samme gælder angivelse af fødested, som man måske ønskede at skjule, f.eks. ved fødsel uden for ægteskab.

Trods disse unøjagtigheder giver folketællingerne i de fleste tilfælde væsentlige og sande oplysninger. De er de bedste kilder, når man skal danne sig et helhedsbillede af et kvarter eller en gade i en by, evt. en gruppe gårde eller huse i en landsby, som er så væsentligt for forståelsen af forfædrenes livsvilkår, og som måske kan være med til at forklare valg af ægteskabspartner eller livsstilling.

Arkivalier vedrørende flytninger

Det er en udbredt opfattelse, at befolkningen på landet for blot 100 år siden var meget bofast, men nyere befolkningsgenealogiske, demografiske, undersøgelser har godtgjort, at dette ikke var tilfældet. Mobiliteten var langt større end hidtil antaget, for at udtrykke sig i fagsprog.

Det er besværligt set fra et slægtshistorisk synspunkt, for flytninger volder ofte store vanskeligheder og åbner for fejlmuligheder. Iagttagelsen af det større antal flytninger maner derfor til forsigtighed: Man kan ikke regne med, at en person med samme navn og nogenlunde rig-

tig alder nødvendigvis er identisk med den person, man søger, selv om han er født i det sogn, hvor forfaderen tilbragte sine sidste år. Bevisbyrden for identifikationen påhviler slægtsforskeren her som i alle andre tilfælde.

Flytninger meldes i dag til folkeregisteret og registreres på edb i Det Centrale Personregister, CPR. Disse oplysninger er naturligvis ikke umiddelbart tilgængelige, men enkeltoplysninger om navngivne personers adresser kan mod betaling også rekvireres af private ved henvendelse til nærmeste folkeregister. Om en navngiven afdød person kan alle oplysninger om fødsel, vielse og død samt adresse oplyses, hvis de er mere end 30 år gamle.

I 1978 blev der fastsat nye regler for folkeregistrene. Fra november 1924 og indtil da førte hver kommune folkeregisterkort på hver enkelt voksen person, idet børnene blev påført faderens kort, indtil de fyldte 15 år. I små kommuner kunne bogføringen dog ske i protokol-form, men en form for register har i så tilfælde været nødvendigt. På kortet blev foruden fødested og -dag, til- og fraflytninger fra kommunen samt flytninger inden for dennes grænser registreret. Folkeregisterkort for tiden 1924-1978 er i stort omfang afleveret til landsarkivet af de 23 nye kommuner, der oprettedes i 1970, idet kun følgende syv mangler: Bredebro, Gram, Højer, Løgumkloster, Nr. Rangstrup, Skærbæk og Sydals. Kortene er endnu ikke almindeligt tilgængelige for publikum, da de også kan indeholde strengt personlige oplysninger f.eks. om skilsmisse, skatterestancer og fængselsophold. Drejer det sig blot om at konstatere en persons bopæl på et bestemt tidspunkt, vil det ofte være muligt at slå dette op i de trykte adressebøger, skattelister eller telefonbøger på bibliotekerne eller de lokalhistoriske arkiver.

Ved siden af folkeregisterkortene findes fra

adskillige kommuner flytteprotokoller – også kaldet af- og tilgangslister – der for kommunens administration dannede grundlaget for de foreskrevne kvartalsvise indberetninger om flytninger til Statistisk Departement.

Indtil loven af 14. marts 1924 om folkeregistre blev gennemført, fortsatte man ved de enkelte kommuner med at føre de preussiske melderegistre. En generel anmeldelsespligt for flytninger, både til- og afgang, var blevet indført ved den preussiske politiforordning af 20. nov. 1867. Anmeldelsesmyndigheden var i byerne politiforvaltningen, på landet kommune-forstanderen. Af praktiske grunde er de afleverede meldeprotokoller på landsarkivet blevet overført til en særlig gruppe kaldet melderegistre. Over 80% af sognene har nu afleveret melderegistre, som dækker godt 200 af de små preussiske kommuner, fra f.eks. Gråsten findes af- og tilgang fra 1874. De fleste af registrene er dog fra dette århundrede. Fra købstæderne har Haderslev afleveret et meget omfattende materiale helt tilbage til 1867, Sønderborg har afleveret et intakt melderegister 1910-24, Aabenraa et tilsvarende 1918-22 samt de foregående protokoller og registre tilbage til 1888, hvorimod der fra Tønder kun er afleveret materiale om flytning 1924 ff. Med hensyn til landkommunerne må man nok regne med, at langt det meste af det, der ikke allerede er afleveret til landsarkivet, er gået tabt.

I 1904 indskærpedes reglerne, og der blev givet nøje anvisning på, hvorledes listerne skulle føres med angivelse af navn, stilling, fødested, -år og -dag, statsborgerskab samt til- og fraflytningsoplysninger: dato, kommune og arbejdsgiver. For familier, der flyttede samlet, blev kun faderens data samt antallet af de personer, der flyttede, oplyst. Trods de detaljerede foreskrifter findes melderegistrene i forskellig

Lohn No	Opstammings Navn	Følgering 1894.		Arbejds. Ans.
		til	fra	
1.	Jens T. Fejfen	Niels H. Sogaard	Klating Danmark	5 Febr. 1894.
2.	Bastian Thomsen	Peter A. Fløier	Toborg Danmark	10 April 1894.
3.	Arviden Frisvad	Peter A. Fløier	Stoerthore Danmark	10 April 1894.
4.	Hjortine M. Lund	Hans J. Steen	Over	13 April 1894.
5.	Hatrine Ebbien	Peter Brattballe	Woodler	1 Okt. 1894.
6.	Hans A. Hansen Schmidt	Jens A. H. Schmidt	Silkeborg	5 Okt. 1894.
7.	Anne L. H. Beck	Franz A. Schmidt	Slesvig Danmark	16 Okt. 1894.
8.	Hans T. Bang	Niels H. Sogaard	Hviding	16 Okt. 1894.
9.	Moritz J. G. Schibler	Chr. Willatzen	Leck	26 Aug. 1894.
10.	Peter Chr. Roager	Peter L. Roager	Skildesbjerg	29 Septbr. 1894.
11.	Peter Nitzou	Martin T. Nitzou	Jorhjer	22 Septbr. 1894.

32. Fra den preussiske kommunaladministration er bevaret en del melderegistre, som er væsentlige kilder til belysning af befolkningens flytninger. Listen fra Gånsager, Vodder sogn, 1894 viser, hvornår og hvorfra tjenestefolkene er tilflyttet, og hos hvem de har taget tjeneste.

udførelse, enten ført alfabetisk eller kronologisk og forsynet med registre, evt. ført for hver enkelt arbejdsgiver for sig. Når melderegistrene blev ført af kommuneforstanderen, skyldes det, at han havde visse politifunktioner, men også at de skulle benyttes til ajourføring af kommunernes klasseskattelister. Undertiden kan af- og tilgangslisterne til klasseskat i kommunearkiverne derfor supplere de bevarede melderegistre fra den ældste periode 1868 ff.

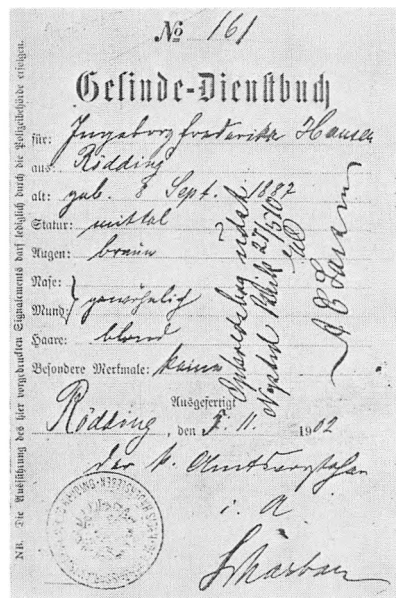
En særlig mulighed for at følge en person eller i det mindste konstatere vedkommendes opholdssted frembyder listerne over kvitte-

ningskort for invalide- og aldersdomsforsikring til Landesversicherungsanstalt Schleswig Holstein. Den tyske lovgivning foreskrev, at man for at opnå alders- eller invaliderente skulle dokumentere, at man selv havde købt og indklæbet forsikringsmærker på sådanne kort. Da hovedkontorets arkiv er gået tabt under Anden Verdenskrig, er de på landsarkivet bevarede lister ofte eneste mulighed for at konstatere dette. Listerne har oprindeligt ligget hos amtsforstanderne, som var de lokale politimynderheder, men er nu udtaget til en særlig samling, hvortil der findes en maskinskrevet liste på

læsesalen. Listerne er bevaret meget forskelligt – de ældste går tilbage til 1889, de nyeste er fra 1920. En fortegnelse over amtsforstanderdistrikterne er udarbejdet af landsarkivet og kan desuden fra deres oprettelse 1889 findes i de såkaldte *Provinzialhandbücher*, der udkom med mellemrum fra 1869 til 1916.

Melderegistrene supplerede de tidligere tyendeprotokoller, hvoraf Bevtoft, Jegerup og Sottrup er bevaret fra 1841, dvs. umiddelbart efter, at de var blevet indført ved den slesvigske tyendeforordning af 25. febr. 1840. De blev ført kronologisk og oplyser foruden navn, fødselsdag og -år samt flytteoplysningerne skudsmålsbogens nummer og datering samt udstedende myndighed, hvilket kan give en værdifuld oplysning at arbejde videre med. I nogle kommuner blev tyendeprotokollerne ført sideløbende med meldeprotokollerne helt frem til skudsmålsbøgenes afskaffelse ved lov af 6. maj 1921, andre steder ophørte de tidligere eller er forsvundet. Parallelt med tyendets skudsmålsbøger havde håndværkssvendene deres vandrebøger, der skulle påtegnes, viseres, af politimyndighederne og derfor afsatte sig spor i disse protokoller, hvoraf mange findes i byarkiverne.

I de kongerigske områder går meldepligten for flytninger længere tilbage. Allerede i 1619 var det blevet foreskrevet, at tjenestefolk skulle medbringe skudsmål fra deres sognepræst, når de flyttede til et andet sogn. Et notat herom kan undertiden findes ved vielse, trolovelse, eller altergang. Fra 1657 skulle præsterne udfærdige skudsålet på latin for at sikre sig, at ingen snød. Ved kirkebogsreformen 1812, se s. 48ff., indførtes i sognene under kongerigske bisper skematiske kirkebøger med særlige afsnit kaldet af- og tilgangslistes, som i Kongeriget for landdistrikternes vedkommende først blev

33. Ingeborg Hansens skudsmålsbog udstedt af Rødding amtsforstanderskab 5. nov. 1902 var i brug, indtil den blev afløst af en opholdsbog udstedt af birkefogden i Nysted på Lolland i 1910. Titelbladet giver bl.a. oplysning om statur, øjen- og hårfarve.

afskaffet i 1875, men naturligvis ophørte denne anmeldelsespligt til sognepræsten efter 1864. Listerne er ikke altid omhyggeligt ført, og som regel omfatter de kun tyende, husmænd og daglejere. Problemerne omkring deres pålidelighed er behandlet af Anna Thestrup i artiklen: Kirkebøgenes til- og afgangslister, i *Fortid og Nutid* bd. 24. Skudsmålsbøger indførtes i Kongeriget, og dermed i enklaverne 1822, og med disse forholder det sig på samme måde som med de slesvigske. Landsarkivet har en samling på nogle hundrede skudsmålsbøger i samlingen »Forskelligt«, men langt flere er bevaret i de lokalhistoriske arkiver og i privateje. Også

museerne har foretaget indsamling af skudsmål-bøger, bl.a. Nationalmuseets afdeling i Brede. Skudsmål-bøgenes oplysninger supplerer, hvad man kan finde andetsteds, og sammenfatter det for den enkelte person. Det er derfor væsentligt at forsøge at opspore skudsmål-bøger i familieej og lade dem kopiere, hvis ejermanden ikke vil af med dem. Specielt i de ældre skudsmål-bøger kan man være heldig at finde fyldige skudsmål indført, hvorimod man i de yngre kongerigske ofte må nøjes med flyt-teoplysningerne, idet præsten i henhold til tyendeloven af 10. maj 1854 ikke længere skulle indføre skudsmålet.

Flytninger i tiden forud for tyendeforordningerne er meget vanskelige at få rede på, men undertiden kan altergangslisterne i præstearkivet hjælpe til med at fastslå, hvor længe en person opholdt sig i et sogn, idet det var sædvanen at gå til alters en eller måske to gange årligt. Af og tilgangslister til kopskat er omtalt i forbindelse med folketællingslisterne s. 66.

Militærpapirer

Udskrivningen af værnepligtigt mandskab er i dag en statsopgave. Af hensyn hertil er landet inddelt i en række udskrivningskredse, som indtil 1970 bestod af et antal lægder, der som regel omfattede et sogn eller dele af et sådant. Nordslesvig udgør siden 1970 sammen med Fyn én udskrivningskreds, men var fra 1921 til 1970 en del af 7. udskrivningskreds, som desuden bestod af Ribe amt samt Kolding med omliggende landdistrikt. De nordslesvigske sogne udgjorde lægd nr. 109-226, fra 1928 nr. 106-227.

7. udskrivningskreds, der havde kontor i Sønderborg, afleverer til landsarkivet i Aabenraa. En liste over de enkelte sognes lægdsnum-

re 1920-58 er udarbejdet af Lars N. Henningsen. Da lægdsrullerne bliver tilgængelige 80 år efter den værnepligtiges fødsel, er de ældste ruller fra tiden efter Genforeningen nu frit tilgængelige. 7. udskrivningskreds blev oprettet ved kgl. anordning af 13. okt. 1920 og omfattede de sønderjyske distrikter. Den 19. oktober 1921 blev kredsen udvidet med de ovenfor omtalte områder fra Kongeriget. Efter dansk lovgivning gælder den almindelige værnepligt for alle drenge. Disse optages i lægdsrullen i den kommune, tidligere det lægd, hvor de er bosiddende i det år, de fylder 18. De bliver stående i rullen til de er fyldt 36, og man vil således efterhånden, som rullerne bliver tilgængelige, kunne følge flytninger medmindre den værnepligtige kasseres eller slettes af rullen p.g.a. fysiske/psykiske handicaps eller vanærende straf.

Hver lægdsrulleårgang har et kendetegn i form af et bogstav, og hver værnepligtig et nummer. Lægdsrullen for 1921, som var den første regulære lægdsrulle, der blev optaget efter Genforeningen, har således bogstavbetegnelsen T og omfatter fødselsårgang 1903 samt ældre værnepligtige, der er flyttet i 1921. Rullen for 1922 med fødselsårgang 1904 har bogstav U osv. Rullen fra 1956, fødselsårgang 1938, har således bogstav D og bliver tilgængelig i år 2018! Oplysningerne om den enkelte værnepligtige i lægdsrullen er: løbenr., fulde navn, faders eller moders stilling og navn, den værnepligtiges fødested, -år og -dato, militærafdeling, mødedato og hjemsendelsesdato. Desuden er der plads til at anføre tjenstlige oplysninger, gerne i stærkt forkortet form samt oplysninger om til- og fraflytninger. Årstal for tilflytning fremgår af, hvilken rulle optagelsen sker i, dato og årstal for fraflytning anføres ved fraflytning. Ved begge lejligheder anføres desuden en firdelt nummerbetegnelse, f.eks. 7-109-

X-75, som betegner hvortil eller hvorfra vedkommende flytter, og i hvilken rulle optagelse er sket, i dette tilfælde 7. udskrivningskreds, lægd nr. 109 (Haderslev), rullen fra 1924, løbe nr. 75. I pågældende rulle vil man derefter kunne fortsætte undersøgelsen. Medens dette materiale først efterhånden bliver tilgængeligt, er de grundlister, der blev optaget i 1920 nu fuldt tilgængelige. Det drejer sig om 15 bind betegnet med litra S, rullebetegnelsen for 1920, og årstallene fra 1888-1902 omfattende det mandskab, der var bosiddende i Nordslesvig, og som ved Genforeningen blev værnepligtigt. Foruden de sædvanlige oplysninger anføres om dem, der havde været i tysk krigstjeneste, soldatertidens varighed, evt. krigsfangenskab, uddannelse og militær grad. Fødselsårgang 1888 blev slettet af den danske rulle 1921, årgang 1889 i 1922 og så fremdeles.

Om soldater, der har været indlagt på lazaret, f.eks. hvis de var blevet såret, kan der fås nærmere oplysninger ved henvendelse til Krankenbuchlager Berlin. Derimod er det øvrige materiale fra de preussiske hærafdelinger gået tabt. Det skal dog bemærkes, at der inden da var udkommet en række bøger med oplysninger om de forskellige regimenters indsats, således om Reserve Infanteri Regiment 84, hvor mange sønderjyder tjente. Også om fangelejrene, f.eks. Felthamlejren i England, findes litteratur. Såvel Feltham-foreningen og Aurillac-Foreningen som Foreningen af Forhenværende Krigsfanger i Rusland har afleveret deres arkiver til landsarkivet. Det samme gælder hovedforeningen af Dansksindede Sønderjyske Krigsdeltagere (DSK) og flere lokalforeninger, men nogle af disse findes også på de lokalhistoriske arkiver. Afleveringer, om end i mindre omfang, har også fundet sted fra de tilsvarende tyske krigsforeninger f.eks. Kriegerverein für den

Sundewitt med stamrulle 1897-1913. De enkelte foreningers arkiver er registreret i *Foreningsarkiver fra Sønderjyllands Amt og Sydslesvig*.

Mange sønderjyske familier har haft medlemmer, som faldt under Første Verdenskrig. På landsarkivet i Aabenraa findes en meget omfattende samling af de såkaldte »*Mindeblade*«, som indeholder oplysninger om disse. En trykt fortegnelse over navnene på dem, der er optaget på Mindemuren i Marselisborg Mindepark ved Århus med angivelse af fødested og dato samt dødssted og -dato er udgivet 1932. Hertil har landsarkivet et supplement i samlingen »*Forskelligt*«. En fortegnelse over faldne sønderjyder begravet på kirkegården i Braine i Frankrig findes på landsarkivets læsesal.

En såvidt mulig fuldstændig fortegnelse over sønderjyder faldet i Første Verdenskrig er udarbejdet af Paul Harris og findes i manuskript på Sønderborg Slot med kopi på landsarkivet.

Persondødsregistret for den kommune, hvor den faldne boede ved indkaldelsen, indeholder ofte oplysning om, hvor og hvornår en værnepligtig er faldet. Disse oplysninger bygger på meddelelser fra regimentschefen og kan være flere år forsinkede. Endnu i personregistre for 1919 kan der således findes oplysninger af denne karakter. Ved henvendelse til Bundesgeschäftsstelle Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V. i Kassel kan der undertiden skaffes oplysning om begravelsessted med angivelse af kirkegård og nummer på graven.

Allerede i krigen mod Frankrig 1870-71 faldt adskillige sønderjyder. En fortegnelse over de sønderjyske tab i den fransk-tyske krig 1870-1871 er udarbejdet af Karl Lund og findes i landsarkivets manuskriptsamling.

Når så mange sønderjyder faldt, skyldes det, at der også under preussisk lovgivning var

1	2	3	4	5	6	7	8
Ge- meinde	Nr.	Zuname und Vorname	Datum und Ort (Kreis, Regierungs- Bezirk, Bundesstaat) der Geburt	a. Name und Vorname der Eltern, b. ob solche leben oder nicht c. Gewerbe oder Stand des Vaters	a. Wohnort der Eltern oder des Vormundes, b. Aufenthaltsort des Militärpflichtigen	Religion	Stand oder Gewerbe
Hooke	30	Andresen	1. 9. 64	a. Gumb und Juliana Maria geb. Christiansen	a. America		
rup	314	Gumb	Hooke	b. jui c. Orban	b. rup		
Bemerkungen <p><i>Ud med sin familie betavt 1881 naar Amerika i indvandringsland og dode der i den Sommer 1883 i et forloer i sin.</i></p> <p><i>Kuforsen uingelastet 10/9. 86</i></p>							

34. Den preussiske lægdsrulle, den såkaldte alfabetiske liste, fødselsårgang 1864, oplyser, at Hans Andresen med forældre var udvandret til Amerika 1881, hvor han døde 1883. For en sikkerheds skyld indledtes i 1886 en eftersøgnings sag (Recherche). På den udeladte højreside er opført resultatet af sessionen for dem, der mødte frem.

almindelig værnepligt. I de første år efter 1864 søgte mange at slippe for denne ved udvandring til Danmark eller Amerika eller ved at optere for Danmark, dvs. vælge dansk statsborgerskab, men senere valgte de fleste at forblive i hjemstavnen med de pligter og rettigheder, det gav. Lister over dem, der unddrog sig preussisk militærtjeneste, kan findes hos politimyndighederne, dvs. for tiden indtil 1889 i herredsfogedarkiverne, som landsarkivet har udgivet en trykt registratur over. Efter 1889 findes listerne i amtsforstanderarkiverne, hvorover en registratur er under udarbejdelse.

Funktionerne som udskrivningschef var tillagt landråden, og der er i disses arkiver bevareret et stort og fuldt tilgængeligt materiale, som også kan bruges til at konstatere, hvornår værnepligtige personer er udvandret og hvorhen. Lettest tilgængeligt er her de såkaldte »Alfabetiske lister«, som i deres væsentligste indhold ligner de ovenfor omtalte danske lægdsruller fra tiden efter 1920. De har dog noget fyldigere oplysninger om den værnepligtiges forældre, idet både faderens og moderens navne opgives, om disse lever samt deres eventuelle bopæl. Om den værnepligtige anføres desuden årsag

til en evt. udeblivelse, f.eks. udvandret til Danmark eller Amerika med sine forældre, eller dansk statsborger. Hvis der ikke foreligger gyldig grund til fravær, opføres vedkommendes navn i restantlisten eller der foretages en eftersøgning: Recherche – forkortet Rech. De alfabetiske lister blev anlagt årgangsvis i det år, den værnepligtige fyldte 20. Listerne betegnes enten ved fødselsårgang eller udskrivningsårgang forskelligt fra kreds til kreds, men her anvendes for overskuelighedens skyld kun betegnelsen for fødselsårgang. Listerne er anlagt alfabetisk med et afsnit for hvert sogn, som igen indeholder alfabetisk førte lister over alle 20-årige mænd i distriktet. Den værnepligtige blev i modsætning til det danske system stående i samme liste, også selv om han flyttede efter optagelsen, hvis det blot var inden for samme udskrivningskreds. Ved flytning til en anden kreds (amt) overførtes han også efter det preussiske system til den nye liste, men stadig under sin fødselsårgang.

De alfabetiske listers bevaringsforhold er som følger: Fra Haderslev kreds, der også omfattede Hviding herred, findes listerne 1847-99, fra Aabenraa 1842-44, 1848-99, fra Sønderborg 1851-57, 1859-98, indtil 1874 i kronologisk ordnede aktpakker sammen med andre militærsager, plus Sønderborg by 1899. Desuden rekrutteringsstamruller, dvs. uddrag af de alfabetiske lister, 1847-69, som stadig ligger i Sønderborg amtsarkiv, selvom de hører hjemme i landrådsarkivet, hvortil de ved dettes endelige ordning vil blive flyttet. Fra Tønder kreds 1845-1900 med følgende mangler: 1846-47, 1853, 1874 og 1880, hvoraf de sidste dog kan erstattes af de kommunevis ordnede stamruller fra årene 1867-86. Tønder kreds' alfabetiske lister omfatter også de dele, der i dag ligger syd for grænsen, dvs. amtsdistrikterne Nykirke, Em-

melsbøl, Niebøl, Lindholm, Fårtoft, Dagebøl-kog, Sdr. Løgum, Klægsbøl, Ladelund, Medelby, Læk, Enge, Sild, Øster- og Vesterland Før. Årgangene 1899-1901 kan undertiden findes i de såkaldte landstormslistes, f.eks. fra Aabenraa kreds, men de indeholder færre oplysninger end de alfabetiske lister.

Værnepligtsforholdene blev ordnet ved forordning af 9. november 1867 og i henhold til § 66 i den efterfølgende Militär-Ersatz-Instruction des Norddeutschen Bundes af 26. marts 1868 skulle myndighederne have rede på de værnepligtiges opholdssted tilbage til årgang 1842. Der ligger derfor i samtlige landrådsarkiver restancelister og sager gående tilbage til fødselsårgang 1842, idet man dog må være forbedret på, at enkelte årgange kan mangle. Fra 1874 gjaldt Reich-Militär-gesetz vom 2. Mai 1874 med 3-årig aftjening af værnepligt. Ved den reviderede hærordning fra 1888 blev tjenestetiden nedsat til 2 år. Efterfølgende blev man stående 5 år som 1. reserve. Da landrådsarkiverne er ordnet efter forskellige systemer, er det vanskeligt at henvise i detaljer til det store og ret vanskeligt tilgængelige materiale, som befinder sig dér ud over det allerede nævnte. I Aabenraa og Tønder landrådsarkiver er militærsagerne samlet under aktplanens saggruppe Z. Her kan dels være tale om eftersøgnings-sager, dels om indkaldelse af frivillige, eller det kan være ansøgninger om udsættelse, Zurückstellung, eller lister over personer med fremmed statsborgerskab. Af helt specielle ting kan nævnes, at der i Sønderborg landrådsarkiv findes tre alfabetisk ordnede pakker anlagt 1907-08 om veteraner fra 1848-50 og 1864, og i Tønder landrådsarkiv nogle sager, der ligeledes er ordnet alfabetisk, vedrørende understøttelser til krigsinvalid. Der er til samtlige landrådsarkiver udarbejdet maskinskrevne registraturer, der

står på landsarkivets læsesal, og alle sager er nu tilgængelige. Invalidenævnets sager vedrørende krigsinvalider fra Første Verdenskrig, som også er afleveret til landsarkivet, er omfattet af 80-års tilgængelighedsfristen.

Mindemedaljer for deltagelse i krigene 1848-50 og 1864 uddeltes fra dansk side efter ansøgning. Disse i alt ca. 120.000 ansøgninger findes bevaret i Rigsarkivet ordnede efter slægtsnavn. På læsesalen er et sæt kopier opstillet ordnet alfabetisk efter bopæl ved medaljernes udde-
ling i 1876. I ansøgningerne oplyses fødested samt deltagelse i slag etc. Lister over de faldne på dansk side er udgivet af A. D. Cohen: *Krigen 1848, 1849 og 1850 og de faldnes minde*, 2. udg. med oplysning om dato og sted for død og begravelse, og af Vilhelm Cohen: *Krigen 1864 og de faldnes minde*. Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig har udgivet: *Deutsche Kriegsgräber von 1848/51 und 1864 in Nordschleswig. Ein historischer Wanderführer*. I 1964 blev der ved et dansk-tysk samarbejde udgivet en bibliografi over litteratur om krigen 1864, som indeholder fortegnelse over de udgivne soldatererindringer.

Almindelig værnepligt indførtes i Danmark med værnepligtsloven 12. febr. 1849 og dermed i enklavesognene. I loven blev det bestemt, at alle mandspersoner født 1826 eller senere skulle optages i rullerne. Siden 1788, da staten overtog udskrivningen, havde det kun været »det bondefødte mandkøn«, der som værnepligtige var kommet i lægdsrullerne. Medens optagelsen tidligere skete ved fødslen, blev lægdsrullealderen nu 15 år eller efter konfirmationen, og man blev stående i rullen indtil det 38. år. Lægdsrullerne fra enklaverne findes under daværende 8. Udskrivningsdistrikt, Vejle og Ribe amter, spredt i lægd nr. 1-9 og 86-101. Lægdsrullerne består af en hovedrulle hvert

tredie år omfattende det værnepligtige mand-
skab og afgang- og tilgangslistes for de mel-
lemliggende år. Originalmaterialet er på Rigsar-
kivet, mikrofilm frem til 1860 på landsarkivet i
Viborg, tilgangsliste 1861 og hovedrulle 1862
for så vidt angår mandskabet til marinen dog
på landsarkivet i Aabenraa. Ruller for enklaver-
ne 1863-70 findes på landsarkivet i Aabenraa i
Tønder amtsarkiv.

De kongerigske lægdsruller er bevaret intakt
tilbage til 1788 og udgør et meget væsentligt og
meget benyttet materiale til at opspore og iden-
tificere omkringflyttende bønderkarle, hvoraf
en del jo også kom til Sønderjylland. For enkla-
vernes vedkommende skal det bemærkes, at de
i tiden før amtsreformen i Kongeriget, altså
1789-93, har lægdsbetegnelsen Riberhus amt nr.
1-4, 13, 18 og 24. Også for tiden 1788-1850 er ori-
ginalmaterialet på Rigsarkivet, mikrofilmene
på landsarkivet i Viborg. I Gregers Hvidkjær
Hansen: *Vejledning i benyttelse af de fynske lægds-
rullefilm 1790-1862* findes en udførlig nøgle til
de mange forkortelser.

Den almindelige værnepligt blev indført i
Slesvig i 1850, ved lov af 26. august, når man
vælger at se bort fra den provisoriske regerings
dekret af 8. juli 1848, som foreskrev at »alle Sles-
vigholstenere fra deres 21.-40. år incl.« var vær-
nepligtige. Hvis denne forordning har resultere-
ret i arkivalsk materiale, findes det på Landes-
archiv Schleswig-Holstein.

Loven 1850 lå tæt op ad den danske vær-
nepligtslov fra 1849 og foreskrev, at alle mænd
født 1826 eller senere var værnepligtige uanset
tidligere privilegier. Kun ordinerede gejstlige
og lærere, der var fast ansat ved købstads- og
distriktsskoler, blev undtaget. Oplysningerne i
disse ruller er i alt væsentligt de samme som i
de ovennævnte danske ruller. Omfattet af for-
ordningen var ikke det mandskab, der skulle

udskrives til marinen, hvis forhold var blevet nyordnet ved søindrulleringsforordningen af 17. april 1838. De særlige søruller vil blive omtalt nedenfor.

På landsarkivet i Aabenraa skal hovedparten af det, der er bevaret fra tiden 1850-64, søges i amtsarkiverne, hvor det findes registreret på sedler og summarisk i Gribsvad og Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele*. Kun for Aabenraa og Løgumkloster amter er der udgivet en registratur, som dækker tiden frem til 1867/68, men Tønder amts arkiv er under nyordning i et samarbejde mellem landsarkivet og Landesarchiv Schleswig-Holstein, således at der kan forventes en fælles registratur over dette. Uden at gå i detaljer kan det siges, at denne periode er dækket ind uden alt for store huller, således at man altså kan følge det værnepligtige mandskab både fra købstæderne og landdistrikterne. Også i byarkiverne ligger der materiale, der dels svarer til amtsarkivernes, dels supplerer dette. Som et kuriosum kan nævnes, at lodtrækningslisterne fra det ved sessionerne i nogle af årene i 1850'erne tjenestdygtigt befundne mandskab, som det hedder i tidens lidt knudrede sprog, fra Haderslev by og amt foreligger trykt med angivelse af, hvortil den enkelte blev indkaldt, hans navn og hans højde. De fleste var mellem 61 og 67 tommer dvs. 160-175 cm enkelte op til 69 tommer: 180 cm.

Den næste milepæl i udskrivningens historie er forordningen af 1. aug. 1800, hvor man forlod det gamle princip, at et vist antal skatteydere, udregnet efter det såkaldte antal plove, som var en skatteberegningssenhed, skulle stille en soldat. I stedet indførtes udskrivning efter folketal, men kun omfattende landbefolkningen. Undtaget fra militærtjenesten var desuden på landet boende adelige, gejstlige og verdslige embedsmænd, degne og skolelærere. Gifte værnepligti-

ge over 24 år og enestesønner blev så vidt muligt fritaget for udskrivning, men stod i rullen. Ved enestesønner forstod man værnepligtige, som ikke havde brødre. Som deres forældres eneste sønner skulle de af hensyn til ejendommens fremtidige drift ikke udsættes for risikoen ved at gøre krigstjeneste. Det udskrevne mandskab skulle være mellem 18 og 36 år, tjenestetiden var otte år, men det var langt fra alle værnepligtige, der blev udskrevet, når der da ikke var krig. Optagelse i rullen skete ved fødslen.

Lægdsrullerne fra tiden 1800-50 er mere tilfældigt og spredt bevaret. De findes også i amtsarkiverne, idet amtmanden havde tilsyn med udskrivningsvæsenet. Fra Tyrstrup herred findes en protokol anlagt 1824 og ajourført til 1842 indeholdende oplysninger om familiefædre og sønner. Bag i protokollen findes en forkortelsesliste, der gengiver de almindeligst anvendte forkortelser for regimenter, udygtighedspas m.v. Fra Haderslev herred begynder listerne 1839, fra den øvrige del af Haderslev amt 1842. Fra Aabenraa amt findes lægdsruller 1800 og 1804-08, derefter sammen med Løgumkloster amt 1817-22, 1825, 1832-34 og 1837-40. Rullerne 1841-43 er igen kun for Aabenraa amt. Løgumkloster amts ruller 1847 ff findes i Tønder amtsarkiv. Fra Sønderborg og Nordborg amter, incl. det augustenburgske distrikt, begynder de bevarede ruller 1842/43. Materialet fra Tønder amt synes at være bedst bevaret, men uoverskueligt. Det er imidlertid under nyordning og registrering. For store dele af amtet findes lægdsruller tilbage til år 1800, ja i mange tilfælde endnu længere tilbage, som det vil fremgå af omtalen af de ældste ruller nedenfor. Ovennævnte materiale kan i visse tilfælde suppleres af militær- og udskrivningssager i amtstuearkiverne, således findes i Tønder amt-

92

Lægd

Oksenvad Sogn.

Gl. Nr.	Ny Nr.	Navn.	Alder 1853.	Fødested.	Bemærkninger.
	71.	Mads Christensen. S. Christen — " — — 53.	16. f. 21/8 37.	Faurvraa.	S 1860. ^{63 3/4} Løst. 1862. Anm. chb. ... 16 (G...)
	72.	Mads Christensen P. Christen Madsen. M. 1856.	37.	fra Ringkjøbing Holmen.	A. 101 8. D. 1. 1353 og M. 1853. S 1840 - Føst. (S. 1840 - S. 1843)

35. En lægdsrulle efter det slesvigske system: Haderslev amts lægd nr. 92 Oksenvad sogn, nyoptagne i rullen (gl. nr. mangler). nr. 72 er overført (tilflyttet) fra Ringkøbing amt lægd 101 (Harboøre) og udsløttet 1856. De værnepligtiges højde er undertiden angivet i tommer under »Bemærkninger«.

stuearkiv bl.a. lægdsrulle for Geestherrederne 1807 og landmilitærsessionsprotokoller 1810-63.

Kun ganske få sønderjyske udskrivningsarkivalier findes på Rigsarkivet, og de supplerer ikke på væsentlige punkter det ovenfor omtalte materiale, bortset fra Gottorp amt og 1. adelige Angler godsdistrikt 1845-46, som findes på mikrofilm på landsarkivet. Rigsarkivets ruller findes registreret i Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse bd. 1,2 s. 58 ff.

Materialet fra før år 1800 har en anden karakter, idet det i sin opstilling kan minde om jordebøger, se s. 111f., hvor hver jordbruger er opført

med antal plove, skattebeløb samt navn og alder på de mandlige familiemedlemmer. En række lister er desuden anlagt på den måde, at bestemte distrikter skulle stille et bestemt antal soldater til et bestemt regiment. F.eks viser lægdsregisteret for 1740 fra Løgumkloster amt, at dette skulle stille 45 mand til Slesvigske nationale Infanteriregiment, og da antallet af plove var ansat til 168, skulle der stilles en mand af hver 33/4 plov. Disse blev så udvalgt blandt de mange muligheder, der var opført i listen. Af lister ældre end 1800 kan følgende nævnes fra amtsarkiverne:

Haderslev amt: 1782 Hviding, Nr. Rang-

Madmen Chr Weggen	Madmen Chr Dorfer	Madmen Chr Hans, Wirtbe	Inløgn for penge Bælg jærlig eller	indløst med penge eller	Wær Dør hæved eller	Reser Chr Fungen	sol Mandskaf
Gas Kirke Særnbalt	Åstrup	Fransgaard		204 = 27/8 6/2		Madmen	altre
	Gonbagg	22/24				Niels Pedersen	16
	Edsmid	7				Peter Hansen	17
	Arnt	11				Jacob Jacobsen	14
	Kirkeby	23				Niels Nielsen	15
	Åstrup	7				Jacob Jensen	20
	Giebning	11 = 78					
				204 = 28			

36. Lægdsrulle Løgumkloster amt 1738, hvor det antal bønder, der var ansat til 204 rdl. 28 sk. eller helt nøjagtigt 204 rdl. 27 sk. 8 22/67 penning, udgjorde et lægd. En række udfyldte rubrikker er udeladt, yderst til højre findes mandskabets navne.

strup, Frøs og Kalvslund herreder, St. Marie kirkes og hospitalets fæstere, herfra også 1756.

Aabenraa amt: 1789-95. (En fejl i registraturation har henført 1793-95 til Løgumkloster amt).

Løgumkloster amt: 1737, 1740-44, 1765, 1775, 1789-92, 1797-1800.

Sønderborg og Nordborg amter: 1740 Ulkebøl, Hørup, Kegnæs, Lysabild og Tandslet sogne, 1753 Sønderborg amt.

Tønder amt: 1785 ekstrakt af rullen for Tønder, Lundtoft, Slogs og Kær herreder. 1770-1809 Tønder herred. 1775-1805 Slogs herred og Solvig kommune. 1768-1807 (div. år) Lundtoft herred. 1790-1809 Hestholm, Rudbølkog og Højstrupgård. Om søruller se nedenfor.

Det tidligere Hærens Arkiv er ikke længere en selvstændig institution, men dets samlinger findes nu under navnet Forsvarets arkiver på

Rigsarkivet. Her opbevares de enkelte militære enheders arkiver, og disse går ofte tilbage til 1700-tallet. I disses stambøger findes de personlige data for personellet, og i deres justitsprotokoller de tilladelser, regimentschefen skulle give, hvis en soldat ønskede at indgå ægteskab. Kan man fastslå, at et medlem af slægten har tjent i et bestemt regiment, kan det betale sig at undersøge materialet på Rigsarkivet. Kender man ikke regimentet, er det nødvendigt at opgive lægdsrullebetegnelsen for at finde frem til oplysningerne. Landsarkivet har kopi af generalregistraturen over samlingerne. Se endvidere Rigsarkivets guide bd. 3.1: Forsvarets Arkiver. Hæren 1660-1980.

Også i godsarkiverne kan man undertiden med held finde lægdsruller m.v. Således findes fra Gram og Nybøl godser lægdsruller 1761, 1768, 1774-82 og 1800-69 (div. år) med af- og tilgangslister 1809-64. Fra Trøjborg findes lægdsruller 1746 ff. (div. år) samt søruller (se nedenfor). I Schackenborg godsarkiv er der lægdsruller fra første trediedel af 1700-tallet og militære udskrivningssager 1714-1851. Materialet i de øvrige godsarkiver er hovedsagelig fra tiden efter 1800 og supplerer ikke på væsentlige punkter amtsarkivernes ruller.

Søruller

Søindrulleringsforordningen af 17. april 1838 var gældende, indtil værnepligten til det nordtyske forbund trådte i kraft. Samtidig ophævedes de såkaldte »frisiske øers« gamle fritagelse fra værnepligt. Værnepligt til marinen havde alle byboer, der ernærede sig af søfart, lodseri eller fiskeri på åbent vand, alle beboere af en række nærmere angivne sogne og byer langs østkysten samt en del af beboerne langs vestkysten. Beboerne af enklaverne tilhørte for en dels

Certif.	Num.	Navn
Siko	57.	Esper Thomsen, 45. Jagrv. velt, i sin Tid i Mastr. Galliothe, i sin Tid i 60. Capten.
1750.	58.	Leter Jørgensen, 47. Jagrv. velt, i sin Tid i Mastr. Galliothe, i sin Tid i 27. Capten.
	59.	Christopher Fogelius, 29. Jagrv. velt, i sin Tid i i sin Tid i Mastr., 10. Capten.
1741.	60.	Cornelius Cornelssen, 31. Jagrv. velt, i sin Tid i Mastr. Galliothe, i sin Tid i Christina, 68. Capten
Siko	61.	Jürgen Adams, 43. Jagrv. velt, i sin Tid i Mastr. Galliothe, i sin Tid i i sin Tid i Mastr., 10. Capten
	62.	Hans Martensen, 37. i sin Tid i Mastr.

37. I Aabenraa byarkiv findes adskillige lister over skipper, styrmænd og andre navigationskyndige, som kunne udskrives til flåden. Listen 1751 angiver årstal for skipperens certifikat og navn og størrelse på skibet. Hans Martensen er slettet, fordi han har mistet sit skib.

vedkommende de kongerigske sølimitdistrikter, hvorfra ruller findes på Rigsarkivet fra ca. 1790. En sølimit var den officielle betegnelse for en beboer af et af de distrikter, der grænsede til havet, og hvorfra mandskab blev udskrevet til flåden. De grupper, der i 1838 nævnes som værnepligtige sølimitter, var stort set de samme, som allerede ved søindrulleringsforordningen af 4. aug. 1741 og tidligere bestemmelser var blevet udskrevet. Værnepligtsalderen strakte sig fra konfirmationen til det fyldte 50. år.

I amtsarkiverne findes følgende søruller: Haderslev amt: 1843 og 1864. Aabenraa amt: 1737-51 til- og afgangslister, 1839 og 1864 søruller. Løgumkloster amt: 1839. Sønderborg amt: 1843, samt Als og Nybøl herreder 1851. Nordborg amt: 1839, 1843 og 1850-51. Tønder amt: 1813-67. Ribe amts enklavesogne: tilgangsrulle 1861 og hovedrulle 1862. I Nordborg herreds

fogedarkiv findes 1859-68 søruller for Nørre og Egen herreder. Fra Trøjborg gods findes følgende søruller: 1746, 1783, 1788 samt 1802 ff, og en liste over det udskrevne mandskab 1796. I registraturen over Schackenberg godsarkiv skelnes ikke mellem landmilitære og sømilitære udskrivningssager. Til sørullerne fra Rømø 1802-1804/06 har Bert Kelm udarbejdet registre, der findes på landsarkivets læsesal.

Da også søfarende bosat i købstæderne var værnepligtige til marinen, vil materiale om disse kunne findes i nogle byarkiver. Især er Aabenraa-arkivalierne godt bevaret med søruller 1716-1865, ganske vist ikke i ubrudt række, og søindrulleringssager 1676-1865. Sønderborgs søruller går tilbage til 1827, men fra Tønder og Haderslev er ingen søruller afleveret til landsarkivet.

Kilder til ejendomshistorie

Baggrunden for at behandle emnet ejendomshistorie i et særligt kapitel i en vejledning for slægtsforskere er dobbelt. For det første kan ejendomshistorien virke som en slags hjælpevidenskab, idet man gennem arbejdet med de specielle ejendomshistoriske kilder kan finde personhistoriske oplysninger, som man ikke ad andre veje havde fundet frem til. Det kan ofte føre til, at man kan føre stamrækkerne længere tilbage. For det andet er det ikke uvæsentligt, hvor og hvordan slægtens medlemmer har boet, om de har ejet deres bopæl og produktionsmidler, hvornår de er kommet i besiddelse af dem og hvordan. Det kan f.eks. være sket ved arv, ved at gifte sig ind på gården eller med mesters datter. Der er mange muligheder. Og her hører naturligvis ikke blot fast ejendom, men også løsøre med til beskrivelsen. Initialer på gammelt sølvstøj kan undertiden lede på sporet af ukendte slægtsforbindelser.

Den følgende kildegennemgang vil derfor naturligt falde i tre afsnit: 1) jordejendommenes historie, 2) bygningshistorie og bygningsbeskrivelse og 3) skiftearkivalier, herunder løsøreregistrering. De tre emner opfylder hver for sig de to kriterier, der er nævnt ovenfor, for at slægts- og personalhistorikere bør beskæftige sig med emnerne.

Til belysning af ejendomshistorie og bygningshistorie udkom i forbindelse med landsarkivets 50-års jubilæum i 1983 Lars N. Hen-

ningsen: *Ejendomshistorie i Nordslesvig*, som efter at være blevet revideret og ajourført er genudsendt i 1996 under titlen *Ejendomshistorie i Sønderjylland. En arkivvejledning*. Denne bog behandler på fyldestgørende måde de to emner og langt fyldigere, end de kan behandles her. Vil man gå dybere ned i emnerne, må Lars Henningsens bog altså benyttes.

Hjælpeidler vedrørende jurisdiktioner

Kan man ikke følge en ejendom tilbage fra nyere tid, men skal springe ind midt i ejerrækken, kan det volde vanskelighed at finde ud af, i hvilken jurisdiktion den pågældende ejendom har ligget. Det er ikke altid nok at have fastslået, hvilket herred der er tale om, for i ældre tid fandtes i de fleste herreder et antal mindre retsenheder, ikke mindst de adelige godser, hvis grænser i tidens løb ofte er blevet ændret. Disse problemer kan dog i næsten alle tilfælde klares ved hjælp af de redegørelser for administrationsforholdene, som findes som tillæg sidst hos Gribsvad og Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele*, hvor der gøres rede for forholdene i hvert enkelt sogn. Forholdene ved afståelsen 1864 findes beskrevet i J. P. Trap: *Hertugdømmet Slesvig*. I 5. udgave af *Trap Danmark*, hvis tre sønderjyske bind udkom 1965-67, findes der også udførlige oplysninger om de rets-

lige og administrative forhold. Bind XV i denne udgave er en nøgle, hvor man kan gå fra de nuværende kommuner og amter tilbage til tilstanden før 1970, eller den anden vej fra en gammel sognekommune til den nuværende.

Skøder fra tiden før de nedenfor omtalte systemers indførelse kan undertiden findes i tingbøgerne eller i landsarkivets pergament-samling, som er gennemfotograferet, og hvortil der findes en udførlig registratur.

Om yderligere materiale kan henvises til om-talen af jordebøger side 111ff.

Jordejendom

Til identifikation af en jordejendom eller dele af denne anvendes matrikelnummer, i Nordslesvig indtil 1970 artikelnummer. Dette nummer er altid anført på skøder og behæftelser såsom gældsdokumenter, vejrettigheder etc. vedrørende en ejendom. Betegnelsen består af et løbe-nummer samt angivelse af ejerlav, evt. sogn. Ved henvendelse til det stedlige tinglysningskontor, som er en af deling under dommerkontoret, kan man ved at opgive matrikelnumme-ret forlange at få lov at se tingbogsbladet for enhver ejendom. Det er tanken i løbet af få år at omlægge tinglysningen i Sønderjylland til edb. Det vil bevirke opkrævning af gebyr for oplysningerne, men skulle ellers blive en lettelse. Tingbogsbladet indeholder alle aktuelle oplysninger om ejer og behæftelser. Også det gældende skøde findes på tingbogskontoret. Hidtil er skøderne blevet afleveret til landsarkiverne tre år efter, at de er aflyst i forbindelse med tinglysning af nyt skøde. Ved omlægning til edb vil der ske ændringer i dette forhold. Også de aflyste skøder er frit tilgængelige. Aflyste gælds-breve kasseres derimod, men et uddrag af deres indhold vil være anført på tingbogsbladet. Når

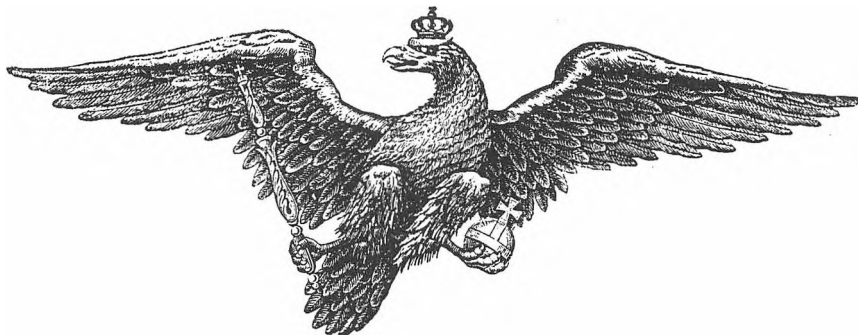
et tingbogsblad er udskrevet, og de stadigt gældende tilførsler overført til et nyt blad, skal det gamle afleveres til landsarkivet. Sådanne afleveringer har endnu kun fundet sted i ringe omfang og vil først blive systematisk gennemført i forbindelse med omlægningen til edb. Langt de fleste, og alle gældende, tingbogsblade beror således endnu nogle år på dommerkontorerne. Disse findes i Haderslev, Rødding med afdeling i Toftlund, Aabenraa, Gråsten, Sønderborg og Tønder, hvortil de sager fra det tidligere Løgumkloster-kontor er overført, som ikke er afleveret til landsarkivet.

Det hidtil gældende system er foreskrevet i tinglysningsloven af 31. marts 1926, som trådte i kraft 1. april 1927. Omlægningerne fra det indtil da fungerende preussiske system med grundbøger og grundakter krævede imidlertid et så stort arbejde, at omskrivningerne til de nye tingbogsblade først blev afsluttet omkring 1955. Det var derfor nødvendigt med særlige overgangsbestemmelser for Sønderjylland, men efterhånden skulle alle grundbøger nu være afleveret fra dommerkontorerne.

Fra omkring 1881 og indtil overgangsperi-oden var afviklet, blev det preussiske grundbogs-system anvendt i Sønderjylland, hvor hver enkelt ejendom havde en betegnelse bestående af bind og blad nummer. Ordningen byggede på loven af 27. maj 1873: Gesetz über das Grundbuchwesen, og som grundbogs-kontorer fungerede amtsretterne. Grundbøgerne er på landsarkivet opstillet efter følgende amtsretter: Haderslev, Rødding, Toftlund, Aabenraa, Gråsten, Broager, Augustenborg, Sønderborg, Nordborg, Tønder og Løgumkloster. Sognene Adsbøl, Gråsten, Rinkenæs, Holbøl og Bov hørte under Flensborg amtsret, men blev efter Genforeningen overført til det genoprettede dommerkantor i Gråsten, som har afleveret dem til

Eigentümer	Kaufende Nummer der Grundb. dte.	Grund des Erwerbes. Verzicht.	Erwerbspreis. Wert. Feuerversicherungs- summe.
1.	2.	3.	4.
<p>Det tidligere frue Gustaf Christensen i Hareby.</p>	1	<p>Kauf pr. udf. af 1000 m² Grund 1879 i Hareby. Lett. N. 7 den 27. Juni 1881, som for udf. af 1000 m² Grund i Hareby 1879. Lett. N. 7 den 27. Juni 1881, som for udf. af 1000 m² Grund i Hareby 1879.</p> <p style="font-size: 2em; text-align: center;">Lett. N. 7 den 27. Juni 1881, som for udf. af 1000 m² Grund i Hareby 1879.</p>	
<p>Landejer Hans Magnus Schi- onsten af Hareby.</p>	1	<p>Tilskrevet den 23. December 1922, ind- ført den 13. Februar 1924.</p>	
<p>Landejer Ebb. Hansen Eb- beon af Hareby.</p>	1	<p>Efterskrevet den 25. Maj, indført den 14. August 1925. Lignings- Sjælland (Ejend. Skat.)</p>	<p>Bemærkning: Arbejds- arrangement af 26. 1878: 30 m² i Hareby 1878 af 27. 1878: 30 m² 26. 1878: 30 m² 27. 1878: 30 m² 28. 1878: 30 m² 29. 1878: 30 m² 30. 1878: 30 m² 31. 1878: 30 m² 32. 1878: 30 m² 33. 1878: 30 m² 34. 1878: 30 m² 35. 1878: 30 m² 36. 1878: 30 m² 37. 1878: 30 m² 38. 1878: 30 m² 39. 1878: 30 m² 40. 1878: 30 m² 41. 1878: 30 m² 42. 1878: 30 m² 43. 1878: 30 m² 44. 1878: 30 m² 45. 1878: 30 m² 46. 1878: 30 m² 47. 1878: 30 m² 48. 1878: 30 m² 49. 1878: 30 m² 50. 1878: 30 m² 51. 1878: 30 m² 52. 1878: 30 m² 53. 1878: 30 m² 54. 1878: 30 m² 55. 1878: 30 m² 56. 1878: 30 m² 57. 1878: 30 m² 58. 1878: 30 m² 59. 1878: 30 m² 60. 1878: 30 m² 61. 1878: 30 m² 62. 1878: 30 m² 63. 1878: 30 m² 64. 1878: 30 m² 65. 1878: 30 m² 66. 1878: 30 m² 67. 1878: 30 m² 68. 1878: 30 m² 69. 1878: 30 m² 70. 1878: 30 m² 71. 1878: 30 m² 72. 1878: 30 m² 73. 1878: 30 m² 74. 1878: 30 m² 75. 1878: 30 m² 76. 1878: 30 m² 77. 1878: 30 m² 78. 1878: 30 m² 79. 1878: 30 m² 80. 1878: 30 m² 81. 1878: 30 m² 82. 1878: 30 m² 83. 1878: 30 m² 84. 1878: 30 m² 85. 1878: 30 m² 86. 1878: 30 m² 87. 1878: 30 m² 88. 1878: 30 m² 89. 1878: 30 m² 90. 1878: 30 m² 91. 1878: 30 m² 92. 1878: 30 m² 93. 1878: 30 m² 94. 1878: 30 m² 95. 1878: 30 m² 96. 1878: 30 m² 97. 1878: 30 m² 98. 1878: 30 m² 99. 1878: 30 m² 100. 1878: 30 m²</p>
<p>N. 4: Skiftindskrift som Ad- komst for Enke Hansine Andrea Ebberson, f. Han- sen.</p> <p>Løb 7. 10. 1936, tillige paa Bd. I Bd. 24 og I-43. Fasta- (Komp. ved Skat I-43).</p> <p>Nr. 5: Skrive fra Hansine Ebberson til Johannes Ebb- sen d. 7. 12. 1940, tilli- ge paa Bd. I Bd. 24 og I-43. (Komp. ved Skat Fasta I-24).</p>	3	<p>Verdi: 56500,- sammen med anden Ejen- dom. (ej særskilt) forudmet</p>	<p>Bemærkning: Arbejds- arrangement af 26. 1878: 30 m² i Hareby 1878 af 27. 1878: 30 m² 26. 1878: 30 m² 27. 1878: 30 m² 28. 1878: 30 m² 29. 1878: 30 m² 30. 1878: 30 m² 31. 1878: 30 m² 32. 1878: 30 m² 33. 1878: 30 m² 34. 1878: 30 m² 35. 1878: 30 m² 36. 1878: 30 m² 37. 1878: 30 m² 38. 1878: 30 m² 39. 1878: 30 m² 40. 1878: 30 m² 41. 1878: 30 m² 42. 1878: 30 m² 43. 1878: 30 m² 44. 1878: 30 m² 45. 1878: 30 m² 46. 1878: 30 m² 47. 1878: 30 m² 48. 1878: 30 m² 49. 1878: 30 m² 50. 1878: 30 m² 51. 1878: 30 m² 52. 1878: 30 m² 53. 1878: 30 m² 54. 1878: 30 m² 55. 1878: 30 m² 56. 1878: 30 m² 57. 1878: 30 m² 58. 1878: 30 m² 59. 1878: 30 m² 60. 1878: 30 m² 61. 1878: 30 m² 62. 1878: 30 m² 63. 1878: 30 m² 64. 1878: 30 m² 65. 1878: 30 m² 66. 1878: 30 m² 67. 1878: 30 m² 68. 1878: 30 m² 69. 1878: 30 m² 70. 1878: 30 m² 71. 1878: 30 m² 72. 1878: 30 m² 73. 1878: 30 m² 74. 1878: 30 m² 75. 1878: 30 m² 76. 1878: 30 m² 77. 1878: 30 m² 78. 1878: 30 m² 79. 1878: 30 m² 80. 1878: 30 m² 81. 1878: 30 m² 82. 1878: 30 m² 83. 1878: 30 m² 84. 1878: 30 m² 85. 1878: 30 m² 86. 1878: 30 m² 87. 1878: 30 m² 88. 1878: 30 m² 89. 1878: 30 m² 90. 1878: 30 m² 91. 1878: 30 m² 92. 1878: 30 m² 93. 1878: 30 m² 94. 1878: 30 m² 95. 1878: 30 m² 96. 1878: 30 m² 97. 1878: 30 m² 98. 1878: 30 m² 99. 1878: 30 m² 100. 1878: 30 m²</p>
<p>Nr. 5: Skrive fra Hansine Ebberson til Johannes Ebb- sen d. 7. 12. 1940, tilli- ge paa Bd. I Bd. 24 og I-43. (Komp. ved Skat Fasta I-24).</p>	3	<p>62000,- (i. s. m.)</p>	<p>Indskrevet 7. 12. 1940.</p>

38. Det preussiske grundbogssystem består af grundbøger og tilhørende grundakter opdelt efter ejerlav. Opslaget i grundbogens første afdeling viser ejerne og deres adkomster. Som det fremgår af denne side, blev der endnu i 1940erne tilføjet oplysninger om skøder, selvom den danske tinglysningslov for længst var trådt i kraft, men det tog sin tid at få systemet omlagt.

Preussischer Hypothekenbrief

die im Band I Fol. — Artikel } Nr. 10 über Flaas leben
Blatt } der im Kreise
belegenen Gemeinde Dover in der dritten Abtheilung unter Nr. 5
eingetragene Hypothek von 675 Mark

39. I grundakten blev de originale dokumenter for hver enkelt ejendom syet sammen til et akthæfte, hvor man kan finde alle relevante oplysninger. Det viste hypotekbrev er fra 1886 og lader ikke nogen i tvivl om, hvem der var herre i landet.

landsarkivet. Her er de anbragt under den lidt misvisende betegnelse Gråsten amtsret, selv om den oprindelige amtsret i Gråsten blev nedlagt 1873. Fra tiden før grundbøgerne skal Bov sogns ejendomshistorie søges i Flensborg Amts protokoller i Landesarchiv Schleswig-Holstein, Abt.167. Om amtsretsdistrikterne er der fyldige oplysninger hos Gribsvad og Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele*. Det var de små preussiske kommuner, som udgjorde de enkelte grundbogsdistrikter. For at finde tilbage til bind og blad nummer må man enten se et skøde fra overgangstiden eller få artikelnum-

meret "oversat". I de fleste tilfælde kan spørgsmålet klares på landsarkivet ved hjælp af de fra dommerkontorerne afleverede nøgler eller andre hjælpemidler.

Grundbogen består af tre afsnit for hver ejendom, hvoraf første afdeling oplyser artikelnummer, størrelse og ændringer heraf, beliggenhed, beskatningsgrundlag, ejer og adkomster, anden afdeling oplyser om servitutter og hæftelser, som f.eks. aftægtsydelse, og tredje afdeling om grundskyld, hypoteker og renteskyld tinglyst på ejendommen. De originale dokumenter findes for hver ejendom syet sammen til en grund-

akt bestående af skøder, attester, skifter, delinger, arveudlæg, aftægter samt evt. korrespondance om ejendommens omfang. Til grundbøgerne er der udarbejdet alfabetiske registre over ejere, så kender man navnet på en ejer mellem 1881 og ca. 1950, kan dette benyttes som indgang. Selv om grundbøgerne er meget store og uhåndterlige protokoller, er systemet let at arbejde med.

Fra grundakten er der normalt en henvisning til det ældre system af skyld- og panteprotokoller, som fik lov at fungere videre, indtil den skattereform var gennemført, som dannede grundlaget for indførelsen af grundbogssystemet. Fra 1867 administrerede amtsretterne skyld- og panteprotokolsystemet, men tidligere sorterede de under herredsfogderne, og man havde ét system i de slesvigske områder, skyld- og panteprotokoller, og ét i enklaverne, de kongerigske skøde- og panteprotokoller.

Skyld- og panteprotokoller

Det slesvigske system blev lagt i faste rammer ved forordningen af 10. sept. 1734, men også tidligere fandt der en vis registrering sted. Selvfølgelig blev skyld- og panteprotokollen indrettet således, at hver skyldner, debitor, fik sin side, folium, i protokollen. Her blev korte uddrag af adkomster og behæftelser indført. Dokumenterne i deres helhed blev i afskrift indført i en anden protokollrække kaldet bibøger, der blev ført kronologisk, og som der blev henvist til med protokolnummer og sidetal, gerne forkortet, som f. eks. vide NB VII p. 345, dvs. se bibog - på tysk: Neben Buch - bind 7 s. 345. Originaldokumenterne leveredes efter protokolleringen tilbage til ejerne, så der findes i modsætning til det senere grundbogssystem sjældent originaldokumenter i tilknytning til protokol-

lerne. Til så godt som alle skyld- og panteprotokoller findes registre, hvoraf kopier er opstillet på landsarkivets læsesal. De er kendetegnet ved grønne rygge.

Skyld- og panteprotokollerne udviklede sig efterhånden således, at hver ejendom, og ikke som oprindeligt tilsigtet hver person, havde sit folium, hvor ejerskifter og behæftelser blev indført. Det er derfor relativt let at følge en ejendom, men vanskeligere at konstatere en enkelt persons ejendoms- og gældsforhold.

Forordningen fra 1734 gjaldt både købstæder og landdistrikter, men ikke på de adelige godser. Den var en videreførelse af ældre bestemmelser, således findes en forordning om skyldprotokoller for Haderslev by 1698 og protokoller fra samme tid samt en fælles forordning for de fyrstelige dele fra 1704. Fra en del herreder rækker protokollerne også tilbage til tiden før år 1700. Oplysninger om begyndelsesår m.v. findes i den dupliserede registratur *Nordslesvigske retsbetjentarkiver*.

De ældste protokoller afviger fra det ovenfor beskrevne system og er som regel rent kronologisk ført, men forsynet med registre. Af særlig betydning er det for slægtsforskere, når overdragelse er sket ved arveudlægsskøde, eller ejendommen på anden vis bliver i familiens eje, f.eks. via en datter eller en enkes nye giftermål. I sidste tilfælde kan det forekomme, at der tages forbehold, således at en søn af første ægteskab senere kan overtage gården. Aftægtskontrakter kan give interessante oplysninger om de økonomiske vilkår og om skik og brug f.eks. ved begravelser, udstyr til ugifte døtre etc. Sletningen, deleringen, af kontrakten kan give et fingerpeg om, hvornår aftægtsnyderen er død. Kontrakter af denne karakter er i mange tilfælde protokolleret på ejendommen som en hæftelse og findes indført i bibøgerne. I andre

tilfælde findes de i særlige kontraktprotokoller, og endelig kan der være tilfælde, hvor man klarede sig helt uformelt uden at protokollere kontrakten. Originalkontrakter er i et vist omfang kommet i landsarkivets besiddelse i forbindelse med aflevering af privatarkiver eller gårdarkiver. Man bør derfor også undersøge landsarkivets samling "Topografica", hvor gårdpapirer er anbragt amtsopdelt efter lokalitet.

De adelige godser fik først en tilsvarende forordning om skyld- og panteprotokoller ved forordningen af 23. dec. 1796, men protokolleringen var frivillig. På dette tidspunkt var de dog de fleste steder indført for de adelige godsets undersætter, således for Søgård og Årtoft godser 1791, Gram og Nybøl 1794. En række ejendomme, de såkaldte kancelligodser, hørte direkte under Overretten i Slesvig, men også deres folier, som oprettedes 1739, er afleveret til landsarkivet. De tilhørende bibøger er forblevet i Slesvig, hvor de kan findes i Overrettens arkiv på Landesarchiv, Abt. 50 c. En fortegnelse over kancelligodserne findes i den kronologiske forordningssamling under 2. jan. 1785. Skyld- og panteprotokollerne fra Sydslesvig findes på Landesarchiv Schleswig-Holstein, hvorimod grundbøgerne stadig findes ved amtsretterne. Dog danner Flensborg by en undtagelse, idet skyld- og panteprotokollerne findes på byarkivet der. Som noget ganske særligt findes fra Flensborg by bevaret en såkaldt rentebog gående tilbage til 1508, som dækker byens ejendomme og den gæld, der hvilede på dem i perioden frem til ca. 1640. Bogen er udgivet i serien *Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte*.

Skøde- og panteprotokoller

Systemet i de kongerigske distrikter, skøde- og

panteprotokollerne, fungerede bedst fra tiden efter 1844, da den nye matrikulering af Kongeriget var gennemført og hver ejendom forsynet med et matrikelnummer, som regel begyndende med præstegården som matrikel nummer 1. Der kunne derefter anlægges realregistre på matrikelnummer med henvisning til skøde- og panteprotokollerne, som er ført rent kronologisk efter tinglysningsdato. Ved senere udstykninger dannedes nye matrikelnumre ved tilføjelse af bogstaver til det oprindelige nummer, således at man af et kongerigsk matrikelnummer altid kan se nummeret på den stamparcel, hvorfra udstykningen er sket. Matrikelnummer 4a er således første udstykning af matrikel nr. 4. Derimod er 4ab ikke en udstykning af 4a, men blot en langt senere udstykning fra det oprindelige matrikel nr. 4. Der er desværre ingen forbindelse mellem matrikelnumrene 1844 og matriklerne 1664 og 1688. Originalgrundmaterialet for de ældste matrikler findes på Rigsarkivet, men det er filmet, og der er udgivet en specialregistratur ved J. O. Bro-Jørgensen. Forarbejder og originalmatriklerne til 1844-matriklen findes på Matrikelarkivet i København. Eksemplarer af såvel 1688 som 1844 matriklerne findes for enklavernes vedkommende på landsarkivet i Aabenraa i Ribe stiftamtsarkiv, sogneprotokoller fra 1844 i Ribe amtstuearkiv. I Schackenborg godsarkiv, ligeledes på landsarkivet, findes matrikler og tilhørende materiale 1669-1853.

For de ældre skøde- og panteprotokoller fra

40. Den i 1749 anlagte skyld- og panteprotokol for Hviding og Nr. Rangstrup herreder er her slået op på Niels Hansen Ocksens folium med bl.a. aftægtskontrakten til faderen Hans Nielsen Oksen. Også broderen Peder Hansen nævnes, idet hans arv blev stående i gården.

tiden før 1844-matriklen er arbejdet lettet noget der, hvor der er udarbejdet navneregistre, ellers må man arbejde sig tilbage i tiden ved hjælp af henvisningerne til sælgerens adkomst, som kan være nævnt i det nye skøde. Her løber man imidlertid ofte ind i det problem, at tinglysningen evt. først finder sted flere måneder efter, at skødet er skrevet og dateret. Skøde- og panteprotokollerne bygger på bestemmelser i Danske Lov 1683, indskærpet ved en særlig forordning 1738, og dette år begynder skøde og panteprotokollen fra Lustrup og Riberhus birker. Med hensyn til de otte sogne syd for Kolding skal bemærkes, at de indtil 1864 hører under Haderslev amt, Tyrstrup herred med skyld- og panteprotokoller på landsarkivet i Aabenraa, derefter under Nørre Tyrstrup og senere Kolding herred med skøde- og panteprotokoller på landsarkivet i Viborg.

Den preussiske matrikulering

Selv om de ovennævnte arkivalier er de grundlæggende i forbindelse med ejendoms historie, udgør matriklerne et supplerende materiale, hvis man f.eks. ønsker at få et overblik over en ejendoms jordtilliggender. Her er der også stor forskel på forholdene i enklaverne og hertugdømmerne, idet enklavernes materiale, som er nævnt ovenfor, er langt givtigere at arbejde med. Et materiale svarende til matriklerne 1664, 1688 og 1844 findes ikke fra de slesvigske områder. Fra en del af Haderslev amt er der dog i amtsarkivet på landsarkivet bevaret opmåling og værdiansættelser af ejendomme ved den såkaldte Setzungskommission dækkende perioden ca. 1790-1805.

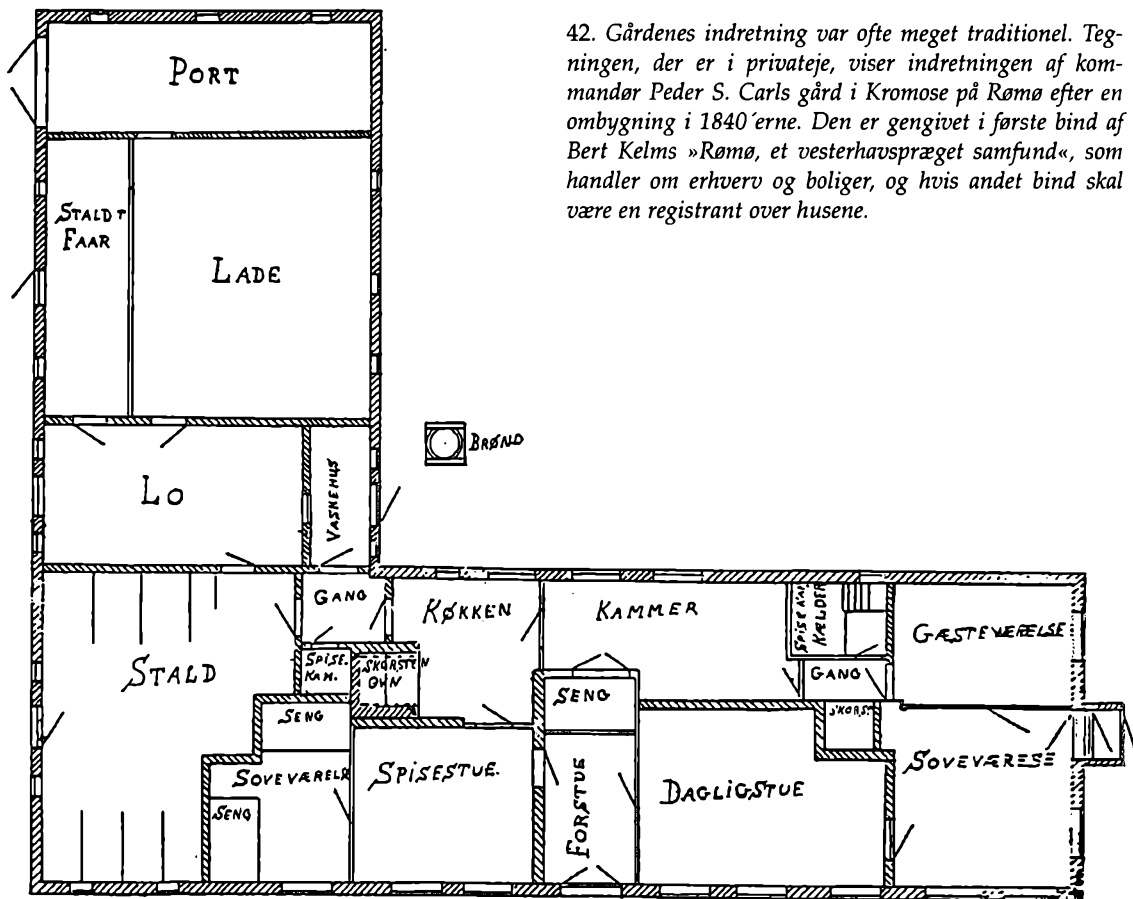
En egentlig nymatrikulering til afløsning af beskatningen efter plovtaal blev først gennemført efter indførelsen af den preussiske grund-

skat. For hvert ejerlav udarbejdedes en parcelbog, Flurbuch, hvorefter de parceller, der tilhørte samme ejer samledes under et artikelnummer i artikelbogen, Grundsteuermutterrolle, med angivelse af grundskatten. Arbejdet udførtes af statslige katasterkontorer, som efter Genforeningen fortsatte som statslige amtslandinspektører med kontorer i Haderslev, Sønderborg, Toftlund, Tønder og Aabenraa. I 1983 oprettede Matrikeldirektoratet en sønderjysk afdeling i Aabenraa, som forestår omlægningen af materialet til edb. Fra begyndelsen af næste årtusinde er det meningen, at den særlige sønderjyske ordning skal afskaffes. En stor del af materialet er allerede afleveret til landsarkivet, ligesom det ældste tilhørende kortmateriale findes her. Det drejer sig bl.a. om det komplette sæt matrikelkort, Gemarkungskarten, fra omkring 1870, som oprindeligt lå hos regeringen i Slesvig, men via Matrikelarkivet i København er kommet til landsarkivet.

Bygningsbeskrivelser

Ved byggeri i dag er det nødvendigt at indgive detaljerede tegninger til kommunen for at opnå byggetilladelse. Dette vil være til gavn for fremtidens forskere, hvis tegningerne ikke bliver kasseret, hvad der desværre for en dels vedkommende er hjemmel for i de gældende kassationsregler for kommunearkiver. De vil også kunne få glæde af det vurderingsmateriale, bilagt billeder, som er blevet indsendt til kredit-

41. *Volle Vollesens kontrakt med sønnen Jens Vollesen er indført ordret i Slogs herreds kontraktprotokol. Det fremgår, at Volle Vollesen overtog sit inderstested i Kravlund, Tinglev sogn i 1838, fra hvilket år kontraktprotokollerne er bevaret.*

42. Gårdens indretning var ofte meget traditionel. Tegningen, der er i privateje, viser indretningen af kommandør Peder S. Carls gård i Kromose på Rømø efter en ombygning i 1840'erne. Den er gengivet i første bind af Bert Kelms »Rømø, et vesterhavspræget samfund«, som handler om erhverv og boliger, og hvis andet bind skal være en registrant over husene.

foreningerne for at opnå lån. Store dele af kreditforeningernes ældre arkiver er afleveret til Erhvervsarkivet i Århus, herunder et stort stof om ejendomme i Sønderjylland opført eller ombygget efter Genforeningen.

Allerede i den preussiske tid foreskrev byggepolitioordningen af 14. maj 1875, at ansøgninger om nybygninger og større tilbygninger skulle forelægges den stedlige politimyndighed, i byerne politimesteren, på landet herreds-

fogden, fra 1889 amtsforstanderen. For byernes vedkommende kan sagerne til dels være samlet med nyere materiale i teknisk forvaltning, hvis bygningerne stadig eksisterer. Sønderborg by har dog afleveret sine bygningsarkivalier fra preussisk tid, og alle sagerne fra landdistrikterne er ligeledes afleveret til landsarkivet. Også her gælder det naturligvis, som ved alle andre arkivalier, at materiale kan være kasseret med eller uden hjemmel. Ikke kun om boligbyggeri,

men i lige så høj grad også om erhvervsbyggeri vil der kunne findes sager og tegninger i amtsforstander- og herredsfogedarkiver samt hos overinstansen, som var landråden.

I de ovenfor nævnte katasterkontorers arkiver vil der under betegnelserne Gebäudesteuerbeschreibungen og Fortschreibungsverhandlungen kunne findes beskrivelser af bygninger og bygningsændringer i de som regel kommunenvis ordnede bygningskatteruller.

Den anden hovedkilde til bygningshistorien er brandforsikringsarkivalierne. For tiden efter 1920 er afleveret brandtaksations- og forsikringsprotokoller fra Købstædernes almindelige Brandforsikring og sognevis ordnede protokoller fra Den almindelige brandforsikring for Landbygninger. Disse er foreløbig kun registreret på sedler, medens andre private forsikringsarkivalier er registreret i Foreningsarkiver fra Sønderjylland. I tiden under preussisk styre var der fra 1878 ikke forsikringstvang. Men adskillige ejendomme var dog forsikret, især i Schleswig-Holsteinische Landesbrandkasse. Forsikringstvang var fra 1730'erne efterhånden indført i amterne og byerne, og i 1758 sluttedes kasserne sammen i "Allgemeine Brandkasse", hvis ældste sager er afleveret til Landesarchiv Schleswig-Holstein, Abt. 4000.5, og hvoraf landsarkivet har mikrofilm, i alt 39 ruller. Det drejer sig om taksationprotokoller, som dækker købstæderne Aabenraa 1766-1816, Sønderborg 1766-1821, Haderslev 1770-1819 samt Aabenraa amt 1791-1820, Haderslev amt 1770-1813, Løgumkloster amt 1789-1819, Nordborg amt 1775-1815, Sønderborg amt 1780-1821 og Tønder amt 1778-1820. Derimod er landsarkivets egen samling af originale ældre brandforsikringsarkivalier for landbygninger tilfældig og spredt. Bedst bevaret af sagerne fra første del af 1800-tallet er Tønder branddirektorat og Ribe

branddirektorats sager vedrørende Lø herred, Møgeltønder og Ballum birker. Mange små lokale forsikringsselskabers arkivalier er kommet til de lokalhistoriske arkiver og er derfor registreret i *Foreningsarkiver fra Sønderjylland*. I Lokalhistorisk Arkiv i Tønder findes således en stor aflevering fra Købstædernes Almindelige Brandforsikring 1920 ff.

Brandforsikringsmaterialet fra enklaverne er registreret dels i registraturen over Schackenburg godsarkiv, dels i landsarkivet for Viborgs registratur: *De norrøjske branddirektorater indtil 1872. Oversigt over arkiverne under Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger*. Langt den overvejende del af de relevante arkivalier findes dog i Aabenraa, selv om det ikke klart fremgår af registraturen.

For købstædernes vedkommende dækker taksationsprotokollerne i princippet perioden fra 1744 til 1878. De findes i byarkiverne og er bevaret for hele perioden med undtagelse af Sønderborgs, der først begynder 1851. Protokollerne for Haderslev findes på stadsarkivet, de øvrige på landsarkivet. Disse taksationsprotokoller er ofte den letteste vej at følge en byejendoms ejerforhold i perioden 1744 - ca. 1870. Blot skal man være opmærksom på, at nye protokoller almindeligvis blev anlagt hvert 10. år, at nummereringen af de enkelte huse kan skifte fra protokol til protokol, og at brandforsikringsnummeret kan være et andet end gadenummereringen og opdelingen i kvarterer med fortløbende husnumre. Undertiden kan man dog gå direkte fra brandforsikringsnummer til folketællingslisterne, især i den sidste del af tiden før 1864. På landsarkivets læsesal findes nøgler til kvartersnummereringen, og for Haderslev vedkommende giver publikationen *Huse i Haderslev* bygningsbeskrivelser og historie for samtlige huse i byens gamle gader, med bille-

der af de fleste. Tilsvarende publikationer fra de øvrige købstæder og flækker medtager kun bevaringsværdige huse.

Om yderligere bygningshistorisk materiale, herunder bygningskattelisternes udnyttelse henvises til omtalen i Lars Henningsens bog om ejendomshistorie s. 26ff.

Indsamlingen af oplysninger om bygninger bør være ledsaget af indsamling af billeder, herunder evt. nyoptagelser. De topografiske billeder kan med held søges samme steder som personbillederne, nemlig på Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og i de lokalhistoriske arkiver, jvf. side 40ff. og adresselisten side 144ff.

Skiftearkivalier

Kendskab til de udviklede jurisdiktionsforhold, hvortil hjælpemidlerne findes omtalt ovenfor, er også nødvendig for at kunne udnytte skiftearkivalierne rigdomme af oplysninger. Skiftearkivalierne er af central betydning set fra et slægtshistorisk synspunkt, fordi man heri kan finde arvingerne, og det vil normalt sige de nærmeste slægtninge, til en afdød med angivelse af opholdssted, undertiden alder, og dokumentation for slægtskabet. Set i ejendomshistorisk sammenhæng er de også af værdi, og med hensyn til løsørets historie er de periodevis simpelthen de bedste kilder.

Efter dansk lovgivning taler man om tvangsarv, dvs. at en vis del af en afdøds efterladte formue skal gå til de nærmeste slægtninge som børn, eller hvis sådanne ikke findes, forældre, dernæst søskende osv. En ægtefælle bliver i dag automatisk siddende i uskiftet bo, men skulle tidligere proforma søge om det. Der skal først skiftes med fællesbørnene, hvis han/hun vil indgå nyt ægteskab. Er der ingen arvinger nærmere end fætter og kusine, og er der intet testa-

mente, arver staten. Sådant har det ikke altid været, og man kan derfor i ældre skiftearkivalier, fortrinsvis ved skifter efter ugifte eller barnløse, finde lange redegørelser for slægtskabsforholdene, ja hele stamtavler, som kan spare slægtsforskeren for mange eftersøgninger. Det er derfor vigtigt at efterspore den slags skifter og ikke nøjes med de direkte forfædres.

Skiftemyndighed er i dag den stedlige dommer, men langt de fleste skifter klares uden det offentlige medvirken. Kun når der er tale om fraværende eller umyndige arvinger, når der er uenighed blandt de myndige, eller det offentlige interesser er truede, kommer skifteretten aktivt ind i billedet. Alle dødsfald anmeldes til skifteretten, men om de private skifter noteres i protokollerne ingen detaljer, hvorimod det offentlige skifte forudsætter en detail-registrering og vurdering af boet. Tilgængelighedsfristen for skifteprotokoller og testamenter er 50 år. Bevilling til at være executor testamenti udstedes af amtet, og de færdigbehandlede executorboer indsendtes indtil 1933 til opbevaring i amsarkiverne, hvorfra de er kommet til landsarkiverne. Herefter indgår også skifter, hvor der har været testamente, i dommerarkiverne.

Alt skiftemateriale fra amterne er afleveret og fra skifteretterne næsten uden undtagelse frem til tilgængelighedsgrænsen.

Arvelovgivningen var under preussisk administration nedfældet i Den borgerlige Retsbog: *Bürgerliches Gesetzbuch*, i den juridiske litteratur ofte kun skrevet BGB, bd. 5 med detaljerede regler for en række særtilfælde. Hovedprincippet var, at arvedeling var en privat sag, som myndighederne ikke blandede sig i. Af praktiske grunde indførtes dog med virkning for alle dødsfald efter 31. dec. 1899 den ordning, at arvingerne kunne henvende sig til skif-

teretten, Nachlassgericht, som var den stedlige amtsret, og få udstedt arveattest, Erbschein, således at man over for trediemand kunne dokumentere, at man var berettiget til at disponere over arven efter en afdød person. I praksis skete det som regel på den måde, at man henvendte sig til den stedlige edsvorne notar, som så på arvingernes vegne gik til retten med den fornødne dokumentation. Arveattesten indeholder oplysning om den afdøde og navnene på arvingerne, men intet om arvens størrelse. Sager vedrørende udstedelse af arveattester udgør hovedparten af amtsretternes skiftesager, som f.eks. i Aabenraa amtsrets arkiv fylder 45 pakker ordnet alfabetisk på de afdødes efternavn. Til amtsretternes skiftesager er udarbejdet et alfabetisk ordnet fælles register på sedler. Arvingerne kunne anmode om, at et skifte blev taget under offentlig behandling, men det var sjældent. Også kreditorerne kunne søge om det. I disse tilfælde kan der ligge formueopgørelser i pakkerne, som regel på fortrykte skemaer, der blev udfyldt af skifteforvaltningen. Sagerne kan også være endt i afdelingen med de familieretlige sager, som i amtsretternes aktplan er betegnet med litra X, og som derfor kaldes X-sager. På disse, og på formynderskabssagerne, er der i modsætning til skiftesagerne 80-års tilgængelighedsfrist, men den tid er jo også nu ved at være gået, selv om hovedparten af det bevarede materiale er nyere end år 1900. Heller ikke af regulære skiftesager fra før år 1900 er der bevaret meget fra den preussiske tid - en del er kaseret allerede ved amtsretterne, men de fleste skifter blev ordnet privat, hvis der da ikke var skrevet testamente, jvf. nedenfor. Fra Aabenraa amtsret f.eks. findes nogle få pakker gående tilbage til 1877, ordnet sognevis og efter preussisk arkivskik syet sammen til særlige akthæfter for hvert sogn.

Ønskede man at disponere frit over sin arv, eller havde man ingen arvinger og ville undgå at staten, Fiscus, arvede, havde man også under preussisk administration mulighed for at udfærdige testamente, igen ved notarens hjælp. Langt flere end i dag benyttede sig af denne mulighed, og der synes i de forskellige amtsretter at være bevaret lige så mange testamentsager som almindelige skiftesager, for Aabenraa amtsret således 45 pakker. Testamenterne kan være ganske korte og bestå af faste formularer, men også her kan der findes fyldigere indimellem. De er ordnet alfabetisk, og alle testamenter fra den preussiske administrations tid er nu frit tilgængelige. Til testamentsagerne i Haderslev amtsret 1870-1920 er udarbejdet et alfabetisk seddelregister.

Hvis der ikke er noget bevaret ved amtsretten, er der endnu en mulighed for at finde oplysninger om bobehandlingen, idet landsarkivet har en lang række notararkiver. Den tyske notar havde en række funktioner, der næsten sidestillede ham med en embedsmand, bl.a. skulle han overvære oprettelsen af kontrakter og bekræfte deres rigtighed. Kopier blev derfor ofte liggende i notariatsarkiverne og deres indhold summarisk registreret i de særlige notariatsprotokoller, der altid er forsynet med alfabetiske registre. Enkelte notariatsarkiver går tilbage til slutningen af 1860'erne. En fortegnelse, som ikke længere er helt komplet på grund af nye afleveringer, findes hos Gribsvad og Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjyske landsdele*. For sager i notariatsarkiverne gælder 80-års tilgængelighedsreglen. De er derfor også alle ved at være frit tilgængelige nu.

Skiftævæsenet i Slesvig i tiden før 1864 var berygtet for at være meget indviklet og adgangen til privat skifte mere udbredt end efter Danske Lov, der nyordnede det kongerigske skifte-

Auctions - Forretninger.

No 1780 d. 20de Maj, som naar den i dag paa fribank Auctionen over Kgl. Eduard e Schultz
 af Brabantsk Læber naar den Rænt, maa den Kgl. Skattemaag i Brabant, Jean og Jan Arningers
 og den Kgl. Skattemaag og den i dag paa fribank og ved Skolegænges og Skolegænges
 for Læberne ved den i dag paa fribank og ved Skolegænges og Skolegænges.

Sølv og Bælt som foredes i Charvillet indbragene og Obligationerne.

No.	Taalent		Købte		No.	Taalent		Købte	
	Mk	Sk	Mk	Sk		Mk	Sk	Mk	Sk
1, en Bælt af Sølv og guld v. 18 Lød 24 Mk	27	10	25	9 1/2	7, 2 ^{de} dito	4	10	5	10
2, et Bælt med Bælt og guld	15	10	10	3	8, et Bælt og et Bælt og guld	8	10	7 1/2	10
3, en dito Bælt og guld v. 7 1/2 Lød 24 Mk	11	4	11	13	9, et Bælt	3	10	4	10
4, en dito Bælt og guld v. 6 Lød 24 Mk	9	10	9	9	10, en Bælt og guld	6	10	8	10
5, et Bælt og guld	12	10	12	10	11, en Bælt og guld	12	10	8	10
6, et Bælt og guld v. 3 Lød	3	12	6	6	12, 2 ^{de} Bælt og guld	8	10	7 1/2	10
7, en Bælt og guld v. 5 1/2 Lød	6	8	7	11 1/2	13, 2 Bælt og guld og Bælt og guld	4	10	5	10
8, et Bælt og guld	6	10	9	11	14, et Bælt og guld	8	10	2	10
9, en Bælt og guld v. 3 pnt 3 Quinten	21	10	21	9	15, en Bælt og guld og Bælt og guld	3	10	3	10
10, en Bælt og guld v. 1 1/2 pnt	9	10	9	5	16, et Bælt	12	10	9	10
11, en Bælt og guld v. 10 pnt	12	10	6	17	17, et Bælt og guld v. 10 pnt	1	12	6	10
12, 8 ^{de} Bælt og guld v. 8 Lød	12	10	1	18	18, et Bælt og guld	6	10	1	10
13, 9 ^{de} Bælt og guld v. 32 Lød 24 Mk	39	10	54	10	19, 3 Bælt og guld v. 2 Lød	10	10	8	10
14, et Bælt og guld v. 10 pnt	32	10	3	9	20, 3 Bælt	10	10	8	10
15, et Bælt og guld v. 7 1/2 pnt	3	10	4	1	21, et Bælt og guld v. 10 pnt	12	10	9	10
16, et Bælt og guld	12	10	1	3	22, et Bælt og guld	2	10	1 1/2	10
3 Daglig Guld					23, en Bælt og guld	12	10	2	10
1, 2 ^{de} Bælt og guld v. 10 pnt	6	10	4 1/2	24, en Bælt og guld	14	10	12	10	
2, 2 ^{de} Bælt og guld v. 10 pnt	6	10	6	25, en Bælt og guld v. 10 pnt	12	10	9	10	
3, 2 ^{de} Bælt	6	10	5 1/2	26, et Bælt og guld v. 10 pnt	1	10	2	10	
4, 2 ^{de} Bælt	6	10	7	27, et Bælt og guld v. 10 pnt	6	10	7 1/2	10	
5, 2 ^{de} Bælt	3	10	2	28, 6 ^{de} Bælt og guld v. 10 pnt	12	10	14	10	
6, 2 ^{de} Bælt	6	10	6	29, en Bælt og guld v. 10 pnt	5	10	2 1/2	10	

44. De gjestlige skifteprotokoller fra de kongerigske stifter rummer tit store boer med mange værdigenstande og undertiden store bogsamlinger. Skiftet efter degnen Eduard Schultz i Lysabild 1789 hører til i denne gruppe og fra den afholdte auktion ses her listerne over sølv og guld samt glas og porcelæn i dagligstuen. Da han ingen livsarvinger havde, arvede hans søskende og disses efterkommere alt.

væsen i 1683. Man må først og fremmest finde ud af, under hvilken jurisdiktion den afdøde hørte, jvf. ovenfor s. 83f. Derefter gælder hovedreglen, at på landet var herreds- eller birkefogden skifteforvalter, i byerne magistraten, i Sønderborg dog byfogden. Bevarede skiftearkivalier af denne type er fortegnet i registraturen *Nordslesvigske retsbetjentarkiver*. Medtaget er ikke de i 1981 fra Schackenborg afleverede skifteprotokoller: Møgeltønder birk 1696-1732 med sager 1732-52, Emmerlev distrikt 1776-90 og Ballum birk 1696-1758, men disse, og hvad der ellers blev glemt og overset ved udarbejdelsen, er indføjet i læsesalseksemplarerne af registraturen. På landsarkivets læsesal findes et alfabetisk navneregister på sedler, som dækker de bevarede skifter ældre end 1867, men det omfatter heller ikke Schackenborg-skifterne. Til gengæld er medtaget en del af de såkaldte kontraktprotokoller fra Als og Slogs herred, som rummer afskrifter af ejendomskontrakter ved afståelse i forbindelse med aftægt eller arvedeling. Man skal være opmærksom på, at protokoller af denne karakter også er bevaret fra mange andre områder i Sønderjylland uden at være taget med i registeret. Det gælder især godsområder således f.eks. Gråsten, hvor de går tilbage til 1709 og indtil 1779 ligefrem kaldes kontrakt-, skifte- og afståelsesprotokoller. I disse kontrakter findes undertiden også opgørelser over besætning og bohave.

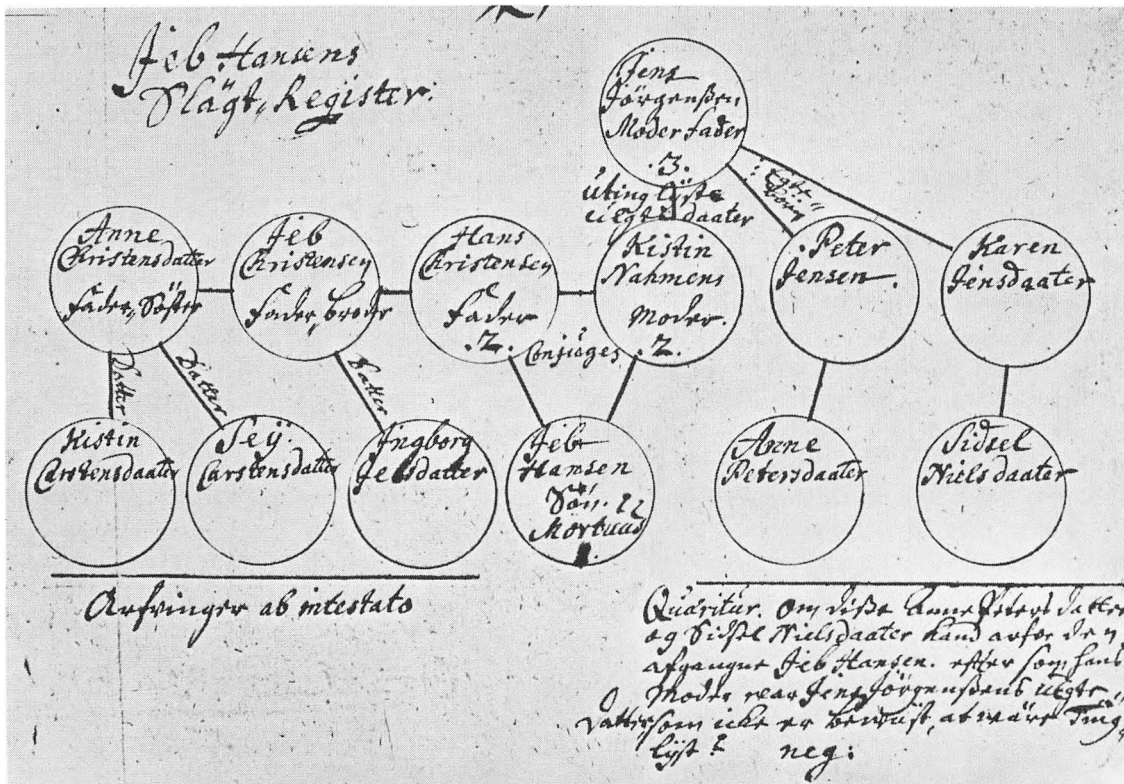
Som hovedregel må man konstatere, at skiftematerialet fra Sønderjylland er dårligere bevaret end fra Kongeriget, men at man dog ikke på forhånd bør opgive at finde noget. For købstædernes vedkommende er der kun fra Haderslev bevaret en række skifteprotokoller, begyndende 1716, fra Tønder er bevaret 10 pakker fortrinsvis med skifter efter velstillede og fremtrædende borgere, medens Aabenraa og

Sønderborg kun har få pakker løse skifter bevaret. I visse tilfælde kan man supplere med oplysninger fra formynderskabsprotokoller og de tilhørende sager, der fra Haderslev går tilbage til 1672, Tønder 1725, Sønderborg 1743 og mangler fra Aabenraa. Auktionsprotokoller og sager kan give mange detailoplysninger om bohave, bogsamlinger etc. Her er sagerne til gengæld bedst bevaret fra Aabenraa, i alt 15 pakker tilbage til 1681. Fra Haderslev er der en protokol og 11 pakker tilbage til 1766, medens Sønderborgs auktionsarkivalier kun er meget fragmentarisk bevaret og Tønders bogstavelig talt ikke.

En tilsvarende detaljeret gennemgang af de 53 landjurisdiktioner er der ikke plads til her, men den kan findes i registraturen *Sønderjyske retsbetjentarkiver*. Det kan dog nævnes, at der fra 36 jurisdiktioner er bevaret skiftearkivalier, ofte kun en enkelt pakke fra 1800-tallet. Der er imidlertid også store og gode rækker ind imellem bl.a. fra Hviding herred, Nybøl herred, Ballegård, Augustenborg, Als Nørre og Egen herred, Gram gods samt Schackenborg med Møgeltønder og Ballum birker. I grevskabet Reventlow kan skifter undertiden findes indført i bibøgerne. I en halv snes tilfælde findes desuden testamentsager. Formynderskabssager er repræsenteret i 24 herreds- og birkefogedarkiver, bedst tilsyneladende fra Augustenborg gods, medens auktionsprotokoller eller sager kun findes i 14 arkiver, hvor Gram og Nybøl godser samt Tønder herred kan fremhæves. I Trøjborg godsarkiv findes fortegnelser over børnepenge anlagt 1776, men med oplysninger om skifter ca. 1749-1819.

Ældre testamenter findes i stort antal i Tyske Kancelli med alfabetisk navneregister på Landesarchiv Schleswig-Holstein.

Det kan tilføjes, at landsarkivet af sydsles-

45. Undertiden kan skifteprotokollerne give en hel lille slægtstavle, således her i 1715, hvor der spørges, om Anne Petersdatter Sidsel Nielsdatter kan arve den afdøde Jeb Hansen i Gallehus, når hans moder var født uden for ægteskab og ikke tinglyst og altså illegitim halvøster til deres forældre. Det kunne de ikke.

vigsk materiale, som ellers findes på Landesarchiv Schleswig-Holstein, har skifteprotokoller 1762-1812 og auktionsprotokoller 1732-1812 fra Vesterland Før og Amrum.

Med hensyn til skiftesager fra de kongerigske områder i Vestslesvig, der ikke allerede er omtalt, kan det nævnes, at der fra Ribe stiftamt til Tønder landråd efter 1864 blev afleveret ekstrakter 1840-64 fra Lø og Møgeltønder herreders skiftebøger, og at disse nu er på landsar-

kivet i Aabenraa. Skifteprotokoller fra Lustrup og Riberhus birker på landsarkivet i Viborg går tilbage til 1796. Ældre skifter skal søges i Ribe stiftamts arkiv, ligeledes i Viborg, idet amtmanden indtil den kongerigske amtsreform 1793 havde skifteretten for selvejere og dermed lige-stillede. Der er i amtsarkivet skifteprotokoller 1730-92 og konceptskifter med bilag 1718-92. For de otte sogne gentager mønsteret fra de øvrige arkivalier sig: indtil 1864 de slesvigske

regler, derefter de kongerigske. Skifterne 1864-76 ligger i Nr. Tyrstrup herredsfogeds arkiv, B 74A, 1876-1919 i Kolding herredsfogeds arkiv, B 76, og efter 1920 i Kolding herredsret, B 370A. En række executorboskifter 1870-1933 fra bl.a. de store gårde i området er fortegnet under Vejle amt i *Skiftearkivalier i de nørrejyske amtsarkiver*.

Da præsterne i Kongeriget havde det privilegium, at de skiftede under provsten, findes der gejstlige skifter fra områderne under Ribe og Fyns biskopper. Disse skifter omfatter også degne. Tørninglen var imidlertid ikke omfattet af disse bestemmelser, idet de gejstlige her var underlagt den verdslige skifteforvaltning. Den kongerigske ordning blev ophævet 1806, men atter genindført 1808 for Als og Ærø, hvor den fungerede, indtil herredsfogderne i 1832 overtog funktionen. Der findes følgende gejstlige

skifteprotokoller: Lø herred 1696-1751, Als Nørre herred 1741-1832, Als Sønder herred 1795-1834 med sognevis ordnede skiftesager og auktionsprotokol 1797-1828. Indholdet af skifter i protokollen for Hviding herred 1753-94 er minimalt.

Skifter efter fattige kan undertiden findes som bilag til fattigregnskaber, fattighusregnskaber eller stiftelsesregnskaber, idet efterladenskaberne tilfaldt disse.

Afslutningsvis skal det tilføjes, at før de forskellige protokolrækker blev udspecificeret ved administrationen, blev kontrakter og skifter ofte indført i tingbøgerne. Desværre mangler der med en enkelt undtagelse registre til dem, og det er derfor et meget tidkrævende arbejde at gå dem igennem. De fleste nordslesvigske tingbøger fra tiden før 1713 fra landdistrikterne

46. Denne smukke sølvskaal modtog Peder Bejer på Skastgård til sit bryllup 25. maj 1686 af sin »oldemoder« Anna Peders i Tønder, hvilket han selv beretter i sin regnskabsbog, der i dag findes på landsarkivet. Skålen er i privateje, og det er sjældent, at et stykke sølvtøj kan følges så længe.

er gået tabt, men foruden fra byerne findes de dog bl.a. fra Frøs og Kalvslund herreder fra 1691 ff., Lø herred 1607 ff. dog kun enkelte år og Løgumkloster birk 1631 ff. diverse år. Gram herreds tingbog begynder 1657, og arbejdet med den lettes ganske betydeligt derved, at man på landsarkivet kan benytte en maskinskrevet afskrift, der dækker årene 1657-61 og 1667-74. Endelig skal det nævnes, at tingbøgerne fra Vesterland Før og Amrum 1658-71 er udgivet af Volkert F. Faltings: *Dingprotokolle der Westerland, Föhr und Amrum I-II*.

Gamle møbler, der er nedarvet eller findes på museerne, kan fortælle slægtshistorie, det samme gælder smykker og specielle dragter som brudekjoler og dåbskjoler, men få enkeltgenstande kan indeholde så mange oplysninger som sølvskeer, hovedvandsæg og andre former for sølvtøj. De ældre skifter kan ved deres detalrigdom ofte tegne et helt minutiøst billede af tilstanden i dødsboet, eller stervboet som det også kaldes, den dag skifteforvalteren forseglede det med henblik på vurderingen. Vi ser her, hvordan gården eller huset var indrettet, hvilken besætning gården havde, og hvordan de enkelte rum var møblerede, ja styk for styk opregnes, hvad der fandtes i skuffer og skabe af olmerdug, den salig mands eller kvindes gangklæder og naturligvis sølvtøjet. Dette beskrives nøje, eventuelle inskriptioner gengives, dets lødighed angives i lod og vurderingssummen anføres. Ved delingen, evt. i auktionsprotokollen, kan man være heldig at få oplysninger om dets videre skæbne. Af stor værdi er gengivelsen af

inskriftionerne på sølvtøjet, da selve sølvet for de fleste stykkers vedkommende for længst er smeltet om. De indgraverede forbogstaver, f.eks. JPS, der evt. kan stå for Jes Paulsen, og MND f.eks. for Merret Nisdatter, plus et årstal kan give oplysning om en ellers ukendt bryllupsdato. Men man skal være forsigtig, sølvtøj blev givet ved mange lejligheder, og nogle steder havde man den skik, at givernes navne blev sat på. Drejer det sig om bevaret sølvtøj, åbner det for nye muligheder, idet sølvtøjet skulle forsynes med mesterstempel og evt. bystempel. Ved hjælp af dem kan man få mange oplysninger frem, der kan være til gavn for det videre eftersøgningsarbejde. Især dr. Sigurd Schoubye har for Sønderjyllands vedkommende gjort et stort arbejde for at identificere disse og har undersøgt, hvornår de enkelte guldsmede virkede. I Sigurd Schoubye: *Sønderjysk Sølv* er alle nordslesvigske mestermærker gengivet. Den er et af resultaterne af mange års forskningsarbejde med emnet. Allerede i 1961 gav det sig udslag i disputatsen *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderregnen* og senere i en række andre bøger om emner inden for sønderjysk sølv. For Sydslesvigs vedkommende kan man benytte Hubert Stierling: *Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern* og Bernd Zeitzschels bog om de øst-slesvigske. Identifikation af mesterstempler fra Danmark sker lettest gennem Chr. A. Bøje: *Danske Sølvmærker*, der foreligger i en håndbogsudgave og i en 3 binds udgave omfattende hele landet, for Sønderjyllands vedkommende revideret af Sigurd Schoubye.

Særlige arkivgrupper

Med gennemgangen af arkivalier vedrørende persondata og ejendoms historie er de to mest benyttede kildegrupper blevet præsenteret. Men arkivernes samlinger rummer meget mere, som fortjener at blive udnyttet til slægtshistoriske undersøgelser, og som ikke kun handler om enkelte befolkningsgrupper. Det gælder først og fremmest det materiale, retsvæsenet og politimyndighederne har efterladt sig. Her møder vi ikke blot dem, der har overtrådt loven, men også dem, der er blevet indkaldt som vidner eller blot skulle forevise deres papirer. Oplysninger af meget forskellig karakter kan også findes i de mange private personers og foreningers arkiver, som er bevaret, og som også bør benyttes. En række sager kunne ikke afgøres af de lokale myndigheder, men måtte helt til tops i administrationen. Derfor afsluttes dette korte kapitel med henvisninger til nogle af de hjælpemidler, der findes til udnyttelse af dette meget omfattende materiale.

Retsarkivalier

Landsarkivets samling af retsarkivalier afspejler samfundets natside, men gennem vidneafhøringerne og skildringerne af omstændighederne ved en lovovertrædelse, får man ofte et meget levende indtryk af dagliglivet både i købstaden og på landet. Man må derfor ikke overse disse kilder, selv om de kan være van-

skelige at gå til på grund af manglende registre. Retsarkivalierne er beskyttet af 80 års utilgængelighed, så man skal tilbage til de preussiske amtsretters tid for at finde tilgængeligt materiale. Her vil man, ligesom i landrådsarkiverne, finde sager i forbindelse med nationalitetskampen: udvisninger, bøder for afsyngelse af forbudte sange, medlemskab af nationale foreninger m.v. Sager vedrørende statsborgerskab kan indeholde mange interessante oplysninger, og adskillige af disse kan også findes på landsarkivet i Viborg hos herredsfogderne nord for Kongeågrænsen. Opmærksomheden skal i den forbindelse henledes på, at mange statsborgerskabssager afgjort i forbindelse med Genforeningen findes som bilag til Det nationale Register, se ovenfor s. 62f., og at disse sager er tilgængelige. Ligger de derimod i amtsarkivet som særlige statsborgerskabssager, gælder 80-års reglen. Der skal derfor søges om dispensation, hvis man ønsker at benytte dem. Ansøgningen skal være begrundet og afgøres af landsarkivaren, i særlige tilfælde rigsarkivaren.

Fra tiden før 1864 skal retsarkivalierne søges hos retsbetjentene: herredsfoged og byfoged samt for godserne birkefoged. De er registreret i den dupliserede registratur *Nordslesvigske retsbetjentarkiver*. Justitsprotokollerne med deres tunge juridiske sprog kan være vanskelig læsning, men når man går tilbage til tingbøgernes tid er de mere levende. Tingbøgerne er

omtalt s.100 i forbindelse med deres ejendoms-historiske indhold. I retsbetjentarkiverne kan der også findes pakkesager med selve sagsak-terne. Hvis domfældelse resulterede i en døds-dom, kan bilagene for bødlenes udgifter findes i byregnskaberne eller amtsregnskaberne, sidst-nævnte som regel på Rigsarkivet. Over straffe-de personer 1802-66 og omstrejfer 1794-1819 findes trykte fortegnelser undertiden med per-sonbeskrivelser, hvis pågældende var efterlyst.

En udgivelse, der fortjener speciel opmærk-somhed er *De Hansborgske Domme 1545-78*, hvis udgivelse blev afsluttet 1994 af Troels Fink og Peter Kr. Iversen. Kopier af originalmaterialet er derefter overladt til landsarkivet. Hele pro-jektet blev startet i 1930'erne og resulterede da i Emilie Andersens udgivelse af *De Hansborgske registoranter i 1943 og brevene i 1949*.

Egentlige fængselsarkiver er ikke afleveret til landsarkivet, men en lille bestand fra hertug-dømmernes centrale fængsel, tugthuset i Glückstadt, findes på Landesarchiv Schleswig-Holstein, Abt. 43. Fritz Treichel har i *Familien-kundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 15/1976 og 21/1982* offentliggjort lister over dem, der døde i tugthuset 1767-1800, heriblandt flere fra Nordslesvig. Samme forfatter har skrevet flere artikler om de gamle bøddelslægte, f.eks. om Tønders skarpretter Johan Christoph Støcklers slægtskabsforbindelser i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1970, med supplementer af Jørgen Slettebo og E. Snorrason 1980 og 1981. En samlet oversigt er givet af Egill Snorrason: Helstatens skarprettere - og deres skiftende ægteskabsforbindelser i 1600- og 1700-tallet i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1994. Artiklen er forsynet med en selektiv bibliografi af Tommy Christensen samt rettelser og supplementer i årgang 1993 bl.a. af Finn Grandt-Nielsen om de ældste led af fami-lien Geltzer.

Til retsarkivalierne kan også henregnes amternes dekretprotokoller, idet amtmanden havde myndighed til at bilægge især mindre stridigheder f.eks. mellem naboer, men dette gælder kun landbefolkningen.

Privatarkiver

På Rigsarkivet findes en righoldig samling af privatarkiver, som er summarisk registreret i bd. IV 1-2 af *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse* og for en del af de ældres vedkom-mende mere fyldigt i serien *Vejledende arkivregi-straturer* bd. IV, VIII og IX. Det kan nævnes, at de ældste dele af familien Schacks arkiver er afleveret til Rigsarkivet, medens de yngre, fra og med lensgreve O. D. Schack, 1882-1949, befinder sig på landsarkivet.

Af ældre materiale har landsarkivet dog også det fyldige skifte efter grevinde Anna Ernestine Schack, død 1748.

Landsarkivet i Aabenraa har i forhold til de øvrige landsarkiver en særdeles omfattende samling af privatarkiver, især fra tiden efter 1864, og også hertil findes en summarisk for-tegnelse: *Private personarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele* samt detailregistraturer til de mest kendte nationalpolitikeres privatarkiver. Samlingen er registreret på edb, og en nogle år gammel udskrift er tilgængelig på læsesalen. Et af de største arkiver er rigsdags-mand H. P. Hanssens arkiv, som er frit tilgæn-geligt med undtagelse af dagbøgerne og korre-spondancen med hustruen. Her vil kunne fin-des breve fra de mange sønderjyder, der hen-vedte sig til H. P. Hanssen om råd og vejled-ning. En del af navnene kan findes i den fyldi-ge dupliserede registratur. Brevskriverkartote-ker til dele af samlingerne findes såvel på Rigs-arkivet som landsarkivet.

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig har ligeledes en samling privatarkiver, hvorover der er udgivet en registratur ved Lars N. Henningsen.

Privatarkiver bliver normalt først fuldt tilgængelige 80 år efter arkivskaberens død, og i en række tilfælde har familien forbeholdt sig retten til at give adgangstilladelse.

Centralforvaltningens arkiver

Som det fremgår af Vejledende *arkivregistraturer* bd. VII og den tilsvarende *Findbuch des Landesarchiv Schleswig-Holstein Abteilung 65* er materialet i Tyske Kancelli meget omfattende og meget forskelligartet. Fra indenrigske afdeling, der tog sig af hertugdømmernes anliggender, må især nævnes brevbøgerne: Patenten og Inländische Registrante, fra 1736 Reskripten. Patenten er bevaret fra 1524, men indtil 1660 med store huller. Inländische Registrante begynder 1541, men er først fuldstændig bevaret fra 1670. I Rigsarkivet findes begge rækker kun til 1770, derefter i Landesarchiv Schleswig-Holstein, men der er af arkivet taget afskrifter af ekstrakterne fra tiden 1730 til 1789. Noget fælles register til disse protokoller findes ikke, men som regel er der register i hvert bind, for den nyere tids vedkommende dog kun i ekstrakterne. Særlig Patenten har stor personalhistorisk værdi, idet de indeholder testamenter, ægteskabsdispensationer, bestallinger og meget andet, som kan fryde en slægtsforskers hjerte. Uddrag heraf er foretaget af amtsforvalter Jonathan Smith og findes i landsarkivet, jvf. side 61. Fra tiden efter 1770, eller om man vil 1789, må man dog nøjes med Tyske Kancellis, senere Slesvigske Ministeriums forestillinger, der også indeholder meget af værdi, og hvortil der findes et særligt personregister på læsesalen på Rigs-

47. Kort over Sønderjyllands opdeling i perioden efter 1581. Når man arbejder med arkivalier fra tiden før 1721, er det af betydning at vide, at Haderslev og Flensborg amter hørte til de kongelige dele af Slesvig, medens Aabenraa og Tønder amter var hertugelige.

 Hertugelig del (Slesvig-Holsten-Gottorp).

 Hertug Hans d. Yngres dele i Slesvig.

E = kongerigske enklaver.

Uden signatur kongelig del og fællesregerede områder.

arkivet. Ægteskabsdispensationer vedrørende Als findes i Fyns bispearkiv på landsarkivet i Odense og er under udgivelse.

Også over de sønderjyske fyrstearkiver findes som bd. X i serien *Vejledende Arkivregistraturer* en trykt registratur. Fyrstearkiverne omfatter bl.a. de på Rigsarkivet opbevarede dele af Hans den Ældres arkiv eller Hansborg-arkivet,

de gottorpske hertugers arkiv, Gottorp-arkivet, og det glücksborgske arkiv. Fra Hansborg-arkivet er forordningerne 1544-1580 og breve i uddrag 1543-1549 udgivet af Caroline Emilie Andersen i *De Hansborgske Registranter I-II*, og dommene 1545-78 som nævnt af Troels Fink og Peter Kr. Iversen. *Hertug Adolfs Urkundenbuch 1544-70* er udgivet af Wolfgang Prange.

Gottorp-arkivets jordebogsmateriale og amsregnskaber vil blive nævnt s. 111, men der findes desuden i fyrstearkiverne et stort antal andre sager fra de hertugelige dele af Sønderjylland.

Også Rentekammerets tyske afdelings arkiv rummer et udmærket personalhistorisk stof. Til de mange forestillinger 1660-1719 er der et kronologisk register med personregister. Det omfatter dog kun de tyske forestillinger til 1699. Fra 1703 findes de tyske forestillinger og resolutioner i særlige protokoller, hvortil der på Rigsarkivet findes et af M. von Essen og E. Lassen udarbejdet alfabetisk register, der kun omfatter tiden fra 1721 og er meget ufuldstændigt. Værdi har også bestallingsprotokollerne

1670-79 og 1720-1848 og de mange embedsansøgninger 1700-1848, jvf. nedenfor s. 126.

Tyske Rentekammer rummer desuden en række vigtige kommissionsarkiver, som udgør en særlig saggruppe litra G. Af betydning for arbejdet med alle grene af den sønderjyske befolkning er kommissionen vedrørende indkomst- og formueskat i Slesvig 1810-14 og krigsskattekommissionen 1789, som indeholder mandtals- og skatteprotokoller samt skatteangivelser. Også fra 1743-44 og Store Nordiske Krigs tid findes ekstraskatteregnskaber. En kopi af den maskinskrevne registratur over Rigsarkivets del af Rentekammerets tyske afdelings arkiv findes på landsarkivets læsesal.

Principielt skulle der blandt de dele af Tyske Rentekammers arkiv, som findes på Landesarchiv Schleswig-Holstein ikke være sager vedrørende Nordslesvig. At dette alligevel er tilfældet, kan man konstatere ved at gennemse de tre bind: *Findbücher der Abt. 66 Rentekammer zu Kopenhagen*, som Landesarchiv Schleswig-Holstein har udgivet. En vejledning til materialet ved Wolfgang Prange foreligger som særtryk.

Kilder til landbefolkningens historie

For den bredere landbefolknings medlemmer gælder det, at jo mere de besad, jo lettere er det at følge dem. Fra vor tid kan benyttes Krak: *Større danske gårde*, der er udkommet periodisk siden 1920'erne, eller værket *Danske gårde i tekst og billeder*, hvor fire bind på næsten 1000 sider dækker 6400 landbrug i Sønderjylland. Fra 1961 til 1975 udkom værket *Danmarks større gårde* i 8 bind, og i *Danske Landmænd og deres Indsats* fra 1944 er der ligeledes biografier af landmænd fra alle de sønderjyske amter. J. Jespersen: *Sønderjydske Gaarde* fra 1925 omtaler ca. 1600 større brug fra perioden ca. 1880-1920. Samme tidsrum dækkes af *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche Provinz Schleswig-Holstein*, hvoraf landsarkivet har en udgave fra 1912.

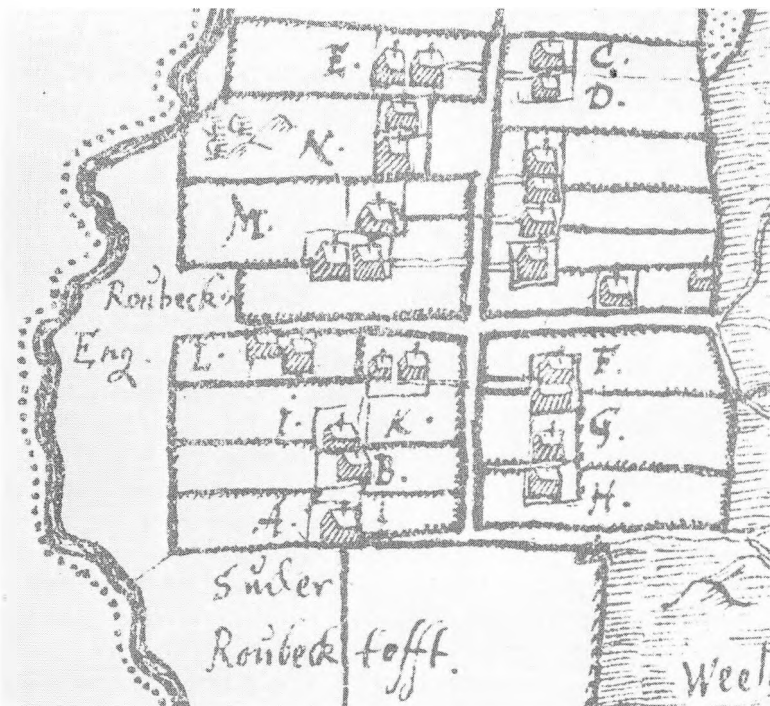
Den nordslesvigske bondestand var aldeles overvejende af dansk afstamning. De, der ikke var født i Sønderjylland, stammede næsten alle fra Nørrejylland, hvorfra tusinder og atter tusinder af unge bønderkarle og -piger søgte syd på bl.a. gennem Ribe folkemarked. Efter katastrofer, som pesten 1659, kom befolknings-tilvæksten på landet ligeledes næsten kun nordfra, således som Aksel Lassen har påvist det i *Skæbneåret 1659* og *Fald og Fremgang*, der hviler på indgående kirkebogsstudier. Mere polemisk er Claus Eskildsen: *Den sønderjyske befolknings slægtsforbindelser*, der er præget af, at den udkom under besættelsen.

Langt de fleste har blot nogle få generationer

tilbage aner på landet, og kildematerialet om landbefolkningen er derfor det mest efterspurgt. Til lokalisering af et *stednavn* anvendes lettest Trap: *Danmark*, senest 5. udg., der har amtsinddelingen indtil 1970 og en nøgle til den nye kommuneinddeling. Heri findes også oplysninger om ældre inddelinger og litteraturhenvisninger for de enkelte sogne. Den mest fuldstændige oversigt over de ældre inddelinger giver J. P. Trap: *Statistisk - topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig* fra 1864. Undertiden må man dog benytte fembinds værket *Sønderjyske Stednavne* for at klare et vanskeligt stednavn, men som regel kan den lille autoriserede *Fortegnelse over Stednavne i de sønderjyske Landsdele* eller ældre udgaver af *Postadresse-bogen* klare spørgsmålet. Som regel volder det ikke problemer at sætte de fortysskede former tilbage til dansk. Skulle det knibe, er der hjælp at finde i Wolfgang Laur: *Historisches Ortsnamenlexikon Schleswig-Holstein* samt Johannes Schröder: *Topographie des Herzogtums Schleswig* fra 1837.

Lokalhistorie og slægtshistorie

Med den snævre forbindelse der er mellem *lokalhistorie* og *slægtshistorie*, vil det være klogt og praktisk at orientere sig grundigt i den sognehistoriske litteratur, når man har konstateret, at ens slægt gennem flere generationer har haft tilknytning til et bestemt sogn. En kortfattet vej-

48. To udsnit af Johan Mejers kort 1640-41 over Strandelhjørn i Bevtoft sogn. Selve kortet viser landsbyen beliggende i den vestlige udkant af jordene, for-tegnelsen bøndernes navne med angivelse af ottingtal.

Habitationes Rusticorum.	
A.	Jør Christensen 2 ott.
B.	Gans Ganzen — 2.
C.	Niels Jensen — 2.
D.	Gans Maden — 1½.
E.	Michel Lorentzen — 1.
Lok 8½ ott.	
Kon: Mitt.	
Lantarkhanen.	
F.	Anders Christen — 2.
G.	Jacob Thomassen — 1.
H.	Jil Ganzen — 1.
I.	Gans Jærben — 1.
K.	Niis Bertelsen — 1.
L.	Gans Jærben — 2.
M.	Niis Tjebel — 2.
N.	Gans Niis — 2½.
O.	Mat Jeterben — 1½.
P.	Margnan Christen — 1½.
q.	Niis Matzen Pajson — 1½.
Lande	
Lok 15½ ott.	
Dum macrum	

ledning i lokalhistorisk arbejde i Sønderjylland blev forfattet af Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Selv om den er over 50 år gammel, kan den stadig benyttes med udbytte. For de otte sognes vedkommende har Johan Hvidtfeldt givet en oversigt over de arkivaliske kilder i *Vejle Amts Årbog 1949*, medens Hans Knudsen i *Ribe amts årbog 1928-31* behandler kilderne til Ribe amts historie.

De enkelte sognehistorier kan ikke opregnes her, men som eksempler på nogle, der indeholder et stort personhistorisk, især gårdhistorisk stof, kan nævnes: H. V. Gregersen og Peter

Kr. Iversen: *Bjolderup sogns historie I-II*, Chr. Stenz og R. P. Sørensen: *Bov sogn*, Ellen Rossen Jacobsen: *Glimt af Hjordkær sogns historie*, K. M. Hermansen: *Skodborg sogn i Frøs herred* og Svend B. Troelsen: *Rejsby sogns historie*. I hæftet *Vonsild i krig og fred - fra svenskekrigene til landboreformerne* skildrer Laura Meyer Hansen gårdenes historie i denne periode begyndende med de fyldige nekrologer i kirkebogen. Hæftet er udgivet af Kolding Stadsarkiv, til hvis område Vonsild hører efter kommunalreformen. Selv om titlen ikke røber det, er Thomas Dinesens: *Et tilbageblik en gennemgang af Jels sogn med*

oplysninger om de enkelte ejendomme med hovedvægten på det sidste århundrede. Ren gårdhistorie er Jes M. Holdt: *Gårde og slægter i Løjt sogn* og Ib Andersen: *Gårde og slægter i Ensted sogn*. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydske slægter* giver en oversigt over gårdene i Øster Løgum sogn gennem tiderne og besiddernes indbyrdes slægtskabsforhold. Der trækkes her bl.a. på pastor Peter Kiers detaljerede håndskrevne beskrivelser af sognet fra begyndelsen af 1800-tallet, som findes på landsarkivet. Peter Kiers store farvelagte *Atlas over Øster Løgum sogn* med alle gårde og huses placering er i 1987 udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland ved Tage Morsing. I Bodil Clausen: *Gårde i Haderslev og Tyrstrup herreder 1531-1753* behandles udvalgte gårde i 10 sogne i de pågældende herreder, og deres historie føres tilbage til reformationstiden. Bodil Clausens grundmateriale i form af kopifilm af lens- og amtsregnskaber er skænket til landsarkivet og betyder en væsentlig forbedring for mulighederne for at arbejde på landsarkivet med disse herreders ældre lokal- og gårdhistorie.

Af de lokalt afgrænsede årbøger fremhæves *Fra Als og Sundeved*, nu udsendt af Historisk Samfund for Als og Sundeved, startet af museumsinspektør Jens Raben i 1926. Over hele Sønderjylland udgiver de lokalhistoriske foreninger deres blade og årsskrifter, og siden 1981 har *Sønderjyske Årbøger* bragt årlige oversigter over deres indhold. I 1997 og 1998 nævnes publikationer fra følgende sogne: Agerskov, Bedsted, Bevtoft-Tirslund, Bov, Broager, Egen, Ensted, Felsted, Gram, Gråsten, Haderslev, Hejls-Hejlsminde, Hoptrup, Hørup, Jegerup, Klipleve, Løjt, Oksenvad, Rødding, Rødekro, Skærbæk, Starup, Sundeved (Nybøl, Ullerup og Sottrup sogne) og Vojens. Nævnes skal også Varnæs Birk, som begyndte at udkomme i 1976, men som

efter Ib Andersens død har haft problemer med at fortsætte. Også andre sogne har periodisk udsendt årsskrifter. Meget stof til disse hæfter er hentet på de lokalhistoriske arkiver, og det er vigtigt, at man under indsamling af stof på et tidligt tidspunkt aflægger et besøg, som på de små arkiver skal aftales i forvejen, og gennemser deres materiale.

En del lokalhistorisk litteratur findes kun i manuskript og skal søges i landsarkivets manuskriptsamling. Nævnes bør Chr. Maibølls store samlinger vedrørende Als (specielt Hørup), Jørgen Bromands samlinger vedrørende Ketting, M. Høiers *Gårdhistorie fra Klovtoft* i 11 bind og P. Obling Andersen: *Gårde og slægter i Brøns sogn* i 3 bind. Hertil slutter sig Finn Grandt-Nielsens *Mennesker i Brøns sogn* med tilføjelser af Sv. Jacobsen. Sammesteds kan man også søge materialesamlinger som Jes Holdts samlinger om Løjt sogn og i privatarkiverne Carsten Petersens om Magstrup sogn.

En række trykte slægtsbøger har så snæver tilknytning til en bestemt egn, at de skal nævnes i denne sammenhæng. Det gælder f.eks. Hans Krogh: *De gamle Slægter. Lokal- og Slægts-historie fra Aller Sogn*, som indeholder en del oplysninger om dette sogns gamle slægter, ligesom *Fire gamle Slægter fra Bjært Sogn* behandles af V. Uldall Juhl i bogen af samme navn. Også i andre værker om enkelte slægter findes der oplysninger om gamle sønderjyske bønder og deres familieforhold. F. C. Sommer: *Slægten Astrup*, fra 1905, og Hans Thysen: *Slægten Thyssen*, udg. 1946, skildrer to betydelige vestslesvigske familier, mens C. Maibølls to bøger: *Maibøllslægten fra Als* og *Skotøjsfabrikant Jørgen Andresen Petersen og Hustru Meta Marie Frost*, rummer et næsten udtømmeligt slægtshistorisk materiale fra Als. G. Lind: *Lindslægten gennem 500 år* giver foruden de slægtshistoriske

oplysninger en bred kulturhistorisk skildring af det gamle bondesamfund i egnen syd for Kolding fjord.

Lokalhistorie i Sydslesvig

Da kildematerialet for Sydslesvig er vanskeligt tilgængeligt, skal her også nævnes en række sognebeskrivelser og lokalhistoriske tidsskrifter herfra. Den bedste samling heraf findes i Slesvigsk samling på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. En oversigt over de foreliggende sognehistorier m.v. er *Ortsgeschichte. Regionalgeschichte Sleswig-Holstein*, udgivet i 1997 af Arbeitsgemeinschaft Archiv Museum Chronik in Schleswig-Holstein. Sognehistorierne kan være gamle værker som O. C. Nerong: *Das Kirchspiel Grundhof* fra 1895, eller nyere som P. Hubner und W. Wolke: *Mein Heimatdorf Tarp im Wandel der Zeiten* fra 1955, Johannes Marxen: *Chronik des Kirchspiels Boren* fra 1957, Hans Werner Gondesens: *Die Chronik des Kirchspiels Wanderup* fra 1959, *Die Chronik des Kirchspiels Gelting* fra 1972, Werner Soltbeck: *Bauern-Chronik der Hüttener Harde 1542-1750* fra 1974, Berthold Hamer: *Kirchspiel-Sippenbuch Glücksburg 1660-1874* fra 1983 eller nyere som *Chronik des Kirchspiels Handewitt* fra 1990, *Chronik des Kirchspiels Esgrus I-II*, 1991-95 og *Chronik des Kirchspiels Steinberg. Haus- und Familiengeschichte*, 1995. Af en særlig karakter er Lorenz Braren: *Geschlechter-Reihen des St. Laurentii Föhr*, trykt Husum 1980, der er det mest omfattende personalhistoriske arbejde præsteret af en enkeltperson, for så vidt Sydslesvig angår. De vigtigste årbøger i Sydslesvig er *Jahrbuch des Angler Heimatvereins*, *Jahrbuch für die Schleswigsche Geest*, *Jahrbuch des Nordfriesischen Vereins*, *Jahrbuch der Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernförde* og *Heimatkundliches Jahrbuch für Kreis Rendsburg*.

En både grundig og saglig vejledning i lokalhistorisk arbejde i Sydslesvig og Holsten er Peter Ingwersen: *Methodisches Handbuch für Heimatforschung*, der også udmærker sig ved at være forsynet med udførlig, men nu ret forældet bibliografi. En specialvejledning er Otto Hinrich Bleichen: *Sylter Familienforschung i Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 19/1980*.

Også i Sydslesvig findes lokalhistoriske arkiver, omend ikke i samme omfang som i Danmark. Disse kan også omfatte kommunale forvaltningsakter, således i Store Vi, i Vanderup og flere steder i Angel. Af større omfang er Kreisarchiv Nordfriesland, over hvis indhold en oversigt udkom 1982: Robert Kuschert: *Das Kreisarchiv Nordfriesland und seine Bestände*, Husum 1982. På øen Før har en stærk lokalhistorisk interesse resulteret i oprettelsen af Ferring Stiftung i Alkersum, hvor man under ledelse af dr. Frederik Paulsen har forsøgt at samle alt arkivmateriale om øen i original eller kopi.

Slægtsgårde

Beskæftiger man sig med en slægtsgård, kan der måske findes materiale i Slægtsgårdsarkivet på Gammel Estrup på Djursland, eller gennem Dansk Slægtsgårdsforening, som siden 1942 har udgivet bladet *Slægtsgården*. Til dette blad har den energiske formand for foreningens sønderjyske afdeling, Torp Friis Møller, i 1990'erne bidraget med adskillige artikler om sønderjyske forhold. Hvis ens interesse går mere i retning af det folkløristiske stof fra slægtens hjemegn, findes en række optegnelser i Dansk Folkemindesamling og på Nationalmuseets etnologiske undersøgelser, NEU, i Brede. Nogle folkeminder er også udgivet, således udgav præsten i Valsbøl H. F. Feilberg i 1863 fol-

kemindeoptegnelserne *Fra Heden*, og *Folkeminder fra Hanved Sogn* ved Flensborg blev samlede og udgivet af Jens Madsen i 1870. Også i den store jyske folkemindesamler E. Tang Kristensens bøger er der folkeminder fortalt af sønderjyske fortællere. Fra nyere tid skal der mindes om de tidligere omtalte båndoptagelser på Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, se s. 25.

Præstearkiverne

Landsogdenes præstearkiver er en virkelig fundgrube for slægtshistoriske oplysninger også ud over kirkebøgernes indhold. De fem dupliserede bind *Nordslesvigske præstearkiver*, udgivet af landsarkivet bør konsulteres grundigt, da bevaringsforholdene varierer stærkt fra sogn til sogn. En gennemgang af de forskellige grupper af materiale i præstearkiverne findes hos Gribsvad og Hvidtfeld: *Landsarkivet for de sønderjyske landsdele*. Følgende grupper kan fremhæves: Tiendelisterne går ofte langt tilbage, en del er således bevaret fra 1500- og 1600-tallet og giver navnene på gårdenes ejere/brugere i sammenhængende række år for år. Stolestaderegistrene kan have en tilsvarende funktion, da de faste pladser i kirkerne gerne blev nedarvet, selv om der skulle betales afgift af dem. Også i præstens embedsbøger - libri datici - vil der kunne findes oplysninger af interesse, idet man skal være opmærksom på, at de sønderjyske libri datici ofte er mere indholdsrige end de kongerigske. Præstearkiverne kan også direkte rumme slægts- og personalhistoriske optegnelser af stor værdi. Sådant materiale findes bl.a. fra følgende sogne: Øster Løgum: *Catalogus omnium animarum*, dvs. fortegnelse over alle sjæle, fra omkring 1650, *Familie- og Sjæle-Register over Østerlygum Menighed* siden den 10de May 1802 med fortegnelse udar-

bejdet af pastor Peter Kier over sognets slægter i sidste halvdel af 1700- og begyndelsen af 1800-årene, Varnæs: *Indbyggerfortegnelse* fra ca. 1650 med oplysninger fra omkring 1570-1697, Kegnæs: *Indbyggerfortegnelse* 1774, Sommersted: *Indbyggerfortegnelse* 1810, Tandslet: *Indbyggerfortegnelse* 1765 og ca. 1837, Ensted: *Genealogiske optegnelser* vedrørende slægter i Ensted sogn fra sidste halvdel af 1700-årene (udnyttet af Ib Andersen i bogen *Gårde og Slægter i Ensted sogn*), Holbøl: *Optegnelser*, især fra pastor Paul Sommers tid 1664-1702, Uge: *Optegnelser* fra pastor Nicolaus Nissens tid 1740-77 og Rinkenæs: *Oversigt over gårdmændene* 1602-1884.

Værdifulde oplysninger kan også findes i de kirke- eller sognekrøniker, som det i 1897 blev pålagt præsterne at udarbejde. Nogle præster indførte værdifulde historiske oplysninger så langt tilbage, de kunne skaffes, men fælles for dem alle er, at de indeholder mange oplysninger om samtiden, gerne frem til tiden under Første Verdenskrig. De fleste bevarede er afleveret sammen med præstearkiverne. F.eks. har Døstrup sognekrønike en oversigt over besidderne af gårdene, og Bov sognekrønike har dels fyldige oplysninger fra dagliglivet dels et stort billedmateriale.

Landsogdenes kirkeregnskabsbøger findes i provste- og præstearkiverne. For kirkerne under Schackenborg ligger de dog i godsarkivet. Her kan man finde oplysninger om brugerne af de gårde, hvortil kirkens jordstykker var henlagt, og hvortil de såkaldte jernkøer hørte. Da kirken ikke måtte låne penge ud mod rente, udstationerede man i stedet disse "uddelige" køer, hvoraf der gennem århundreder betaltes en fast afgift. Særligt langt tilbage rækker kirkeregnskabsbøgerne fra Slogs herred, hvor de såkaldte Mahn- und Hebungsbücher i Tønder

provstearkiv begynder 1637. I Haderslev provsti blev de anlagt på foranledning af provst Georg Boëtius og findes fra næsten alle sogne fra 1563.

Udskiftningsarkivalier og kort

Et øjebliksbillede af den gamle landsby får vi gennem akterne og kortmaterialet fra udskiftningen. Hovedparten af disse akter er på landsarkivet udtaget til en særlig samling, men en del ligger stadig i amtsarkiverne og godsarkiverne. Her ser man hvorledes den gamle landsby har set ud, og hvorledes gårdenes placering var i forhold til hinanden, og samtidig angives navnene på brugerne. På Rigsarkivet findes udskiftningsakter i Tyske Rentekammers arkiv. I *Trap Danmark* 5. udgave er udskiftningsåret for de enkelte landsbyer anført.

Endnu et øjebliksbillede - desværre kun fra Aabenraa amt, får vi i kartografen Johannes Mejers meget detailrige kort 1640-41 over hver enkelt landsby også forsynet med navne på alle brugerne, udgivet af Geodætisk Institut 1942. Nævnt tidligere er pastor Peter Kiers detaljerede kort over Øster Løgum sogn udgivet af Historisk samfund for Sønderjylland ved Tage Morsing. Af godsarkivernes kort er der særlig grund til at fremhæve Schackenborgs store kortsamling. En oversigt over ældre kortmateriale fra Sønderjylland er udgivet af Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Kartografisk Dokumentationscenter ved Odense Universitet under titlen: *Fortegnelse over historiske kort. Sønderjylland.*

Amtsregnskaber og jordebøger

Et vigtigt og omfattende materiale om landbefolkningen findes i amtsregnskaberne og jordebøgerne.

Amtsregnskaberne opbevares på Rigsarkivet med undtagelse af Tønder amts regnskaber, der findes på Landesarchiv Schleswig-Holstein. Landsarkivet i Aabenraa har kopier eller koncepter, dvs. forarbejder, af Tønder amtsregnskab 1718, 1722 og 1727-1867, Aabenraa 1783-1867, Nordborg 1694-1729 og Sønderborg 1788-1853. En udførlig liste er trykt i Fink og Hvidtfeldt: *Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie*. Fra omkring 1600 er rækkerne på Rigsarkivet nogenlunde fuldstændige for Haderslev, Aabenraa og Løgumkloster amters vedkommende. Fra det foregående århundrede findes en del spredte regnskaber. Som bilag til amtsregnskaberne findes jordebøgerne, som indeholder fortegnelser over de bønder, der svarede afgifter til kronen gennem amternes regnskabsafdeling, amtstuerne, med angivelse af afgifternes størrelse ofte også om gårdenes besætninger. Blandt de øvrige bilag må fremhæves fæsteregistrene eller stedsmålsregistrene, som indeholder fortegnelser over nye fæstere ofte med oplysninger om deres slægtsskabsforhold til forgængerer. Det er et stort arbejde at gennemgå bilagene, ofte må det ske via mikrofilm, men udbyttet kan også være stort. Det viser bl.a. Bodil Clausens arbejder.

Tre gottorpske jordebøger 1607-13 er udgivet ved Peter Kr. Iversen. Det drejer sig om: 1607 Løgumkloster amt, 1609 Aabenraa amt og 1613 de syv tønderske herreder. Udgiven er forsynet med ordforklaringer og navneregister. Nedennævnte jordebøger findes på Rigsarkivet medmindre et (LA) angiver, at de findes på landsarkivet. Rigsarkivets materiale kan indlånes på film til brug på landsarkivet og de større biblioteker. Fra Haderslev amt er en del af kopifilmene, som nævnt ovenfor, foræret til landsarkivet.

Haderslev amt: 1596-1640 (LA original 1605-

Dorf-Listebüll.

No: 45. Peter Petersen von Ruyter-Sohl

Im Jahr 1746
 und übrige Steuern insgesamt im Brand-Ca-
 sacro No: 51. taxirt vor 483. 1/2 7. 1/2

Gut an Rind

8. Stück von 2. bis 12. Jahre

zusammen taxirt vor, 220, —

6. Stück 5. bis 10. Jahre

zusammen taxirt vor, 108, —

2. Quire 2. jährig vor, 15, —

3. Milch-Kühen vor, 6, —

1. Alt Vieh vor, 0, —

9. Ferkel vor, 18, —

3. Schaf vor, 0, —

Gut an Aufsaat angegeben

2. 1/2 4. 1/2. Roden 5. 1/2. Gersten 7. 1/2. Fuder

Au Grünsaat angegeben 4. Fuder.

49. I jordebøgerne 1746 for de augustenborgske godser får man for hver enkelt ejendom en beskrivelse af husene, en opgørelse over kreaturholdet samt angivelse af udsæden (rug, byg og havre) + høslet. Værdiangivelserne fortæller om tidens prisforhold.

05 og 1629, kopi 1580, mikrofilm 1596-97, 1626-28), 1645, 1661-66 (LA mikrofilm 1661), 1672, Vesteramtet 1690-1716 (LA), 1706 og 1708 med overordentlig fyldig beskrivelse af de enkelte gårde (LA mikrofilm), ca. 1710 ekstrakt, 1716, 1719 Haderslev herred, Østeramtet 1721 (LA), Vesteramtet 1727-77 (LA, derefter kan amtstusens hoved- og oppebørselsregistre benyttes), Frøs og Kalvslund herred 1753, Gram herred 1753 (LA mikrofilm). Desuden en beskrivelse af ejendommene 1723 i generallandundersøgelseskommissionen.

Aabenraa amt: 1609 (LA afskrift), 1704 (LA mikrofilm), vurderingsprotokol 1704 Rise herred. (LA). Desuden som fra Haderslev amt en beskrivelse af ejendommene 1723, kun Rise og Sdr. Rangstrup herred fragmentarisk.

Sønderborg amt: 1668, før 1671, 1700 og 1722 (alle LA) Nordborg amt: 1649-50 og 1668 samt 1646-1757 (LA div. år).

Løgumkloster amt: 1607 (afskrift på LA, uddrag trykt i *Sønderjyske Årbøger* 1945), 1677, 1704, 1723 (LA med register på læsesalen). Desuden et plovskatteregister fra begyndelsen af 1600-tallet (LA), taksationsregister 1709 (LA) og fæstebreve 1685-1816 (LA, aflevering fra Kiel, med alfabetisk register).

Tønder amt: 1613 (LA med maskinskreven afskrift), pligtregister for Slogs, Højer og Kær hrdr. 1647 (LA), 1684-85, og også her beskrivelse af ejendomme 1723 undtagen Viding og Bøking hrdr.

Det kongerigske materiale, herunder Riberhus og Møgeltønder len, er fortegnet af Thelma Jexlev i *Lensregnskaberne – en oversigt*. Nævnes kan: fra Møgeltønder len: 1600-01, 1603-23, 1629-34, 1635-37, 1637-38 (LA), 1639-43, 1645-46, 1648-51 og 1654-57. Fra Riberhus len: 1602-39 div. år, 1639-43, 1645-46 og 1649, som suppleres af skattemandtæl 1606-14 div. år og 1617-

58 (fælles for begge len).

Af endnu ældre materiale findes en fortegning over beboere i Vestslesvig 1599 trykt ved Johan Hvidtfeldt i *Sønderjyske Årbøger* 1937, og Rigsarkivet har ved F. Falkenstjerne og Anna Hude udgivet *Sønderjyske skatte- og jordebøger fra reformationstiden* (1895-99).

Godsarkiver

Nordslesvig var som bekendt fattig på adelsgodser, og det var derfor kun få steder, der var adelige fæstebønder. Landsarkivet har udgivet dupliserede registraturer over alle godsarkiverne, senest Schackenborg og Grevskabet Reventlow (Sandbjerg).

Oplysninger om fæsterne under godserne kan man finde både i fæsteprotokoller og godsernes jordebøger. De vigtigste godser i Nordslesvig er Gram, Søgård, Augustenborg, de gråstenske godser, Trøjborg og Schackenborg. Fra de mindre godser findes der så at sige intet af personalhistorisk værdi, men i de nævnte arkiver er der til gengæld et ret omfattende materiale. De bedste arkiver er uden tvivl Schackenborg og Gram godsarkiver.

Schackenborgarkivet blev afleveret frem til 1963, for enkelte sager endnu længere frem, af lensgreve Hans Schack i forbindelse med prins Joachims overtagelse af godset 1993. Der er siden udarbejdet og udgivet en fuldstændig registratur over godsarkivet. Af indholdet kan nævnes jordebøger 1562-1904, fæsteprotokoller 1668-1881, fæstebreve 1573-1876, godsregnskaber 1662-1991, fra 1954 dog kun årsregnskaber, skattekassebøger 1776-1880, matrikler 1874-1844 samt en stor kortsamling.

I Gram godsarkiv findes der bl.a. jordebøger fra ca. 1630-1834 og fæstebreve fra ca. 1700-1870. Særlig værdifuld er en såkaldt revisions-

N° 217.

Bredstrup
Bødning

Lign
Bogen

1. Jens Kristensen af 55 aar 1/2 gaard eller 1/2 alting og Gram, Smaa Trindbønder
2. Hustru Sara Jørgens D. 38 47 aar
- 3.4. uikt
5. Sep Nielsen Solt, Jans Hustru og hend Jens Kristensen.
Bønnen af Jans Solt Hustru Karen Kristens D.
1. Niels og 24 den gamm. se Bils fra Holland.
2. Knuten 18. fraum Toen Nielsen i Brendstrup
3. Margrethe 2, 18 i Arnum.
6. Jan og Sastak og Sullen Posten, for somme restes Bønder.
7. Sthen Gyldenrags Bog og om aarlig Afgift Takt. til Dato rigtig Bønder.
Opvandt 1/2 Lov eller 1/2 Bønder.
8. Sthen ratificeret Bønder Bønder og Sep Nielsens Bønnen tillagt i Lov
Niels 20 Bt., som vil Jans og Jans Hustru og Bønder med Gyldenrags.
Kristen 20 Bt., som Jans anden i Gasarden under Ladens Kædes Højens Bønder. West. Bønder.
Margrethe 20 Bt., som er Bønder Bønder med Gyldenrags
- 9.10. uikt
11. 10 Bt. Lov Bønder.
12. Hustru Jans Søbønnen Sthen Gyldenrags Bønnen og Lov Bønnen, der for
Sølden om Lov Bønder Bønder.
13. uikt
14. Jan og Sastak Jans paa 1/2 tag om Lign Solt
Niels Jensen 36 60 aar. Bønder Lov Lign
Hustru Sara Kristens - 60 aar
Bønnen 1. Niels og 20 aar fraum Jens Petersen i Brendstrup
15. Sthen som Lov og Bønder, Bønder, Jans 1/2 tag i Bønder og 1/2 tag i
Sthen Lov Bønder, og Jans Lov Bønder i Lov Bønder.
16. 1 Bønder om 1/2 Lov Bønder.
17. Lov Bønder paa Lov Bønder.
18. Lign 1/2 Lov, Lov 1/2 Lov, Jans uikt, Lov Bønder Lov.
19. Jans og Jans Bønder Lov Bønder paa Lov Bønder.
20. Lign Bønder 1/2 Lov. Lov 1/2 Lov. Lov Bønder Lov.
21. 1/2 Lov Bønder og Lov Bønder.
22. 1/2 Lov Bønder, Lov Bønder, Lov Bønder, Lov Bønder.
23. 1 Lov Bønder, 1 Lov, 1/2 Lov Bønder, 1/2 Lov Bønder.
- 24.25. uikt
- 26.27. uikt
28. Jans Lov Bønder.
- 29.30. uikt
- 31.32. uikt
33. uikt

50. Et af de fyldigste billeder af bøndernes omstændigheder findes i Gram gods's revisionsprotokol 1761. Her er indført hver enkelt bondes svar på ikke mindre end 33 spørgsmål af personlig, økonomisk og landbrugsmæssig karakter. Bogen er udgivet af Historisk Samfund ved Peter Kr. Iversen.

protokol fra 1761, der giver et utal af oplysninger både om gården og bondens familie, f.eks. navnet på hans kone og børn og disses alder. Revisionsprotokollen er udgivet ved Peter Kr. Iversen. Fra Søgård findes der en udmærket undersøgelsesprotokol fra 1709, der ikke blot angiver bondens fødested, men også har oplysninger om hans sønner og om gårdens bygninger m.m. Desuden bør nævnes en del fæstebreve og fæsteprotokoller fra 1700- og 1800-årene. Trøjborg godsarkiv indeholder fæsteprotokoller og fæstebreve fra 1661 til langt frem i 1800-årene, desuden jordebøger og matrikler 1577-1855, samt fæste- og sagefaldsregistre 1581-1665. Til Trøjborgs fæstebreve 1661-1858 har landsarkivet ladet udarbejde et alfabetisk navnerregister.

Fra Sandbjerg gods er bevaret en enkelt jordebog fra 1674, men ellers næsten kun sager fra de seneste 100 år. Fra de gråstenske godser findes der også et værdifuldt materiale, der i det væsentligste går tilbage til ca. 1725. Nævnes kan en jordebog fra 1721 over Gråsten, Søgård, Ballegård og Skovbølgård, 1750-51 beskrivelse over Gråsten området og 1753-1843 – ca. hvert tiende år – gråstenske jordebøger.

Også fra de augustenburgske distrikter på Als findes gode arkivalier, som f.eks. oppebørselsregistre fra de alsiske godsdistrikter 1668-93, jordebøger fra Augustenborg og Rumohrs-gård 1712 og 1733, jordebog for Gammelgård 1651, 1699-1700 (i amtsarkivet) og 1705, og jordebøger fra Rønhave 1688 (ligeledes i amtsarkivet) og 1705. Hertil kommer i Sønderborg amtsarkiv jordebøger fra Hjortholm 1783 og 1793, Nygård 1783 og 1789 samt i Nordborg amtsarkiv fra Østerholm og Hjortspring ca. 1722.

De sydslesvigske godsarkiver er i større antal begyndt at finde vej til Landesarchiv Schleswig-Holstein, dog findes adskilligt på godserne, hvor de er vanskeligt tilgængelige for den pri-

vate forsker. En oversigt over tilstanden i 1955 findes hos Gottfried Ernst Hoffmann: *Archivschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein. Ein Rückblick*. Nærmere oplysninger om den aktuelle status må søges ved henvendelse til Landesarchiv Schleswig-Holstein.

Om godsernes beboere 1762-1845 se endvidere kopskatlisterne på Rigsarkivet s. 68. Fremtrædende landmænd kunne ansøge om eller blive indstillet til præmier fra Det kongelige Landhusholdningsselskab. I den forbindelse blev der givet en redegørelse for deres indsats. Arkivalierne findes på Erhvervsarkivet i Århus, som har udgivet tre bind alfabetiske registre over præmietagere 1769-1834 med topografisk register. Det væsentligste materiale er kopieret på mikrokort. Dette gælder også brevjournalerne helt frem til 1966 og protokoller over landvæsenlærlinge 1869-1921.

Andre befolkningsgrupper på landet

Både i de store godsarkiver og i amtsarkiverne, især i disses sagligt ordnede sager efter registraturen "Aflevering fra Kiel", findes mange sager vedrørende landhåndværkere, høkere, kroholdere, brændevinsbrændere, farvere og møllere. Tilsvarende sager kan findes på Rigsarkivet f.eks. for perioden 1773-1841 i Tyske Rentekammers 2. slesvigske kontor under litra E. Især om møllerne foreligger forskellig litteratur, således Morten Kamphøvens: *Møllens røst* om Hellevad vandmølle og Jens Lampe og Hans Linow: *Møller på Als*. Blandt landhåndværkerne indtager guldsmedene, se s. 101, og urmagerne en særstilling. Urmagerne er kort behandlet af H. Hejselbjerg Paulsen i artiklen Det gamle slesvigske urmageri, i *Sønderjysk Månedsskrift* 1951 samt langt fyldigere af Jens

Lampe i otte artikler i *Sønderjysk Månedsskrift* 1979-84.

De fattige på landet er vanskelige at få arkivalisk hold på, især de omvandrede, men fra den preussiske tid er der lidt stof i kommunearkiverne, før den tid skal det søges i præstearkiverne, hvor også fattigforbundenes arkivalier i visse tilfælde er anbragt. De kommunale fattigarbejdsanstalter førte som regel generalieblade over de anbragte, hvad enten de var hjemmehørende i sognet eller uden fast bopæl, såkaldte landesarmer.

Om de fastboende fattige kan der findes oplysninger både i godsarkiverne og amtsarkiverne. I amtsarkiverne findes en stor mængde som regel kronologisk ordnede fattigsager, som er meget vanskeligt tilgængelige, når det drejer sig om eftersporing af enkeltpersoner. Fattigsagerne fra Tønder amt er nu topografisk ordnet, så ved man, hvor en fattig har opholdt sig, kan man være heldig at finde hans forhold omtalt i sognets fattigsager. Da de fleste sager drejer sig om de fattiges hjemmehørsforhold (= hvem skal betale), er de interessante for slægtsforskere. Grænsen til inderste- og håndværkergruppen var tit flydende, og for disse kan henvises til amtsarkivernes inderst-og håndværkerlister. Aabenraa amt f.eks. 1735-1828 og til amtsregnskabernes lister over "Verbittelsgeld". Gjorde de sig skyldige i skovtyveri, forsømte de deres forpligtelser, eller fik de børn uden for ægteskab, optræder de også i de tilhørende bødeforregnelser, Bruchregister.

Papirerne i landsarkivets samling Topografi-

ca stammer som regel fra de lidt mere besiddende grupper i landbosamfundet, ofte med tilknytning til en bestemt ejendom, men her kan også findes rent personlige optegnelser som bondedagbøger, regnskaber og erindringer.

En særlig gruppe inden for landbefolkningen udgøres af de kolonister, der i årene 1760-65 begyndte at komme til Slesvig fra Tyskland for i lighed med de nørrejyske kolonister at opdyrke nyt land på hedestrækningerne. Fortegnelse over disse og over de enkelte koloniststeders senere beboere findes hos Otto Clausen: *Chronik der Heide- und Moorkolonisation im Herzogtum Schleswig 1760-65*.

På de store ladegårde udvikledes i sidste halvdel af 1500-tallet en avanceret mejerivirksomhed, som krævede specialister. Disse var oprindeligt indkaldt fra Nederlandene og blev derfor kaldt hollændere. Allerede i 1605 synes ordet at være brugt som erhvervsbetegnelse. Udviklingen er skildret af Peter Kr. Iversen: *Hollændere i Sønderjylland i 1600- og 1700-årene i Sønderjyske Årbøger* 1992. I artiklen bringes enkelte navne på hollændere. I Sydslevig og Holsten blev erhvervet efterhånden dyrket af bestemte familier, hvorfra de bredte sig til de øvrige godser i Nordslesvig og Danmark. Deres forhold er blevet udforsket af Joachim Memmert, der har udgivet en række hæfter om *Holländerfamilien im Kirchenkreis NN*. Foreløbig er udkommet hæfter for følgende kirkekredse: Angel, Kiel, Rendsborg, Eckernförde, Oldenburg/Holst. og Pløn. Hæfterne findes på landsarkivet i Aabenraa.

Kilder til bybefolkningens historie

Kildematerialet om bybefolkningen er ikke af mindre omfang end materialet om landbefolkningen, ja ofte vil man kunne føre en slægt med fast bopæl i byerne længere tilbage. Også her gælder det, at det er lettest at følge de besiddende, dem der ejede hus, dem der havde løst borgerskab eller betalte skat. Ligesom der i det foregående afsnit ikke blev sagt meget om landarbejderne og de omvandrende fattige, vil heller ikke byernes store gruppe af arbejdsfolk, tjenestefolk og fattige blive mere end summarisk behandlet, fordi kildematerialet om deres personlige forhold er så meget dårligere end for de andre grupper. De handlede ikke hus, de betalte som regel ikke skat, og ved døden efterlod de sig intet, der skulle deles mellem arvingerne, evt. tilfaldt deres få ejendele fattiggassen.

Da hovedparten af det specielle kildestof om bybefolkningen ligger i de arkiver, der er skabt af byernes egen administration, vil det være rimeligt først at se på disse arkivers bevaringsforhold og nuværende tilstand. Landsarkivet har udgivet en duplikeret registratur *De ældre nordlesvigske byarkiver*, dvs. sagerne fra før 1864/67. Alle disse arkiver har en saglig ordning og er lette at orientere sig i.

For Haderslevs vedkommende er bevaret et stort byarkiv, som rækker tilbage til ca. 1627. Arkivet er ordnet i en række saggrupper opstillet af byens historiker Ths. O. Achelis og findes for hovedpartens vedkommende på stadsarki-

vet i Haderslev. Afleveret til landsarkivet er borgerskabsprotokollerne og derudover i hovedsagen kun sager af politimæssig karakter, også fra den preussiske tid. En kort oversigt over indholdet findes i Bent Vedsted Rønne: *Da Haderslev fik et byhistorisk arkiv*.

Aabenraa er formentlig den by, der frembyder de bredeste studiemuligheder på landsarkivet. Dels er byens arkiv afleveret helt frem til kommunalreformen 1970, og dels er det for en række grupperes vedkommende velbevaret tilbage til før eller omkring år 1721, da byen hørte op med at være underlagt hertugen og kom under kronen. Der findes på læsesalen gode hjælpemidler både til det preussiske akthæftesystem 1864-1920 og til det nyeste arkiv, som for størstedelen er ved at være er tilgængeligt, idet der for kommunale akter gælder en 30-års grænse. Hertil kommer, at landsarkivet har virket som lokalhistorisk arkiv for Aabenraa og dermed har fået en række private afleveringer, og at Institut for Sønderjysk Lokalhistorie har modtaget det store billedmateriale, som bl. a. var indsamlet af stadsarkitekt K. A. Flade. I allernyeste tid har lokalhistorikeren Sv. Aage Faaborg indsamlet billeder og selv gennemfotograferet byen til sine mange lokalhistoriske bøger og afleveret hele materialet til instituttet.

Sønderborg byarkiv er på grund af brande i byen for de ældste deles vedkommende det dårligst bevarede, og det er tilfældigt, hvad der

findes ældre end år 1800. Sønderborgs arkiv 1864-1920 er ligeledes afleveret til landsarkivet og delvis ordnet efter det preussiske system, men også hertil findes nøgle på læsesalen. En trediedel af arkivet fra 1920-ca. 1980 er blevet afleveret i 1999 og de sidste to trediedele vil blive afleveret inden 2002. Også på det lokalhistoriske arkiv i Sønderborg vil der naturligvis kunne findes stof om byen og dens beboere.

Tønder byarkiv er det, der rækker længst tilbage over en bred front, og det frembyder et rigt materiale til studiet af byens borgere fra og med sidste halvdel af 1600-tallet og frem til 1864. Ved afleveringen af arkivet fra 1864-1920 viste det sig derimod, at store dele af materialet fra denne periode var gået tabt. Tønder har et aktivt lokalhistorisk arkiv, som vil kunne hjælpe med mange oplysninger om bygninger og personer. En arbejdsgruppe her har transskriberet en del af de ældste arkivalier, således at de er tilgængelige i maskinskrift.

De sønderjyske flækker, Augustenborg, Christiansfeld, Højer, Løgumkloster og Nordborg, indtager en mellemstilling mellem købstad og land. Deres arkiver er ikke specielt velbevarede, og kun få sager findes fra før år 1800 fra Løgumkloster og Nordborg, ingen fra Augustenborg og Højer. Christiansfeld Brødre-menighed har derimod et stort og velbevaret arkiv, som stadig ligger hos menigheden. En duplikeret fortegnelse er udarbejdet af Frands Ole Overgaard. Landsarkivet har mikrofilm af levnedsløb 1705-1948 fra brødre-menigheden, hvortil der er lavet registre. Elevfortegnelser 1775-1891 fra Christiansfelds kostskoler er offentliggjort af Jens Holdt i *Sønderjyske Årbøger* 1944.

Blandt de bymæssige bebyggelser kan fremhæves Gråsten med fattigforbundssager tilbage til ca. 1800, valglisten 1881 ff, erhvervsskatteli-

ster 1895-1919, oppebørselslister fra 1893 og huslister 1907-15 og 1920 med samtlige beboere, hvortil kommer en indbyggerfortegnelse fra 1919.

Af sydslesvigske byarkiver er der især grund til at nævne Flensborg og Slesvig, som begge udgiver imponerende skriftrækker. Især arkivet i Flensborg er omfattende og af stor betydning for nordslesvigsk personalhistorie. Det har til huse på byens rådhus og rummer foruden de kommunale arkiver, skyld- og panteprotokollerne samt private arkiver, heriblandt O. H. Mollers topografiske og personalhistoriske samlinger, kopier af områdets kirkebøger med tilhørende alfabetiske registre. Fra den indholdsrige skriftrække, der udgives af Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V., nævnes Gerhard Kraack: *Die Flensburger Geburtsbriefe. Auswanderung aus Flensburg 1550-1750*, som registrerer over 800 udvandrere fra byen i den pågældende periode, Gerhard Kraack: *Das Gildewesen der Stadt Flensburg*, Dieter Pust: *Politische Sozialgeschichte der Stadt Flensburg. Untersuchungen zur politischen Führungsschicht Flensburgs im 18. und 19. Jahrhundert* og Helga Öhberg-Rossi: *Das Flensburger Rentebuch von 1508*. Også i Slesvig by er der et frugtbart historisk selskab, som udgiver årlige *Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte*. Hæfte 30 fra 1985 indeholder register til de første 29 årgange.

De trykte byhistorier

Meget stof om byernes borgere kan naturligvis findes i de trykte byhistorier. For Flensborgs vedkommende foreligger der såvel en dansk *Flensborg Bys historie I-II* udgivet af Grænseforeningen og Historisk Samfund som en tysk *Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt*. Også for

de nordslesvigske købstæder foreligger der byhistorier. Aabenraa bys historie er beskrevet i fire bind dækkende tiden indtil 1970, Sønderborgs i to frem til 1962. Tønder har Ludwig Andresen: *Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Kriege* og sammes *Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern*, alle med mange personalhistoriske oplysninger. Hertil kommer tobinds værket *Tønder gennem Tiderne*, og for tiden 1920-70 Henrik Becker-Christensens *Byen ved grænsen*, udgivet i anledning af byens 750-års jubilæum 1993. Fra Haderslev findes Ths. O. Achelis: *Haderslev i gamle dage* bd. 1-2 og Henrik Fangels: *Haderslev bys historie I-II 1800-1920*. Sidstnævnte udmærker sig bl.a. ved detaljerede redegørelser for befolkningens sammensætning og inddragelse af et stort arkivalisk materiale, også om de mindrebemidlede i byen. Alle købstadshistoriernes noteapparater kan med fordel anvendes som indgang til de arkivalske kilder. Det skal tilføjes, at en række oplysninger om Højers befolkning kan findes i Claus Rolfs: *Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer*, der nu foreligger i dansk oversættelse. Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld er grundigt beskrevet i et tobindsværk redigeret af Anders Pontoppidan Thyssen.

Borgere og borgerskab

For at kunne drive borgerlig næring og eje fast ejendom i en købstad skulle man erhverve borgerskab, ved hvilken lejlighed der betaltes en afgift. Borgerskabsprotokollerne eller de oplysninger om borgerskaber, der kan uddrages af regnskaberne, er hovedkilden til borgernes personalhistorie. Som regel opgives ved løsning af borgerskab, om man var borgersøn fra byen, og så var afgiften mindre, eller i modsat fald, hvor man var født, evt. hvor man sidst havde

opholdt sig. Man skulle også gerne kunne dokumentere, at man var ægtefødt, enten ved at forevise et altergangsbevis eller en skudsmålsattest fra præsten eller et fødselsbrev, Geburtsbrief, udstedt af bystyret i den by, hvor man var født. Borgerskabsprotokollerne afslører, at selv om hovedparten af de nye borgere var af sønderjysk eller dansk afstamning, modtog byerne også et betydeligt befolkningstilskud syd fra, f.eks. i form af vandrende håndværkssvende, der blev gift med en lokal pige, evt. mesters datter, eller specialister, der fandt et marked for deres kunnen. I sidstnævnte tilfælde kunne disse også komme fra andre områder, der havde handelskontakter med byen, som f.eks. urmagerslægten Green, der kom til Aabenraa fra Liverpool. Om erhvervsdrivende i Aabenraa i de sidste 150 år findes mange oplysninger samlede i Erik Skifter Andersen: *Erhvervsvirksomheder i Aabenraa 1847-1997, I-II*, 1997.

Borgerskabsprotokollerne fra Flensborg og tre af de nordslesvigske købstæder er udgivet, nemlig Gerhard Kraack: *Bürgerbuch der Stadt Flensburg 1558-1869 I-III*, Ths. O. Achelis: *Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864*, Ludw. Andresen: *Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869* og Morten Kamphøveners: *Borgerskaber i Aabenraa 1686-1867*, som i modsætning til de tre andre ikke er trykt, men kun duplikeret. Medens de tre første blot offentliggør listernes oplysninger forsynet med noter og kommentarer, er der for Aabenraas vedkommende tilføjet oplysninger om fødsel, vielse og død samt hustruens personalia. Med hensyn til Haderslev borgerbog er yderligere at bemærke, at efter bogens trykning blev protokollen for årene 1630-1757 fundet og afleveret til landsarkivet, medens Achelis i bogen har forsøgt at rekonstruere oplysningerne for disse år. Borger-

breve fra Haderslev slotsgrund er ikke medtaget, men over dem findes et seddelregister 1770-1834 på landsarkivets læsesal. For Sønderborgs vedkommende er oplysninger om borgerskaber kun bevaret 1831-67, og over disse findes et alfabetisk navnerregister på landsarkivets læsesal.

Det almindelige kulturhistoriske stof, samt som tidligere omtalt for den ældre tids vedkommende skøder, skifter og arvestridigheder kan findes belyst i ting- og rådstueprotokollerne, der er bevaret fra 1629 fra Haderslev, 1603 fra Aabenraa, 1573 fra Tønder og fra Sønderborg for året 1735, men ellers fra denne by først 1825 ff.

Købstædernes præstearkiver rummer ligesom landsogdenes stolestaderegistre. Mere udpræget end for landsognene er købstadskirkernes regnskabsbøgers indhold af personalhistorisk interesse, idet de indeholder oplysninger om et langt større antal begravelser i kirkerne og om lys tændt på alteret eller ringen med kirkeklokkerne ved begravelser og bryllupper. Fra tre af byerne er de bevaret længere tilbage end selve kirkebøgerne, som de derfor supplerer. Det gælder Haderslev 1670-71, 1674-80 og 1705-85, Tønder viede 1678-1763, begravede 1661-1741 div. år samt 1751-56 og Sønderborg 1602-15, 1648-49. Der er alfabetiske registre til disse på læsesalen. I *Personalhistorisk Tidsskrift* 1959 har Chr. Maibøll offentliggjort: Familier og enkeltpersoner med gravsted i St. Marie kirke i Sønderborg

Udnyttelsen af den trykte litteratur om købstæderne lettes for Haderslevs vedkommende indtil 1956 af Olav Christensen: *Litteratur om Haderslev*. For Haderslev og Tønders vedkommende findes oplysninger om byens borgmestre m.v. i ældre tid hos hhv. Achelis og Ludw. Andresen, for Sønderborgs vedkommende

51. Blandt Flensborg Museums portrætter findes dette billede af den 37-årige købmandsfrue i Aabenraa, Anna Magdalena Bjørnsen f. Bruhn, malet af Jes Jessen i 1789. Også mandens portræt findes der.

foreligger fra Chr. Maibølls hånd en duplikeret materialesamling "*Sønderborg købstad*", en trykt fortegnelse over borgmestre i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1961 og et manuskript på landsarkivet om de deputerede borgere 1672-1900. For Aabenraa kan henvises til Vilhelm Marstrands *Aabenraa ca. 1028-1523* samt til Edv. Juhlers artikler om gamle Aabenraaslægter og om byfogeder og rådmænd i *Sønderjysk Månedsskrift* 1949 og 1950. Desuden har landsarkivet udarbejdet en kortfattet oversigt med personalhisto-

riske oplysninger om Aabenraas borgmestre frem til og med Jørgen Witte. Flensborgs bystyre er bedst beskrevet af Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1559-1848*, hvis grundmateriale er afleveret til landsarkivet.

I byarkiverne vil personalhistoriske oplysninger bl.a. kunne findes i korrespondancesager, som fra Tønder rækker tilbage til 1530, brøderegistre og stavnsregistre, som fra Aabenraa findes fra henholdsvis 1596 og 1609 ff. Andre muligheder er skattelister og mandtaller, der flere steder findes fra 1600- og 1700-tallet, samt indkvarteringslister, i Tønder 1658 ff, skole- og fattigsager, begge dele fra 1700-tallet, og regnskaber som kærnerregnskaber, Tønder 1596 ff. Byregnskaber findes fra Tønder 1606 ff og fra Aabenraa 1640 ff, heraf komplet med bilag 1720 ff, samt fra Sønderborg 1772 ff. Noget senere begynder rækkerne af politisager med pasprotokoller, i Haderslev 1802, visering af vandrebøger, i Tønder 1830, og tyendeprotokoller, som findes fra 1840'erne og fremefter Disse grupper er alle registrerede i den omtalte dupliserede registratur. Som noget helt specielt kan nævnes, at der fra Tønder findes fortegnelser over fødsler uden for ægteskab 1811-45 med angivelse af barnefædrene.

Håndværkere og andre befolkningsgrupper i byen

Om håndværkere kan man for nyere tid benytte P. Tolderlund Hansen: *Sønderjysk håndværker- og industrileksikon*, der udkom 1950, fra den preussiske tid bl.a. sagerne om de obligatoriske lav, Zwangsinnungen, i byarkiverne og hos politimyndighederne, men det rigeste materiale findes i de ældre byarkivers sagligt ordnede

52. Ikke blot arkivalier, men også genstande giver oplysninger om håndværkerne. Her ses det kongeskilt i sølv, som klejnsmed Peter Tyroll i 1827 gav Aabenraa Skyttelaug. Laugets historie 1734-1984 er udgivet ved Lars N. Henningsen. Skiltet findes på Aabenraa Museum.

sager om næringsvæsenet. Det er meget varierende, hvad der er fra de forskellige byer om de forskellige håndværksgrene, men som eksempler kan nævnes bogbindere, Aabenraa 1735 ff, guldsmede, sammesteds 1732 ff, se også s. 101, kniplingshandlere Tønder 1659 ff., pottemagere Aabenraa 1675, skræddere Sønderborg 1746 ff og skomagere Aabenraa 1620 ff. Hertil kommer landsarkivets særlige samling af lavsarkivalier som f.eks. Haderslev skomagerlav 1638 ff, Aabenraa rebslagerlav 1751 ff og Sønderborg snedker- og glarmesterlav 1745 ff. Glemmes må ikke de lavsarkivalier og genstande, der fin-

des på museerne. Her kan især henvises til en større samling lavsarkivalier på Sønderborg museum, hvorover landsarkivet har en registratur. En delvis overførelse heraf til landsarkivet er iværksat. En fortegnelse over sydslesvigske lavsarkivalier findes i *Die Heimat* 1962. En særstilling indtager de ældgamle flensborgske gilder, hvoraf Sct. Knudsgildets skrå fra ca. år 1200, Sct. Laurentiusgildets medlemsliste 1377 og Sct. Gertrudsgildets fra 1379 er trykt hos C. Nyrop: *Danmarks gilde- og laugsskråer i middelalderen*, men så langt tilbage, at man får kontakt med disse lister, kommer næppe nogen slægtsforsker.

Af en noget anden karakter er de selskabelige lav, som f.eks. Aabenraa skyttelav, grundlagt 1734, hvorfra både arkivalier og jubilæumspublikationer 1934 og 1984 kan give mange oplysninger. En fortegnelse over samtlige medlemmer 1734-1984 med fyldige personalhistoriske oplysninger ved H. Hänel findes på landsarkivet.

Også på Rigsarkivet findes materiale om byernes borgere - for de hertugelige byer skal det indtil 1721 søges i fyrstearkiverne, derefter sammen med materialet fra de kongelige byer i

Tyske Kancelli og Rentekammer. Flere afdelinger af disse arkiver er topografisk ordnet og derfor ret lette at orientere sig i. De trykte eller dupliserede registraturer er nævnt ovenfor s. 37.

Materialet om de søfarende er rigt i Aabenraa byarkiv og kan suppleres med Aabenraa museums samlinger. Nævnes kan lister over skibenes mandskaber 1759-1810, søpas og certifikater 1705-1856 og mønstringsruller 1869-1920. Fra Sønderborg findes årlige lister i byregnskaberne over personer, der har betalt skipperskat og nyere sager som mønstringsruller 1876-1917 for de enkelte skibe. Om nogle af de søfolk, der blev på havet, kan der findes oplysninger i de to manuskripter i landsarkivet: Chr. Maibøll: *Sønderborg skipperlaugs mindebog* og H. Schlaikier: *Das Gedenkbuch der Apenrader Seeleute*.

De få jøder, der var i de sønderjyske byer, skulle fra 1841 melde enhver forandring i familieforholdene til de lokale myndigheder. I Aabenraa findes derfor fortegnelse over fødte, viede og døde jøder 1855-71, i Tønder byarkiv tilsvarende fra 1841-47.

Særlige befolkningsgrupper og erhverv

I de to foregående kapitler har temaet været det kildemateriale, som belyser befolkningen henholdsvis på landet og i byerne. For en del befolkningsgrupper findes der imidlertid kildemateriale, som er specifikt for netop dem. Ofte vil det være således, at jo højere placeret en gruppe har været i samfundet, jo mere trykt materiale vil der være om den. Om den almindelige borger eller landboer vil man som regel være henvist til det arkivalske stof eller til de mere lokalhistorisk orienterede publikationer. Til gengæld kan disse undertiden føre til overraskende lejlighedsfund, og de giver altid baggrundsstof til forståelse af de sociale og økonomiske omstændigheder, der dengang prægede den lokale befolknings tilværelse.

Hertug- og adelsslægter

Over hertugslægterne er der gode oversigtstaver i *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg. Af speciallitteratur kan nævnes H. P. Clausen og Jørgen Paulsen: *Augustenborgerne. Slægt. Slot. Skæbne*, Otto v. Wahl: *Bilderahmentafeln der Gottorffer Herzöge*, som udgør en serie, trykt i *Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte 1980-83* og Helge bei der Wieden: *Schauenburgische Genealogie. Stammtafeln der Grafen von Holstein und Schauenburg auch Herzöge von Schleswig bis zu ihrem Aussterben 1640*, Bückeburg 1966. Hans d. Yngre og hans mange børn er behandlet af Jørgen Steen

Jensen i temahæftet om Hans d. Yngre, der er udgivet som bd. 50 af det historiske tidsskrift *Fra Als og Sundeved*. Fra hertugslægterne og højadelen er det ved hjælp af den trykte litteratur muligt at komme langt tilbage i tiden, så langt at der evt. kan etableres kontakt med S. Otto Brenner: *Nachkommen Gorms des Alten*, som skildrer Gorm den Gamles efterkommere i 16 generationer. Derfra kan vejen gå tilbage til E-rich Brandenburg: *Die Nachkommen Karls des Grossen*, hvilket blot nævnes som et kuriosum.

Alle større adelsslægter er behandlet i litteraturen, nogle i store monografier, så godt som alle i slægtsoversigter i *Danmarks Adels Årbog*, der siden 1884 udkom årligt, nu dog kun hvert tredje år. Sidste bind indeholder et register over de slægtsoversigter samt tilføjelser og rettelser, der hidtil har været bragt. Et let tilgængeligt opslagsværk om dansk adel er A. Thiset og O. L. Wittrup: *Nyt dansk adelsleksikon*. En samlet behandling af det slesvig-holstenske ridderskab er givet af Louis Bobé i *Adelsårbogen* 1951. Fra tysk side har Henning von Rumohr udgivet en oversigt over den slesvig-holstensk adelsgenealogi og -personalhistorie i ridderskabets festskrift i anledning af 500-året for Ribeoverenskomsten 5. marts 1460, som har titlen *Dat se bliven ewich tosammende ungedelt*.

Slægten Ahlefeldt blev i begyndelsen af århundredet behandlet i en firebinds monografi af Louis Bobé: *Slægten Ahlefeldts Historie*. En

53. Det grevelige Schack til Schackenborgske våben med palmegrene om hovedskjoldet og grevekroner over. Våbenet er tillagt feltmarskal Hans Schack ved grevepatentet 1671.

ajourført oversigt over slægten findes i *Danmarks Adels Aarbog 1982-84*. Slægten Schack blev behandlet i årg. 1932 med senere tilføjelser og rettelser, og Brockenhuus-Schack i årg. 1962. Hovedafsnittet i adelsårbogen er præsenslisterne, dvs. årlige fortegnelser over nulevende slægtsmedlemmer i den traditionelle forstand: efterkommere gennem mænd.

Som hovedregel må det vel siges, at adelen er så grundigt behandlet, og de endnu uløste problemer for den ældre tids vedkommende så indviklede, at man normalt vil gøre klogest i at holde sig til den trykte litteratur. At adelens ældre historie også i vor tid har interesseret faghistorikere viser bl.a. Henrik Fangels tre artikler i *Sønderjyske Årbøger*: Slægten Emmiksen og dens gods, 1972, Herremænd på Haderslev Næs i middelalderen, 1978 og Det middelalderlige Ejsbøl og den holstenske adels indvandring i hertugdømmet Slesvig, 1969 samt artiklen

Herremænd på Als og Sundeved i Middelalderen og 1500-tallet i temahæftet *Adel og hertuger på Als og Sundeved i Fra Als og Sundeved, 1979*, redigeret af Jørgen Slettebo.

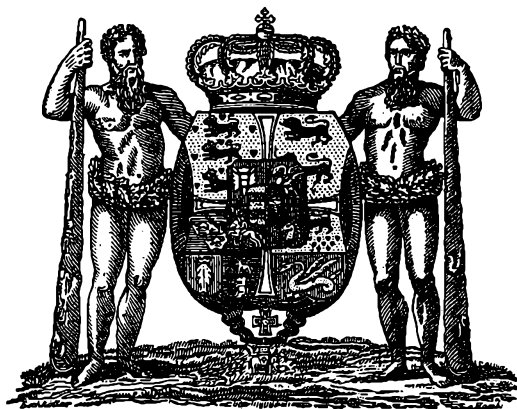
På grænsen mellem lavadel og storbonde står de, også hos Fangel berørte, fribondeslægter, som bl.a. hørte hjemme på de store gårde i Haderslev herred som f.eks. Bejerholm, Grarupgård, Langmose, Lunding og Medstedgård. Der findes et rigt kildemateriale både i de sagligt ordnede pakker i Haderslev amtsarkiv på landsarkivet og på Rigsarkivet i Tyske Rentekammer: G. 48: akter vedrørende frigårde og andre privilegerede ejendomme i Haderslev amt samt i amts- og lenregnskaberne også på Rigsarkivet. Edv. Juhler har skrevet om Frigårdene i Haderslev herred i *Sønderjysk Månedsskrift* årg. 18, medens P. K. Hermansen har behandlet: *Gården i Sode med Langmose og Bejerholm* i en duplikeret publikation fra 1951. En dyberegående behandling, som sætter mange tidligere misforståelser på plads, er givet i Bodil Clausen: *Frigårdene Hundevad, Gymoes og Kragelund i Haderslev herred, 1507-1710*. Ejerforholdene set i ny belysning, i *Personallhistorisk Tidsskrift* 1991.

Embedsmænd

Gennem lange perioder har embedsmændene været personalhistorikernes foretrukne studieobjekter, og der foreligger derfor en lang række trykte og duplikerede "stater" dvs. fortegnelser over folk, der har gennemgået en bestemt uddannelse, f.eks. læger eller jurister, eller beklædt bestemte embeder f.eks. amtsforvaltere. I mange tilfælde vil dette offentliggjorte materiale være så fyldestgørende, at slægtsforskeren kun behøver at gå til det arkivske kildestof, hvis han vil efterkontrollere eller udbygge biografierne. I de nyere værker af historisk tilsnit

Königlich-Dänischer
Hof- und
Staats-Calender
für das Jahr 1829.

Nebst
einem genealogischen Verzeichnisse.

Mit allergnädigstem Königlichem Privilegio.

Altona, gedruckt und zu bekommen in der Expedition des Mercurius.

54. Den kongelige danske Hof- og Statskalender er udgivet siden 1734 og er en uvurderlig kilde til oplysninger om alle slags embedsmænd. Desuden indeholder kalenderne genealogiske oplysninger om kongehuset, i ældre tid også andre kongehuse, samt lister over dekorerede personer.

vil kildehenvisningerne kunne lede på sporet af arkivalierne.

Langt de fleste danske stater omfatter også personer med virke i Nordslesvig, adskillige også hele Sønderjylland, og for tiden efter 1920 er der ingen skel. *En bibliografi over danske stater 1913-1981* er udgivet af Danmarks Biblioteksskole. De ældre kan findes hos Fabritius og Hatt, og der vil derfor normalt ikke blive henvist til disse. Imidlertid skal man være opmærksom på, at der er udkommet en del siden 1981, f.eks. Sv. Balslev: *Danske Forstkandidater 1786-1860 og 1897-1966*. Der kommer også stadig nye udgaver, således *Den danske lægestand* 16. udg. 1-2, 1993, *Teologisk stat - Kirkelig Håndbog* 1994, *Dansk civil- og akademiingeniørstat* 1992 og *Juridisk-økonomisk stat* 1995. Desværre er der en voksende tendens til ikke at ville meddele sine data til offentliggørelse i staterne.

Fortegnelser over statslige embedsmænd findes i *Hof- og Statskalenderen*, der er udkommet siden 1734. Noget fyldigere oplysninger om de enkelte personer i vor egen tid giver Greens: *Hvem er hvem i den offentlige sektor*, som er udgivet siden 1995. En fortegnelse over slesvigske og holstenske embedsmænd 1816-48 er udgivet, nemlig Gerhard Nordmann: *Schleswig-Holsteinische Beamte 1816-1848*. For den preussiske tid benyttes *Handbuch über den königlichen preussischen Hof und Staat*, hvoraf landsarkivet har årgangene 1879, 1893 og 1894 samt 1913. De kommunale embedsmænd findes i *Kommunal Årbog*, for preussisk tid i *Provinzialhandbuch*, der også medtager de statslige lokale embedsmænd. Om byernes borgmestre, rådmænd osv. i ældre tid se ovenfor s. 120.

Af generelle kilder på Rigsarkivet kan nævnes Tyske Rentekammers bestallingsprotokoller 1670-79 og 1720-1848, hvor embedsansøgninger 1700-1848 er ordnet i en alfabetisk rækkefølge.

Da embedsmænd havde adgang til at blive medlem af en enkekasse, kan der i disses arkiver ligeledes på Rigsarkivet findes ansøgninger om optagelse, undertiden bilagt originale dåbs- og vielsesattester fra ikke længere eksisterende kirkebøger samt indkomne meddelelser om dødsfald. Også lokale enkekasser kan forekomme især for degne, lærere og præster, og de findes bl.a. i provstearkiverne og amtsarkiverne. Rigsarkivar Johan Hvidtfeldt har samlet et stort materiale til belysning af den nordslesvigske embedsstands herkomst, og i *Sønderjyske Årbøger* 1958 offentliggjort en bearbejdelse dækkende perioden 1700-1848. Grundmaterialet med de konkrete oplysninger om den enkelte embedsmand er afleveret til landsarkivet. I øvrigt kan man generelt sige, at akterne om en embedsmand normalt skal søges i hans overordnedes arkiv: degne ofte i præstearkiverne, præsterne hos provst eller biskop. Naturligvis kan der også ligge akter i embedsmandens eget embedsarkiv, ligesom man bør undersøge, om der findes et privatarkiv.

Et værk om gottorpske embedsmænd 1544-1659 er udgivet af Walther Stephan i *Quellen und Forschungen* bd. XV. Amtmændene indtil 1934 er biograferet i Palle Rosenkranz: *Amtmandsbogen*, som bl.a. bygger på Fr. J. West: *De kongelige amtmænd i hertugdømmet Slesvig 1660-1864* i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1921. De nyere amtmænd og andre højere embedsmænd, vil altid være biograferet i *Kraks Blå Bog*. En speciel behandling af amtmændene i Haderslev amt efter 1753, også omfattende landråderne, er givet af Lars N. Henningsen: *Haderslev stiftamt. Bygningshistorie og amtmænd* i *Haderslev-Samfundets årsskrift* 1980.

Medlemmerne af de sønderjyske amtsråd 1922-70 er biograferet i Vagn Harsberg: *De sønderjyske amtsråd indtil 1970*. Værket indeholder

Jagd- und Forstbeamte in den Herzogthümern Schleswig und Holstein.

Schleswigscher District.

Herr Kammerherr und Hofjägermeister *Friedrich Ferdinand von Krogh*, (D. IV. D. M.) Jägermeister.
 Herr Hofjägermeister *Casper Hermann von Krogh*, Oberförster in den Aemtern Hadersleben und Lygumskloster.
 Herr Forst- und Jagdjunker *Cay Ernst Christian Ulrich*, Graf von *Knuth*, Oberförster in den Aemtern Flensburg und Npenrade, so wie auf Alsen und im Glücksburgischen.
Nifs Schröder, erster Hegereuter im Amte Hadersleben.
Claus Hundewatt, Holzvogt in den Törninger-Hölzungen.
Martin Hinrich Beuthien, Holzvogt in den Schaubyer Hölzungen.
Matthias Jørgen Thorøe, Holzvogt in den privativen Hölzungen Wargaarde, Nyre, Trefoe: Bøye ic.
Matthias-Christian Neumann, zweyter Hegereuter im Amte Hadersleben.
Peter Iwersen, Holzvogt bey den Stuursbüller Nadelholz-Anlagen.
Falle Petersen, Holzvogt in den Hobesletter Hölzungen.
Friedr. Ferdin. Schröder, Holzvogt in Selliumhauge, oder Stenderupper Sünderhölzung, Amtes Hadersleben.
Johann Schröder, Holzvogt in der Stenderupper Norder-Hölzung.
 Herr Forst- und Jagdjunker *Ernst Hermann Schrader*, Holzförster in den Stenderupper Gehegen.

Schleswig-Holsteinischer District nebst dem Gute Drage.

Herr Kammerherr und Hofjägermeister *Wilhelm Carl Christian August von Warnstedt*, (D. IV. D. M.) Jägermeister.
 Herr Kammer-, Forst- und Jagdjunker *Hans Peter de Linde Friedenreich*, Oberförster im Schleswigschen District.
 Herr Kammer-, Forst- und Jagdjunker *Friedrich Carl Ferdinand von Vahrendorff*, Oberförster im Holsteinischen District nebst dem Gute Drage.
Johann Heinrich Wommelsdorf, Hegereuter zu Eatrup im Amte Gottorf.
Georg Friedrich Einsfeldt, Holzvogt zu Ulshøholt, Amtes Gottorf.
Peter Gabriel, Holzvogt zu Schirsdorffstrasse im Amte Gottorf.
Carl Friedrich Möller, Hegereuter zu Lindau im Amte Gottorf.
Heinrich Peter Brandt, Holzvogt am Idste: der Wege,
Franz Joachim Paulsen, Holzvogt zu Vol: } im Amte
 lingstedt, } Gottorf.
Franz Hanssen, Hegereuter zu Husbyegaarde, }
Joh. Friedr. Kahl, Holzvogt zu Westertreia, }
Jacob Wilhelm Bracklow in Hütten, Hegereuter im Amte Hütten.
Conrad Friedrich Brammer, Holzvogt zu Hommelfeld.
Johann Hinrich Wommelsdorff, Holzvogt zu Neuduvensted.

55. Som dette udsnit af en side i Hof- og Statskalenderen 1829 viser, omfatter fortegnelserne både kongeriget og hertugdømmerne. Også de lavere betjente som f.eks. skovfoged Peter Iversen ved Stursbøl nåleskovsplantage er nævnt, således at man ved opslag i forskellige årgange kan konstatere, hvornår han er ansat og hvornår afskediget.

også biografier af ledende administrativt personale ved amtsrådene

En fortegnelse over nordslesvigske herredsfogder af Jonathan Smith findes i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1960 og over sydslesvigske sammesteds 1963. Grundmaterialet er på landsarkiv-

vet. Dette gælder også samme forfatters værk om *Slesvigske amtsforvaltere*, der har tilføjelser og rettelser i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1959. Ib Andersen har skrevet om birkefogder i Varnæs birk i *Sønderjysk Månedsskrift* 1965, og den særlige staller-funktion i Ejdersted er behandlet i

Ruth og Kaj Sieverts: *Das Stallergeschlecht Sieverts in Ejderstedt* udgivet som Studien und Materialien Nr. 6. af Nordfriisk Instituut, Bredstedt. En fortegnelse over dem, der har bestået slesvigsk juridisk eksamen 1796-1863 er trykt i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1911.

Læge- og apotekervæsen

Om medicinalvæsenet kan henvises til to artikler af Ths. O. Achelis: *Prüflinge der Pharmazie in Schleswig-Holstein 1804-66* fra 1952 og *Die Ärzte im Herzogtum Schleswig bis zum Jahre 1804* udgivet som Sonderheft 1 af *Familienkundliches Jahrbuch* samt til Johannes Brix: *Lægevirke i Sønderjylland før 1864* med biografier af samtlige læger i Sønderjylland før 1864, udg. 1980, og Tage Grodum: *Embedslægevæsenet og fysici i hertugdømmet Slesvig indtil 1864*, der er udsendt som særtryk af *Medicinhistorisk Årbog* 1986. De nordslesvigske apotekere er med i *De danske apotekers historie og deres indehavere siden oprettelsen og indtil Aaret 1922* ved E. Dam og A. Schäfer.

Præster og studenter

Om præsterne er hovedværket Otto Fr. Arends: *Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864* bd. I-III med et håndskrevet rettelses- og supplementsbind på landsarkivets læsesal. De to første bind indeholder alfabetisk ordnede fortegnelser over alle præsterne med oplysning om de steder, hvor de har været præst, deres og deres hustruers data samt udførlige litteraturhenvisninger. Tredie bind indeholder fortegnelser over præsterne ordnet embedsvis: Series pastorum. Rettelser og tilføjelser til værket har med mellemrum været bragt i *Zeitschrift für norddeutsche Familienkunde, Personalhistorisk*

56. Studienrat Thomas Otto Achelis, f. 1887 i Bremen død 1969 i Kiel, var lærer ved Haderslev latinskole, men samtidig en myreflittig og lærd lokal- og personalhistoriker, hvis hovedinteresse var den lærde stand i hertugdømmet Slesvig. Hans hovedværk er matriklen over slesvigske studenter 1617-1864.

Tidsskrift samt i *Sønderjysk Månedsskrift*. Tiden efter 1864 er behandlet i Friederich Hammer: *Verzeichnis der Pastorinnen und Pastoren der Schleswig-Holsteinischen Landeskirche 1864-1976*. De sønderjyske præsterækker er taget op til revision i Paul Nedergaard: *Dansk præste- og sognehistorie* bd. 9, Ribe stift og bd. 10, Haderslev stift, videreført og afsluttet af A. Pontoppidan Thyssen i 1990. I værket, som afsluttes med et samlet register, kan der også findes fyldige oplysninger om lægmænd, der har været virk-

somme i det kirkelige liv. Det kan tilføjes, at pastor Aage Dahls store efterladte manuskript, der skulle erstatte S. V. Wibergs *Almindelig dansk præstehistorie I-IV*, er udgivet på mikro-kort. Fra Aage Dahls hånd kan følgende præstehistoriske arbejder af speciel sønderjysk interesse nævnes: *Sønderjyllands bispehistorie* udg. 1931, *Haderslev herreds præstehistorie* udg. 1936, *Haderslev bys præstehistorie* udg. 1933, Ejdersted provstis præstehistorie til 1864 udg. 1969, Femerns præstehistorie i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1964-65, Helgolands præstehistorie i den danske tid som særtryk af *Flensborg Avis* 1965 og *Husum provstis præstehistorie til 1864* udg. 1971. Af specielle artikler kan endvidere nævnes: Wilhelm Hahn: Schleswig-Holsteinische Feldprediger im Dreissigjährigen Kriege i *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein* 1 og samme: Schleswig-Holsteinische Feldprediger im 17. und 18. Jahrhundert, sammesteds 6 og 7, Ths. O. Achelis: Hofmeister auf Alsen, sammesteds 2 og F. S. Grove-Stephensen: Fra katolsk til luthersk præsteskab på Sundeved i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1967-68. I landsarkivets manuskriptsamling foreligger J. Holdts: Nordslesvigske præstebioграфier 1864-1920. I tidsskriftet *Der Schleswig-Holsteinische Erzieher*, 1939, har Elisabeth Kardel offentliggjort artiklen: Nordschleswigsche Pastorengeschlechter.

I 1665 oprettedes Christian-Albrecht Universitetet i Kiel, og fra 1767 skulle alle, der ville have et akademisk embede i hertugdømmerne, have studeret to år i Kiel. Bienniet kaldtes det. Om universitetets lærere findes oplysninger hos Rud. Bülck: *Professoren und Dozente der Christian-Albrecht Universität zu Kiel 1665-1954*. Matriklen over de studerende er udgivet 1915 af Franz Gundlach: *Das Album der Christian-Albrecht Universität zu Kiel 1665-1865*.

Den lærde stands historiker er frem for

nogen dr. Ths. O. Achelis, hvis hovedværk *Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864* omfatter 10.435 biografier. Rettelser og tilføjelser er 1991 samlet af Vello Helk i Sonderheft 4 udgivet af Schleswig-Holsteinische Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde og kommer derefter med mellemrum i de genealogiske tidsskrifter. I studentermatriklen findes en bibliografi over Achelis' andre værker om studenter, embedsmænd og lærere samt udførlige litteraturlister, som der hermed henvises til i almindelighed.

I anledning af 50-året for de danske statsskoleers oprettelse udgav de fire sønderjyske gymnasier i 1970 jubilæumsskrifter med biografier af realister og studenter fra skolerne samt deres lærere. For den ældre tid kan der for Haderslevs vedkommende henvises til Ths. O. Achelis' artikler om lærerne og rektorerne i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1921, 1957 og 1958 (tilføjelser) og om elever og lærere til hans: *Aus der Geschichte des Haderslebener Johanneums i Quellen und Forschungen VIII*, for Sønderborgs vedkommende til Karl Franzen: *Chronik der königlichen Real- und Oberrealschule zu Sonderburg* udg. 1961 og Aage Dahl: Bidrag til den gamle Sønderborg latinskoles og dens lærerstands historie i *Årsskrift for Sønderborg Statsskole* 1931. Ths. O. Achelis har skrevet om studenterne fra Sommersted latinskole i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1925 med tilføjelser 1927 og 1930. I øvrigt kan statsskolerne elevforeningers årsskrifter anbefales, især *Haderslev-Samfundets årsskrift* 1934-94, med et afsluttende fællesregister, der rummer særlig meget historisk og personalhistorisk stof.

Fra Sydslesvig foreligger Ernst Müller: *Schüler und Lehrer der Husumer Gelehrtenschule von 1449-1852* udg. 1939.

Lærere

Seminariernes dimittender har også været emnet for mange personalthistoriske undersøgelser, således af H. Friis Petersen, hvis samlinger findes bl.a. på Statsbiblioteket i Århus og på landsarkivet i Viborg, i hvis dupliserede registratur over håndskriftsamlingen der er udførlige henvisninger til de forskellige arbejders placering. Landsarkivet i Aabenraa har således bl.a. dimittendfortegnelserne fra Kiels og Segebergs seminarier. Fra de øvrige seminarier i Sønderjylland findes følgende fortegnelser: Jens Lampe under medvirken af Erik Larsen og Asger Nyholm: *Tønder Seminarie-Stat 1788-1963* med biografier af 123 seminarielærere og 4487 dimittender, *Festskrift til Haderslev Statsseminarium* i anledning af 50-års jubilæet 1970, Harboe Kardel: *Geschichte des Hadersleberner Seminars 1884-1920* udg. 1962 og samme: *Geschichte des Augustenburger Lehrerinnen-Seminars 1878-1925* med dimittendfortegnelse 1901-25 i *Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig* 1967. De ældre lister findes i *Festschrift zur Feier des 25-jährigen Bestehens der Anstalt*, udg. Slesvig 1903.

Arkivalisk kildemateriale om lærerne kan findes i skolearkiverne, bl.a. i skolekrønikerne, som blev påbudt i 1880, de overordnedes arkiver helt op til generalsuperintendenten i Slesvig, dels på landsarkivet og dels på Landesarchiv Schleswig-Holstein, f.eks. Abt. 18 nr. 110: *Personalien der Lehrer und Küster* samt i de kommunale arkiver. For de mange læreransættelsessager i amtsrådsarkiverne efter 1920 gælder 80 års tilgængelighedsfrist, hvorimod sagerne i de preussiske kredsskoleinspektørers arkiver nu er frit tilgængelige.

De trykte hovedopslagsværker er *Dansk Skolestat* bd. IV fra 1934, L. S. Ravn: *Lærerne i*

Nordslesvig ca. 1814-1920 I-II med 3152 biografier opstillet alfabetisk i bind I og fortegnelser skole for skole i bd. II, og Børge L. Barløse: *Lærerstanden i Sydslesvig fra reformationen til 1864* med i alt 3700 biografier opstillet på samme måde og et særdeles fyldigt henvisningsapparat til sydslesvigsk litteratur om emnet, trykt og utrykt. Forfatterens samlinger er deponeret på landsarkivet. Desuden kan nævnes L. S. Ravn: *Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland 1920-63*, og Aage Bonde: *Skrive- og regnemestre i Flensborg* i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1948. I udkanten af området ligger Åge Toft: *Tønder kirkes organister 1592-1933* udg. 1951.

Militæret

Udover de verdslige og gejstlige embedsmænd bør også de militære, officererne nævnes, hvor hovedværket for den ældre tid er J. C. W. Hirsch: *Danske og norske officerer 1648-1814*, original på Det kongelige Bibliotek, kopi på Rigsarkivet og mikrokort på landsarkivet. I forsvarrets arkiver på Rigsarkivet findes de militære afdelingers arkiver, se nærmere Vagn Aage Petersens vejledning og oversigt 1660-1980 i *Rigsarkivets guide* bd. III.1. Det kommende bd. III.2 skal omfatte marinen og luftvåbenet.

Om det slesvigske kildemateriale i almindelighed kan henvises til Gerd Stolz: *Genealogische Quellen für das Militär in Schleswig-Holstein seit dem 18. Jahrhundert* i *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein* hft. 21. Af interesse er også Wilh. Hahn: *Hauskopulationen schleswig-holsteinischer Soldaten im 18. und 19. Jahrhundert* sammesteds hft. 16 og 20. Selv om det formentlig mest drejer sig om menige soldater, skal også nævnes, at der på Rigsarkivet i kommandantskabsarkivet fra Rendsborg fæst-

ning findes sager vedrørende det militære fængsel, stokhuset 1676-1863, og vedrørende fangerne, kaldet slaverne 1701-50. Om soldater og faldne i krigene se endvidere s. 73ff., faldne specielt s. 74.

Kunstnere og forfattere

Udgivelse af forfatterleksika har en lang tradition bag sig. For Sønderjyllands vedkommende er følgende af interesse: Svend Dahl og Povl Engelstoft: *Dansk skønlitterært Forfatterleksikon 1-3, 1900-1950*, H. Ehrencron-Müller: *Forfatterleksikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814 bd. I-XII*, Th. Erslew: *Almindeligt forfatterleksikon 1814-1840 I-III med tillæg 1840-68*, D. L. Lübker, H. Schröder und E. Alberti: *Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller 1796-1828, 1829-66 og 1866-82* udg. 1829-86, Berend Kordes: *Leksikon der jetztlebenden Schleswig-Holsteinischen und Eutinischen Schriftsteller 1797* samt Johannes Moller: *Cimbria literata I-III*, som i 1744 er udgivet på tidens lærde sprog, latin, og aldrig oversat. Carl Langholz' anetavler for danske forfattere er nævnt s. 13.

Om de bildende kunstnere kan man finde mange oplysninger i tidsskriftet *Nordelbingen*, som er udkommet siden 1923 med periodiske registre og i *Nationalmuseets kirkeværk*, der er forsynet med kunsthistoriske oversigter og register ved Albert Fabritius. Hovedværket er Weilbach: *Nyt dansk kunstnerleksikon*. 3. udgave, som begyndte at udkomme 1994 omtaler også kunstnere, som virkede i Sønderjylland 1864-1920, f.eks. arkitekter. Mere kortfattet er Berend Harke Feddersen: *Schleswig-Holsteinisches Künstler-Lexikon*. Specielt om sønderjyske billedskærere findes et opslagsværk, nemlig: Chr. Damm: *Slesvigske billedskærere*, udg. 1941. Nogle

kunstnere, herunder forfattere, findes ligeledes optaget i Ludwig Frahm: *Lebensbilder der Helldengeister und Altmeister, der verdienstvollsten und hervorragendsten Männer Schleswig-Holsteins*, udg. 1892.

I kunstnermonografier vil man ofte kunne finde fortegnelser eller gengivelser af portrætbilleder, som vedkommende kunstner har malet. Det gælder fra Hanne Poulsen: *Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå*, til andet bind af Finn Terman Frederiksens bog om Franciska Clausen: *De kolde skuldres land 1932-86*, trykt 1988.

Sønderjyder nord for Kongeåen

Mange danske slægter udbredt i Kongeriget har deres rod i Sønderjylland, og mange enkeltpersoner af sønderjysk afstamning har gjort deres navn kendt i dansk historie og videnskab. I Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur* er også medtaget slægter, hvis stamfar er født i Sønderjylland, men som i øvrigt kun har haft mindre tilknytning til landsdelen. En del slægter kan kendes direkte på navnet, f.eks. når der er tale om et patronym, som er dannet af et typisk sønderjysk fornavn, f.eks. Asmussen, Bahnsen, Boysen, Brodersen, Carstensen, Festersen, Jessen, Lorenzen, Nansen, Nissen og Rossen. Andre slægter kan kendes på det stednavn, der blev til et efternavn ved flytningen, som Aller, Bergsøe fra Barsø, Gram, Hygom, Høgsbro, Lysholm, Rostgård fra Roost i Arrild sogn eller Rømer fra Rømhø. Af enkeltpersoner er et lille udvalg medtaget i Gylendals egnsbeskrivelses sønderjyske bind under afsnittet Blå Bog, og i *Trap Danmark 5*. udg. opføres de kendte mænd og kvinder under deres fødesogn. Der kan her mindes om navne som statsminister Poul Schlüter, justitsminister H. P. Clausen, Nationalmuseets direk-

tør Mouritz Mackeprang, rigsarkivar A. D. Jørgensen, socialisten Paul Geleff, embedsmanden Th. A. Regenburg, malerne C. A. Lorenzen og C. W. Eckersberg, biskop H. A. Brorson, vajsenshuspræsten Enevold Ewald og salmedigteren Hans Thomesen. Alle disse kan naturligvis følges gennem den almindelige danske personalhistoriske litteratur.

Over grænserne

Slægtsforskning kender ingen grænser, hverken i tid eller rum. I anetavlen kan man søge sine forfædre så langt tilbage, de skriftlige kilder rækker, og endda vide, at bagom dem ligger en endnu længere række af ukendte personer. I efterslægtstavlen følger man stadig nye generationer af børn til, og man ved, at dette vil fortsætte også efter ens egen død. Med vor tids forbindelser over grænserne vil der i mange familier hurtigt komme grene, som ikke længe bor i Danmark, og blive indgiftet personer, som har deres rødder andetsteds. Allerede nu er det sådan, at der i mange anetavler, især embedsmænds og byboers, vil være indvandre-re, og i så godt som alle efterslægtstavler, der tager deres udgangspunkt før århundredeskiftet, vil der være udvandrere, hvis spor kan være vanskelige at følge. Et eksempel på en sådan international slægtsforgrening er omtalen af den euro-asiatiske gren i Hongkong af familien Ahlmann i Peter Hall: *In the web*, 1993.

I slutningen af sidste århundrede fandt der en ret omfattende indvandring af svensk arbejdskraft sted til Sønderjylland. En del af efterkommerne kan stadig kendes på navne som f.eks. Svensson. Takket være et samarbejde mellem de nordiske arkiver kan man til flere danske arkiver indlåne mikrokort af svenske kirkebøger og andet arkivmateriale via organi-

sationen SVAR, Svensk Arkivinformati on, i Ramsele, hvis ældre kataloger er tilgængelige på landsarkivets læsesal i Aabenraa.

En tilbunds gående undersøgelse af udvandringen fra Sønderjylland findes ikke. I artiklen Afvandringen fra Vestslesvig 1860-1900 i *Sønderjyske Årbøger* 1994 har Leif H. Nielsen dog givet en redegørelse for forholdene i et afgrænset område. At følge de egentlige udvandrere eller søge indvandrernes spor i udenlandske arkiver er ikke formålet med denne bog, og det ville sprænge dens rammer. Det skal dog nævnes, at lister over udvandrere via København er registreret i politidirektørens arkiv, og at disse protokoller i 1983 er udgivet på mikrokort, hvoraf Det sønderjyske Landsbibliotek i Aabenraa har et eksemplar. En del af listerne kan også findes på Internet, sammen med folketællingsmateriale i Dansk demografisk database. Der er adgang via Dansk Dataarkivs homepage. Protokollerne over udvandrere over Hamborg, en vej mange sønderjyder fulgte, findes på Hamborgs Staatsarchiv. Hvis man kender udvandringsåret, sker henvendelse dog bedst til det i 1984 oprettede Historic Emigration Office, der mod betaling leverer kopier fra den originale skibsliste. Man skal imidlertid være opmærksom på, at der kræves et ret højt gebyr for overhovedet at påbegynde en undersøgelse. En del af listerne vil også kunne findes på Internettet. Mange oplysninger er samlet på det danske udvandrersarkiv i Ålborg, Danish Worldwide Archives, som er blevet udbygget i samarbejde med Ålborg Universitetscenter og Lokalhistorisk arkiv i Ålborg. Arkivet har i 1997 udgivet Nancy Ruth Bartlett: *A Guide to the North American Collections of the Danish Emigration Archives*. På Udvandrersarkivet og Emigrantinstituttet i Växjö, Sverige, findes meget stof samlet om udvandring fra hele Skandinavien, ikke kun til

CERTIFICATE OF NATURALIZATION

UNDER THE PROVISIONS OF THE NATURALIZATION ACT OF NEW SOUTH WALES,
89 VICTORIA No. 19.

Whereas, in accordance with the provisions of an Act of the Governor and Legislature of New South Wales, passed in the thirty-ninth year of the Reign of Her Majesty Queen Victoria, intituled "An Act to amend the law relating to Aliens," application to be naturalized has been made by

— *Niels Christian Frederik Hansen* —
a native of — *Haderslev in Germany* — aged *26* years, who
is a — *Mariner* — and arrived in the Colony of New South Wales by the
Ship "*Niniveh*" — in the year *1886* and who has resided in the said
Colony for *six* years, and intends to continue to reside therein: AND WHEREAS the said

— *Niels Christian Frederik Hansen* —
has duly taken the Oath of Allegiance prescribed by the said Act: Now, therefore, I, the
Governor of New South Wales, do, with the advice of the Executive Council thereof, hereby
GRANT unto the said

— *Niels Christian Frederik Hansen* —
all the rights and capacities within the said Colony of New South Wales of a natural born
British subject.

GIVEN under my Hand and Seal, at Government House, Sydney, in New South Wales
aforesaid, this *Twenty second* day of *July* —
One thousand eight hundred and ninety. *three*

By His Excellency's Command,

(Sd) R. W. Duff

(L.S.)

George R. Dicks

57. Dette australske statsborgerskabsbrev fra 1893 fortæller, at Niels Christian Frederik Hansen kom til Australien i 1886 med skibet Niniveh, og at han var født i Haderslev (amt). Det er et godt spor at starte med for efterkommerne, når de vil søge at finde slægtens hjemsted.

USA og Canada, men også til Australien og New Zealand. Man kan naturligvis også henvende sig direkte til danske udvandrerorganisationer i USA som f.eks. The Danish Immigrant Museum i Elk Horn, Iowa. Mange danske har fundet oplysninger om efterkommere af udvandrede slægtninge i USA ved hjælp af det indeks over "Social security", som findes på Internettet.

Verdens største samling af genealogisk materiale findes hos mormonerne i Genealogical Society of the Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, Utah 84150, USA. En del af materialet kan benyttes i Danmark, idet Mormonkirken har studiecentre bl.a. i København og Fredericia. Her kan man orientere sig i det omfattede IGI-register: *International genealogical Index*. Mod en mindre betaling kan man også rekvirere film, hvis de ikke allerede findes på studiecentret. Synes alle andre muligheder opbrugt, kan man mod betaling forsøge at få en af denne organisations trænedede genealoger til at foretage undersøgelser i Utah.

Da det har vist sig stadig at være forbundet med store vanskeligheder at få adgang til kilde-materiale fra de østlige dele af det tidligere tyske rige, kan der her henvises til *Quellen-*

nachweis für ostdeutsche Kirchenbücher. Handbuch über die katholischen Kirchenbücher in der Ostdeutschen Kirchenprovinz östlich der Oder und Neisse und dem Bistum Danzig München 1962, og til Wegweiser für die Forschung nach Vorfahren aus den ostdeutschen und sudetendeutschen Gebieten sowie aus den deutschen Siedlungsgebieten in Ost- und Südosteuropa, AGoFF-Wegweiser, Neustadt (Aisch) 1982. Fortegnelserne giver stadig praktiske oplysninger, selvom der efter Tysklands genforening er sket og stadig sker mange ændringer. Også en del af dette materiale er mikrofilmet af mormonerne og kan benyttes via deres faciliteter.

Der er også mulighed for at indrykke en annonce – Suchanzeige – i det tyske modstykke til Hvem forsker Hvad: Familienkundliche Nachrichten, Postfach 1340, D-91403 Neustadt/Aisch, og hvis alt andet glipper kan man forsøge sig med en henvendelse til Deutsche Zentralstelle für Genealogie Leipzig, Schongäuer Strasse 1, D-04329 Leipzig.

For en slægtsforsker vil den sidste mulighed for at finde et nyt spor aldrig blive udtømt.

Litteraturliste

Listen omfatter kun undtagelsesvis generel dansk litteratur, men sigter mod at registrere de vigtigste specielt sønderjyske værker. Litteratur om enkelte slægter og lokaliteter vil normalt ikke være optaget i denne liste, men skal søges i teksten eller i almindelige bibliografier og andre hjælpemidler.

Bibliografier:

Bibliotheca danica, udg. v. Chr. Bruun m.fl. 1877-1948, bd. 1-7. Fortegnelse over danske bøger udg. 1482-1840. Bd. 3 indeholder personalhistorie. Bd. 4 et særligt afsnit om bøger trykt i Slesvig. Ny udg. 1961 ff.

Erichsen og Krarup: Dansk historisk bibliografi. Systematisk fortegnelse over bidrag til Danmarks historie til udgangen af 1912, bd. 1-3, ny udg. 1929. Bd. 3: Personalhistorie.

Grethe Ilsøe: Dansk Arkivbibliografi 1889-1981, udgivet af Rigsarkivet 1982, m. tillæg 1985.

Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur med tillæg: Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i landsarkivet i Aabenraa ved Peter Kr. Iversen, 2 udgave, 1959.

Bibliografi og Ikonografi 1864, udgivet af Det Kgl. Bibliotek og Det Slesvig-Holstenske Landsbibliotek i Kiel. Neumünster 1970.

Lykke Andersen og Karen Borglykke: Bibliografi over danske "Stater" 1913-1981, Danmarks Biblioteksskole 1985.

Familiengeschichtliche Bibliographie, heraus-

gegeben von der Zentralstelle für Deutsche Personen- und Familiengeschichte. (Omfatter litteratur udgivet siden år 1900, uafsluttet) Leipzig, senere Neustadt (Aisch) 1928 ff. Heinz H. Friederichs: Gesamtregister zum Deutschen Familienarchiv (Bind 1-50) 1980 og (Bind 51-75) 1981, Neustadt (Aisch). Ortsgeschichte. Regionalgeschichte Schleswig-Holstein. Arbeitsgemeinschaft Archiv. Museum. Chronik in Schleswig-Holstein, 1997.

Generelle fremstillinger:

Hans H. Worsøe: Håndbog i Slægtshistorie, Politikens Forlag, 3. udg., 1999.

Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i slægtsforskning, 3. udg., 1963.

Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie, 1944.

Herold. Handbuch der Genealogie, Neustadt (Aisch). Nyeste udgave, med udførlig litteraturliste.

Taschenbuch für Familiengeschichtsforschung begründet von Friedrich Wecken, 11. Aufl., Neustadt (Aisch) 1995/97.

Dansk arkivvæsen:

Danmarks Arkiver. Historie, funktioner, fremtid, redigeret af Vagn Dybdahl og Michael H. Gelting, Rigsarkivet 1982.

Om landsarkivet i Aabenraa og dets samlinger se også fortegnelsen over arkivets publikationer s. 161-62.

Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. En Oversigt, udgivet af Rigsarkivet. Vejledende Arkivregistratur VI, 1944.

Hvad finder jeg på landsarkivet i Aabenraa, 1998.

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse bd. I-IV, i 9 bd., 1983-91.

Fra serien Vejledende Arkivregistraturer kan særlig fremhæves:

IV. Privatarbiver i det 19. århundrede beroende i Rigsarkivet, ved Kr. Erslev, 1923.

VII. Tyske Kancelli, ved Johanne Skovgaard, 1946.

VIII. Privatarbiver før 1660 i Rigsarkivet, ved Erik Kroman, 1948.

IX. Privatarbiver fra tidsrummet 1660-1800 i Rigsarkivet, ved Henny Glarbo, 1952.

X. De sønderjyske Fyrstearkiver, ved Erik Kroman, 1959.

XIII Kongehusarkivet fra kongerne Frederik VI's, Christian VIII's og Frederik VII's tid, ved Vello Helk, 1963.

XVIII. Lokalarkiver til 1559. Gejstlige Arkiver II Odense stift, jyske stifter og Slesvig stift, ved Thelma Jexlev, 1977.

Tysk arkivvæsen:

Archive in der Bundesrepublik Deutschland, Österreich und der Schweiz, herausgegeben vom Verein deutscher Archivare, 15. Ausgabe, Münster 1995.

Archive in Schleswig-Holstein, bearbeitet von Veronika Eisermann und Hans Wilhelm Schwarz. Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs 43, Schleswig 1996.

Gottfried Ernst Hoffmann: Aufbau und Ausbau des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs. Zeitschrift der Gesellschaft für Schles-

wig-Holsteinische Geschichte Bd. 89, 1964, s. 195-222.

Mitteilungen zum Archivwesen in der Nordelbischen Ev.-Luth.Kirche:

Hft. 2: Volkmar Drese: Die Kirchenbücher Nordelbiens als Quellen für die Genealogische Forschung, 1979.

Hft. 5. Gesetzliche Grundlagen für das Archiv- und Siegelwesen in der NEK, 1980.

Hft. 9. Rechtsverordnung für die Benutzung kirchlichen Archivgutes u. Rechtsverordnung über die Gebühren für die Benutzung kirchlicher Archive, 1992.

Hft. 13. Rechtliche Grundlagen für die Benutzung nordelbischer Kirchenbücher, 1995.

Tidsskrifter:

Personalthistorisk Tidsskrift, udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie siden 1880, med indholdsfortegnelse 1880-1990, v. Poul Steen, 1992 og navneregister 1966-96, 1998.

Hvem forsker Hvad, udgivet siden 1968, nu også på diskette.

Familienkundliches Jahrbuch, udg. af Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Familienforschung und Wappenkunde e.V. siden 1962.

Stambladet, udgivet af Andreas Michaelsen 1962-64.

Slægt og Data, udgivet af DIS-Danmark siden 1987.

Opslagsværker:

Johan Hvidtfeldt: Håndbog for danske lokalhistorikere, DHF 1965.

Dansk kulturhistorisk opslagsværk, bd. 1-2, red. Erik Alstrup og Poul Erik Olsen, DHF 1991.

Dansk biografisk Leksikon, 1. udg. ved C. F.

- Bricka 1887-1905. 2. udg. ved Povl Engelstoft og Svend Dahl, 1933-44. 3. udg. ved Sv. Cedergreen Bech, 1979-84.
- Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon, fra bd. 6: Biografisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck, 1970 ff.
- Sønderjyske kvinder under Fremmedherredømmet, udg. af Hanne Jensen, Christian Lund og Bothilde Skjold I-II, 1930-31, III ved Hanne Jensen og Margrethe Løbner-Jørgensen, 1944.
- Sønderjyske historikere efter 1864, red. Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen og Dorrit Andersen, udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland 1976.
- Sønderjyske Stednavne bd. 1-5. Danmarks Stednavne nr. 3-7, 1931-44.
- Wolfgang Lauer: Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein, 2. Udg. Neumünster 1992.
- Klaus-J. Lorenzen-Schmidt: Lexikon historischer Berufe in Schleswig-Holstein und Hamburg, Kiel 1996.
- Klaus-J. Lorenzen-Schmidt: Kleines Lexikon alter Schleswig-Holsteinischen Gewichte, Masse und Währungseinheiten, Neumünster 1990.
- Werner Pfeiffer: Geschichte des Geldes in Schleswig-Holstein, Heide 1977:
- Edb og Slægtsforskning:*
- Slægt og Data, se under tidsskrifter.
- Elsebeth Paikin: Slægtsforskning ved hjælp af Internet, og Marianne Olesen: Litteratursøgning i cyberspace, Personalhistorisk Tidsskrift 1998 s. 102-112.
- Kildeudgaver og kildeekstrakter:*
- Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden, ved F. Falkenstjerne og Anna Hude, udgivet af Rigsarkivet 1895-99.
- Wolfgang Prange (Herausg.): Herzog Adolfs Urkundenbuch 1544-70. Quellen und Forschungen Bd. 87, Neumünster 1985.
- Tre gottorpske jordebøger 1607-13, ved Peter Kr. Iversen, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, 1995.
- De Hansborgske Registranter. Bd. I: Forordninger 1544-1580, ved Emilie Andersen, 1954. Bd. II. Breve i Uddrag, ved Emilie Andersen, 1949, udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.
- De Hansborgske Domme 1545-1578. Bd. 1-3, ved Emilie Andersen samt A. Andersen, Troels Fink og Peter Kr. Iversen, udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 1994.
- Revision over Gram og Nybøl godser 1761, ved Peter Kr. Iversen, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1989.
- Helga Öhberg-Rossi: Das Flensburger Rentenbuch von 1508. Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte Nr. 42, 1991.
- Volker F. Faltings: Die Dingprotokolle der Westerharde Föhr und Amrum 1658-1671. Bd. 1-2, Neumünster 1990-92.
- Om kirkebogsudgaver se nedenfor s. 139.
- Skriftlæsning.*
- Erik Kroman: Skriftens historie i Danmark fra reformationen til nutiden, 1943, genoptryk ved DHF.
- H. Hjelholt: Skriftprøver fra tiden efter reformationen til midten af 19. årh. m. tekstlæsninger, 1948, genoptrykt ved DHF.
- H. V. Gregersen: Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier, 1961.
- Anna E. Møldrup: Gotisk skrift. Vejledning i læsning af kilder til slægtsforskning, 1940, nye udgaver 1963 ff.

Georg Simon: Gotisk skrift. Læsning af slægts- og lokalhistoriske kilder, 4. udg., 1981.

Navneskik:

Max Rasch: Aus der alten Namenstruhe. Plaudereien über nordschleswigschen Familiennamen, Aabenraa 1944.

Wilh. D. Bahnson: Wie endete die patronymische Namensgebung in Schleswig-Holstein, Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1973, s. 60-73.

Hans H. Worsøe: Den nye navnelov og dens betydning, Sønderjysk Månedsskrift 1981, s. 225-228.

H. V. Gregersen: Lagoni, Sønderjysk Månedsskrift 1960, s. 224.

Georg Søndergaard: Danske efternavne - betydning, oprindelse, udbredelse, u.å.

Georg Søndergaard: Bogen om personnavne. Oprindelse. Historie. Brug, 1979.

Nielsen, Olrik og Steenstrup: Dansk Navneskik, 1899.

Navneloven af 29. april 1981 er trykt i Personalhistorisk Tidsskrift 1981, s. 240-43.

Kristian Hald: Personnavne i Danmark. I. Oldtiden, DHF 1971. II. Middelalderen, 1974.

Deutsches Namenlexikon, Neustadt (Aisch) 1976.

Traditionsstof:

Carsten Bregenhøj: Etnologisk Interviewteknik, DHF 1971.

Nynne Helge: Lad slægten fortælle – om interviewet som alternativ metode til slægtsforskning, Personalhistorisk Tidsskrift 1998.

Billeder:

Bjørn Ochsner: Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920, 1986.

Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå,

Sønderjyske levnedsløb nr.13, 1971.

Anne-Dore Ketelsen-Volkhardt: Schleswig-Holsteinische Epitaphien des 16. und 17. Jahrhunderts, Neumünster 1988.

Heraldik:

Ottfried Neubecker: Heraldik. Kilder, brug, betydning, bearbejdet af Nils G. Bartholdy, 1979.

Sven Tito Achen og Ole Rostock: Dansk heraldisk bibliografi 1589-1969, udg. af DHF 1971.

Poul Reitzel: Våbenførende slægter i Danmark, 1945 ff.

Knud Prange: Heraldik og Historie, 2. udg., DHF 1977.

Sven Tito Achen: Danske adelsvåben. En heraldisk nøgle, 1973.

G. E. Hoffmann: Veröffentlichungen von Wappen von Schleswig-Holsteinischen bürgerlichen Familien, Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1/1962.

Persondata:

W. Jensen: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, der Landeskirche Eutin und der Hansestädte, 2. Auflage, Neumünster 1958.

S. Nygård: Danmarks Kirkebøger. Vejledende Arkivregistraturer bd. V, 1933.

Hans H. Worsøe: Den borgerlige personregistrering i Sønderjylland, Sønderjyske Årbøger 1995, s. 293-312.

A. Frees Christiansen: Registreringsdistrikterne i Sønderjylland, Kordegnenes Blad 1982 s. 101-104.

Harry Christensen: Folkeregistrene 1924-1975, Arkiv 5. årg., 1975, s.201-37.

Paul G. Ørberg: Hvad præsten skrev - i kirkebogen. Om kirkebøger og deres brug, Arkivernes Informationsserie 1991.

- Paul G. Ørberg: Kirkebøger og kirkebogspolitik 1812-1920, Kirkehistoriske Samlinger 1982, s. 125-164.
- Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig, Arkivserien udgivet af Studiensamlingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 1993.
- R. W. Bauer: Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel, 1868, fotooptryk ved DHF.

Kirkebogsudgaver:

- Johannes Reinhusens Annales Flensburgenses 1558-ca. 1608 ved Fr. Gundlach i Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins I, 1926.
- Johannes Generanus og Georg Hübschmanns Annales Apenradæ et in viciniia gestarum eccleastici 1524, 1584-1694. Åbenrå annaler, ved Niels Black Hansen, 1954.
- Haderslev Vor Frue 1737-1808 og Gl. Haderslev 1666-1809 i Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske kirkebogsuddrag, 1908-12.
- Nordborg kirkebog 1621-1776, i Danske Samlinger V-VI, 1869-71.
- Vonsild kirkebog 1659-1708, udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe, 1982.
- Vonsild-Dalby tillysningsbog 1678-83, samme, 1987.
- Åstrup kirkebog 1574-1617, i Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte, 2 Reihe VII, 1818-25.
- Quellen und Schriften zur Bevölkerungsgeschichte Norddeutschlands, herausgegeben von Franz Schubert. Den omfattende serie indbefatter især vielsesregistre fra Mecklenburg, Vorpommern, Niedersachsen, Slesvig-Holsten og forskellige nordtyske byer, 1979 ff.

Folketællinger:

- Ingwer Ernst Momsen: Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit (1769-1860), Quellen und Forschungen Bd. 66, 1974.
- Michael Hertz: De slesvigske og holstenske folketællinger 1803-60, Arkiv 3. bd., 1969, s. 49-61.
- Hans H. Worsøe: Folketællinger i Nordslesvig 1864-1919, Sønderjyske Årbøger 1964.
- Ole Degn: Folketællinger og deres brug, Arkivernes Informationsserie 1991.

Nekrologi og ligprædikener:

- Christian Becker: Beata Justorum Translatio. Juristen in Schleswig-Holsteinischen Leichenpredigten. Peter Lang. Rechtshistorische Reihe Bd. 136, Frankfurt am Main 1996.
- Fritz Roth: Restlose Auswertungen von Leichenpredigten und Personalschriften für genealogische und kulturhistorische Zwecke, 1959 ff. Uddrag heraf vedrørende danskere ved Vello Helk i Personalhistorisk Tidsskrift 1971, s. 197-209.
- V. Richter: Dødsfald i Danmark 1760-1790 og 1791-1890, optryk 1976.
- Jul. Margolinski: Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976, 1978.
- H. Ehrencron-Müller: Gravskrifter i danske Aviser 1759-1800, 1944.

Aviser:

- Jette D. Søllinge og Niels Thomsen: De danske aviser 1634-1991, I-III, Odense 1988-91.

Militærvæsen:

- A. D. Cohen: Krigen 1848, 1849 og 1850 og de faldnes Minde, 2. Udg. 1853.
- Vilhelm Cohen: Krigen 1864 og de faldnes Minde, 1865.

- Gerd Stolz u. Jens Harrebye: Deutsche Kriegsgräber von 1848/51 und 1864 in Nord-schleswig. Ein historischer Wanderführer, Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft 1983.
- Gregers Hvidkjær Hansen: Vejledning i benyttelsen af fynske lægdsrullefilm 1790-1862, dupl., Landsarkivet for Fyn 1983.
- Das Königlich Preussische Reserve-Infanterie-Regiment 84, herausgegeben von William Speck, Seulenroda 1937.

Ejendomshistorie:

- Lars N. Henningsen: Ejendomshistorie i Sønderjylland. En arkivvejledning, Aabenraa 1996.
- Håndbog i matrikelvæsen. Matrikeldirektoratets opgaver og organisation, Landbrugsmi-nisteriet, 1983.
- J. O. Bro-Jørgensen: Matriklerne 1664 og 1668, udgivet af Rigsarkivet, 2. udg. 1976 (med angivelse af filmnumre).
- L. M. B. Aubert: Grundbøgenes (Skjøde og panteprotokollernes) Historie i Norge, Danmark og tildels Tyskland, 1892.
- De nørrejske branddirektorater indtil 1872. Oversigt over arkiverne under Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger, ved Harry Christensen, udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg 1985.
- Skiftearkivalier i de nørrejske amtsarkiver, ved Birgit Løgstrup og Ingelise Rahn. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg 1988.

Enkelte erhvervsgrupper m.v.:

Bødler og skarprettere:

- Egill Snorrason: Helstatens skarprettere – og deres skiftende ægteskabsforbindelser i 1600- og 1700-tallet med selektiv bibliografi over bødler, rakkere og natmandsfolk ved

Tommy P. Christensen, Personalhistorisk Tidsskrift 1994. Rettelser og supplementer ved Ole Bech Knudsen og Finn Grandt-Nielsen, sammesteds 1995.

Digtere og forfattere:

- D. L. Lübker, H. Schröder und E. Alberti: Lexicon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Lauenburgischen Schriftsteller 1796-1828, Kiel 1829-31, 1829-66, Kiel 1867-68, og 1866-82, Kiel 1885-86.
- Carl Langholz: Anetavler for berømte danskere. 1. Samling: Digtere og forfattere, Dansk Historisk Håndbogsforlag 1989.

Embedsmænd:

- Gerhard Normann: Schleswig-Holsteinische Beamte 1816-1846, Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs 59, Schleswig 1997.

Fotografer: se under billeder

Gilder og lav:

- C. Nyrop: Danmarks gilde- og laugsskråer i Middelalderen, bd. 1-2, 1899-1900, optryk 1977.

Hedekolonister:

- Otto Clausen: Chronik der Heide- und Moorkolonisation im Herzogtum Schleswig 1760-65, Husum 1981.

Kunstnere:

- Berend Harke Feddersen unter Mitarbeit von Lilianne Grams und Frauke Gloyer: Schleswig-Holsteinisches Künstlerlexikon, Bredstedt 1984.

Landbefolkningen:

- Danske gårde i tekst og billeder. Sønderjyllands Amt bd. I A-B og II A-B, Silkeborg 1992-93.

Danmarks større gårde bd. 1-8, 1961-75.

Danske Landmænd og deres Indsats. En Oversigt over danske Bønders Virke, Herning 1944.

J. Jespersen: Sønderjyske Gaarde, 1925.

Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche Provinz Schleswig-Holstein, 2. Ausg., Berlin 1912.

Lærere:

Tønder Seminarie-stat 1788-1963, udarbejdet af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen, 1963.

L. S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920 I-II, 1978.

Børge L. Barløse: Lærerstanden i Sydslesvig fra reformationen til 1864, 1981.

L. S. Ravn: Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler. I Sønderjylland 1920-63, 1964.

Præster:

Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864. Personalhistoriske Undersøgelser ved Otto Fr. Arends bd. 1-3, 1932.

Dansk præste- og sognehistorie IX Ribe stift og X. Haderslev stift v. Paul Nedergaard, afsluttet af A. Pontoppidan Thyssen, 1966-1991.

Friedrich Hammer: Verzeichnis der Pastoren und Pastoren der Schleswig-Holsteinischen Landeskirche 1864-1976, Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte. Sonderband, (u.å).

Studenter:

Thomas Otto Achelis: Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864, I-III, 1966. Med tilføjelser og rettelser ved Vello Helk. Sonderheft 4 Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein, Kiel 1991 og i årbogens følgende årgange.

Sølv- og guldsmede:

Sigurd Schoubye: Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderegnet. Disputats, udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, 1961.

Sigurd Schoubye: Sønderjysk Sølv, udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, 1982.

Chr. A. Bøje: Danske Guld- og Sølvsmedemærker før 1870. Bd. 3: Sønderjylland v. Sigurd Schoubye, 1982.

Bernd Zeitzschel: Die Gold- und Silberschmiede im östlichen Schleswig-Holstein von Flensburg bis Burg auf Femarn, 1998.

Hubert Stierling: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern, 1955.

Forskellige administrative funktioner:

Handwörterbuch der preussischen Verwaltung bearbeitet und herausgegeben von Dr. von Bitter, Band 1-2, Leipzig 1906.

Provinzial-Handbuch für Schleswig-Holstein und das Herzogthum Lauenburg. Erster Jahrgang 1868, senere udgaver fra 1871, 1875, 1880, 1881 og 1897.

Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), 1900.

J. V. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch und dem Einfuhrungsgesetze. V. Band. Erbrecht. Erläutert von Dr. Felix Herzfelder. 7/8 neubearbeitete Auflage, München u. Berlin 1914.

Esmarch: Handbuch des Erbrechts im Herzogthume Schleswig. Zweite Auflage, Schleswig 1852.

For den preussiske periode i øvrigt, se fortegnelsen over hjælpemidler i Hans Schultz Hansen: Preussiske arkiver fra Nordslesvig, udg. af Statens Arkiver 1999.

Wolfgang Prange: Geschäftsgang und Registratur der Rentekammer zu Kopenhagen 1720-1799, beschrieben als Anleitung zur Benut-

zung ihres Schleswig-Holstein betreffenden Archivs. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte Band 98, 1968 s.181-203 (Særtryk).

For perioden 1748-1864 findes såvel kronologiske som systematiske samlinger af love og forordninger.

Lokalhistorie og topografi:

Inge Adriansen og Henrik Fangel: Lokalhistorisk Arbejde i Sønderjylland 1889-1989, Sønderjyske Årbøger 1989. Også som særtryk.

Leif Ingvorsen: Lokalhistorie. En vejledning til undervisnings- og studiebrug, DHFs håndbøger, 1978.

Peter Ingwersen: Methodisches Handbuch für Heimatforschung, 1954.

J. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, 1864, genoptrykt 1975.

J. P. Trap: Danmark. Sønderjylland behandles i bd. IX i 4. udg., 1929, og bd. X 1-3 i 5. udg. 1965-67.

Berthold Hamer: Topographie der Landschaft Angeln Bd. I-II, Husum 1994-95.

Henning Oldekop: Topographie des Herzogtums Schleswig, Kiel 1906.

Henning Oldekop: Topographie des Herzogtums Holstein 1-2, Kiel 1908.

Johannes von Schröder u. Hermann Biernatzki: Topographie der Herzogthümer Holstein und Lauenburg, des Fürstenthums Lübeck und des Gebiets der freien und Hanse-Städte Hamburg und Lübeck, Oldenburg 1856.

Johannes von Schröder: Hertugdømmet Slesvigs Topographi. Andet, paa ny bearbejdede Oplag, oversat ved Chr. Wollesen, Oldenburg 1854.

Johannes von Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig, Slesvig 1837.

Die Bevölkerung der Gemeinden in Schleswig-Holstein 1867-1970. Historisches Gemeindeverzeichnis Herausgegeben vom Statistischen Landesamt Schleswig-Holstein, Kiel 1972.

Karsten Klindt-Jensen: Fortegnelse over historiske Kort. Sønderjylland, udarbejdet af Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Kartografisk Dokumentationscenter ved Odense Universitet, 1993.

Slægtforskning i Tyskland:

Heinz H. Friedrichs: How to find my German Ancestors and relatives, 1969.

Verzeichnis der im Standesamt I in Berlin (West) vorhandenen Standesregister und Personenstandbücher, Frankfurt am Main - Berlin 1965.

Verfilmte Kirchenbücher aus den ehem. deutschen Ostprovinzen - auch aus Mitteldeutschland, Polen und Bessarabien - im Archiv der Genealogical Society in Salt Lake City, Die Fundgrube Hft. 36, Regensburg 1970.

Heinz H. Friederichs: Familienarchive in öffentlichem und privatem Besitz. Register der Familienarchive, Familienstiftungen, genealogischen Nachlässe und Sammlungen in Europa und Übersee, I 1972, II 1977, Neustadt (Aisch).

Elke Pies: Aktuelle Adressen und Informationen für Familienforscher, Brockhaus Verlag, Solingen.

Se endvidere under generelle fremstillinger s. 135.

Hvad angår litteratur om slægtsforskning i andre lande henvises til Hans H. Worsøe: Håndbog i Slægtshistorie. 3. udg., s. 191 ff, 1999.

Adresser

Statens arkiver:

Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, tlf. 33 92 33 10

Landsarkivet for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 58

Landsarkivet for Nørrejylland, Lille Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg, tlf. 86 62 17 88

Landsarkivet for Fyn, Jernbanegade 36 A, 5000 Odense C., tlf. 66 12 58 85

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, Postboks 661, Jagtvej 10, 2200 København N, tlf. 35 24 82 00

Erhvervsarkivet, Vester Alle 10, 8000 Århus C, tlf. 86 12 85 33

Dansk Data Arkiv, Islandsgade 10, 5000 Odense C, tlf. 66 11 30 10

Andre danske arkiver:

Matrikelarkivet, Rentemestervej 8, 2400 København NV

Slægtsgårdsarkivet, Gammel Estrup, Randersvej 2, 8963 Auning

Udvandrerarkivet, Arkivstræde 1, Postboks 1731, 9100 Aalborg

Dansk Folkemindesamling, Christians Brygge 3, 1045 København K

Mormonernes slægtshistoriske center, Mormonkirken i Søborg, Maglegaards Alle 83, 2860 Søborg.

Arkiver syd for grænsen:

Vedr. kirkebogskontorerne se særlig liste s. 148-150.

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg Besøgsadresse: Norderstrasse 59, D-24939 Flensburg
Stadtarchiv Flensburg, Rathaus, Rathausplatz 1, D-24937 Flensburg

Landesarchiv Schleswig-Holstein, Prinzenpalais, D-24837 Slesvig

Das nordelbische Kirchenamt, Archiv, Postfach 3449, D-24033 Kiel.

Staatsarchiv Hamburg, Kattunbleiche 19, D-22041 Hamburg

Historic Emigration Office, c/o Tourist Information am Hafen, Bei den St. Pauli Landungsbrücken 3, D-20359 Hamburg.

Arkiver og biblioteker på Internettet:

Oplysninger om alle Statens Arkivers enheder kan findes via homepage: www.sa.dk

Det danske udvandrersarkiv:

users.cybercity.dk/~ccc13656

Dansk Demografisk Database: ddd.sa.dk

Mormonkirkens Slægtsdata – IGI,

[Ancestral File: www.familysearch.org](http://AncestralFile:www.familysearch.org).

Social Security Death Index:

www.ancestry.com/ssdi/advanced.htm

Det Sønderjyske Landsbibliotek:

www.dslbibl.dk.

Det Kongelige Bibliotek: www.kb.dk.

Statsbiblioteket, Århus:

solwww.statsbiblioteket.dk

Arkivet v. Dansk Centralbibliotek, Flensburg:

www.dcbib.dk/dcb/arkivet/

Lokalhistoriske arkiver i Sønderjylland:

Augustenborg kommune

Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg
kommune
Slotsalle 10
6440 Augustenborg

Bov kommune

Lokalarkiv Bov
Bov Bibliotek
Bovvej 4
6330 Padborg

Bredebrogade kommune

Historisk Forening for Bredebrogade Kommune
Bredebygade 14
6261 Bredebrogade

Broager kommune

Broagerlands Lokalarkiv
Storegade 33
6310 Broager

Christiansfeld kommune

Christiansfeld Kommunes
Lokalhistoriske Arkiv
Nørregade 1
6070 Christiansfeld

Fjelstrup Lokalhistoriske Forening

Skolebakken 2
Fjelstrup
6100 Haderslev

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for
Hejls-Hejlsminde
Trappendalvej 29
6094 Hejls

Vejstrup Lokalhistoriske Forening
Gl. Skamlingvej 1
6093 Sjølund

Gram kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn
Kirkealle 13
6510 Gram

Tiset Lokalhistoriske Forening

Stenholtvej 6
Tiset
6510 Gram

Gråsten kommune

Gråsten Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Biblioteket
Ahlmannsparken
6300 Gråsten

Haderslev kommune

Haderslev Byhistoriske Arkiv
Haderslev Bibliotek
Bispegade 15-17
6100 Haderslev

Halk-Hejsager Lokalhistoriske Forening

Halkvej 100
6100 Haderslev

Hoptrup Sogns Lokalhistoriske Forening

Hoptrup kommuneskole
Hoptrup Hovedgade 62
Hoptrup
6100 Haderslev

Moltrup sogns lokalhistoriske forening

Bramdrup Vestergade 7
6100 Haderslev

Starup sogns lokalhistoriske Arkivforening
Starup Skole
Starup Skolevej
6100 Haderslev

Højer kommune

Højeregnens lokalhistoriske arkiv
Møllegade 12
6280 Højer

Lundtoft kommune

Historisk Sogneforening for Varnæs-Bovrup
Bovrup Aktivcenter
Bytoften 13
Bovrup
6200 Aabenraa

Historisk forening for Felsted sogn
Rådhuset
Gråstenvej 1
Felsted
6200 Aabenraa

Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn
Straagaards Smedie
Skolegade 4
Kliplev
6200 Aabenraa

Løgumkloster kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Løgumkloster
Kommune
Løgumkloster kommuneskole
Grønnevej
6240 Løgumkloster

Nordborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordborg
Kommune
Løjtetoft 32
6430 Nordborg

Egen Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Gl. Guderup 19
Guderup
6430 Nordborg

Oksbøl Sognehistorisk Arkiv
Rytterhaven 3
6430 Nordborg

Nørre Rangstrup kommune

Lokalhistorisk Forening for Agerskov Sogn
Agerskov skole
Nørregade 17
6534 Agerskov

Lokalhistorisk forening for Arrild sogn
Arnumvej 29 B
Arrild
6520 Toftlund

Branderup-Rurup Lokalhistorisk Forening
Branderup Bygade 17
6535 Branderup

Lokalhistorisk Forening for
Bevtoft-Tirslund
Bevtoft Skole
Krügersvej 45
6541 Bevtoft

Lokalhistorisk Forening for
Toftlund & Omegn
Nørre Rangstrup Lokalarkiv
Søndergade 56
6520 Toftlund

Rødding kommune

Rødding Lokalhistoriske Arkiv
Rødding Bibliotek
Kongevej 6
6630 Rødding

Brændstrup Hjemstavnsforening
Brændstrup kristne Friskole
Ramsherred 13
Brændstrup
6630 Rødding

Hjerting Sogns Lokalhistoriske Forening
Hjerting forsamlingshus
Skovvej 1
Hjerting
6630 Rødding

Hygum Lokalhistoriske Forening
Ribevej 42
Hygum
6630 Rødding

Lokalhistorisk Forening for Jels Sogn
Jels Skole
Krygersvej 2
Jels
6630 Rødding

Lintrup Sogns Lokalhistoriske Udvalg
Lintrup skole
Kirkepladsen
6660 Lintrup

Skodborg Hjemstavnsforening
Skodborg bibliotek
Søndergade 2
Skodborg
6630 Rødding

Skrave Hjemstavnsforening
Skravevej 28
Langetved
6630 Rødding

Lokalhistorisk Forening for
Øster Lindet Sogn
Vestergade 9
6630 Rødding

Rødekro kommune
Lokalhistorisk Forening for
Rødekro Kommune
Villa Catharina
Callesensvej 1A
6230 Rødekro

Skærbæk kommune
Skærbækegnens Lokalhistoriske Arkiv
Skærbækegnens Museum
Storegade 47
6780 Skærbæk

Rømø Lokalhistoriske Forening
Strømmen 10
6792 Rømø

Sundeved kommune
Historisk Forening for Sundeved
Truenbrovej 21 A
Avnbøl
6400 Sønderborg

Sydals kommune
Lokalhistorisk Forening for Kegnæs Sogn
Kegnæs skole
Østerbyvej 11
Kegnæs
6470 Sydals

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn
Hørup Centralskole
Vestervej 42
Kirkehørup
6470 Sydals

Lysabild sognehistoriske Forening
Mømmarkvej 395
Mømmark
6470 Sydals

Lokalhistorisk arkiv for Tandslet
Østkystvejen 117
Ertebjerg
6470 Sydals

Sønderborg kommune

Lokalhistorisk arkiv for Dybbøl, Ulkebøl
og Sønderborg
Kirkegade 8
6400 Sønderborg

Ulkebøl arkivafdeling
Torvet 2
Ulkebøl
6400 Sønderborg

Tinglev kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev Kommune
Tinglev Bibliotek
Tinglev Midt 2
6360 Tinglev

Tønder kommune

Lokalhistorisk Arkiv f. Tønder Kommune
Richtsensgade 10
6270 Tønder

Vojens kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Vojens Kommune
Møllerens Hus
Tørning Mølle, Tørningvej 7
6500 Vojens

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn
Jegerup skole
Bygaden 18
Jegerup
6500 Vojens

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad sogn
Ø. Lindetvej 5
Oksenvad
6560 Sommersted

Aabenraa kommune

Løjt Lokalhistoriske Forening
Dybvighoved Møllevej 1
Løjt Kirkeby
6200 Aabenraa

Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening
Buen 80
Stubbæk
6200 Aabenraa

Aabenraa by:
Billedsamlingen opbevares af Institut for
Sønderjysk lokalhistorie, adr. Landsarkivet,
Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa.
Arkivalierne indgår i Landsarkivet.

Kirkebogskontorer syd for grænsen

Som omtalt side 58 har Landsarkivet for Sønderjylland fotokopier af en række kirkebøger fra Sydtønder provsti (Kirchenkreis Südtondern), men hidtil har det på grund af de strenge tyske regler om beskyttelse af personlige oplysninger ikke været muligt at erhverve kopier af de øvrige sydslesvigske kirkebøger. Mange kirkebøger er dog mikrofilmmede, og på en række kirkebogskontorer er man derfor holdt op med at stille de originale bøger til rådighed for de besøgende. Byarkivet i Flensburg har fotokopier af en række kirkebøger fra Flensburg by og nærmeste omegn, men ellers må kirkebøgerne fra områderne syd for grænsen søges i de enkelte provstiers kirkebogskontorer (Kirchenbuchämter), hvis åbningstid ofte er stærkt begrænset. Man gør derfor klogt i på forhånd at sikre sig, hvis man ønsker at aflægge besøg. Da åbningstiderne ofte ændres, er der i nedenstående liste kun anført postadressen.

En ajourført liste over kirkebogskontorerne udgivet oktober 1999 af Nordelbische Evangelisch-lutherische Kirche, Nordelbisches Kirchenamt, Postfach 3449, D-24033 Kiel, kan rekvireres derfra mod betaling.

Adresser på kirkebogskontorer i Sydslesvig:

Kirchenkreis Angel (kun mikrokort):
Rentamt des Kirchenkreises Angel, Wassermühlenstrasse 12, D-24376 Kappeln/Schlei.
Kirchenkreis Eckernförde og Hütten:

Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Eckernförde, Schleswiger Strasse 33, D-24340 Eckernförde.

Kirchenkreis Eiderstedt:

Kirchenbuchamt Garding, Norderring 15, D-25836 Garding.

Kirchenkreis Flensburg:

Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Flensburg, Mühlenstrasse 19, D-24937 Flensburg.

NB: Kun andre kirkelige arkivalier, kirkebøgerne skal benyttes på byarkivet i Flensburg på byens rådhus.

Kirchenkreis Husum-Bredstedt

(kun mikrokort):

Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Husum-Bredstedt, Schobüller Strasse 36, D-25813 Husum.

Kirchenkreis Rendsburg:

Verwaltungsamt des Kirchenkreises Rendsburg, Kirchenbuchamt, An der Marienkirche 7-9, D-24768 Rendsburg.

Kirchenkreis Schleswig (kun mikrokort):

Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Schleswig, Norderdomstrasse 6, D-24837 Schleswig

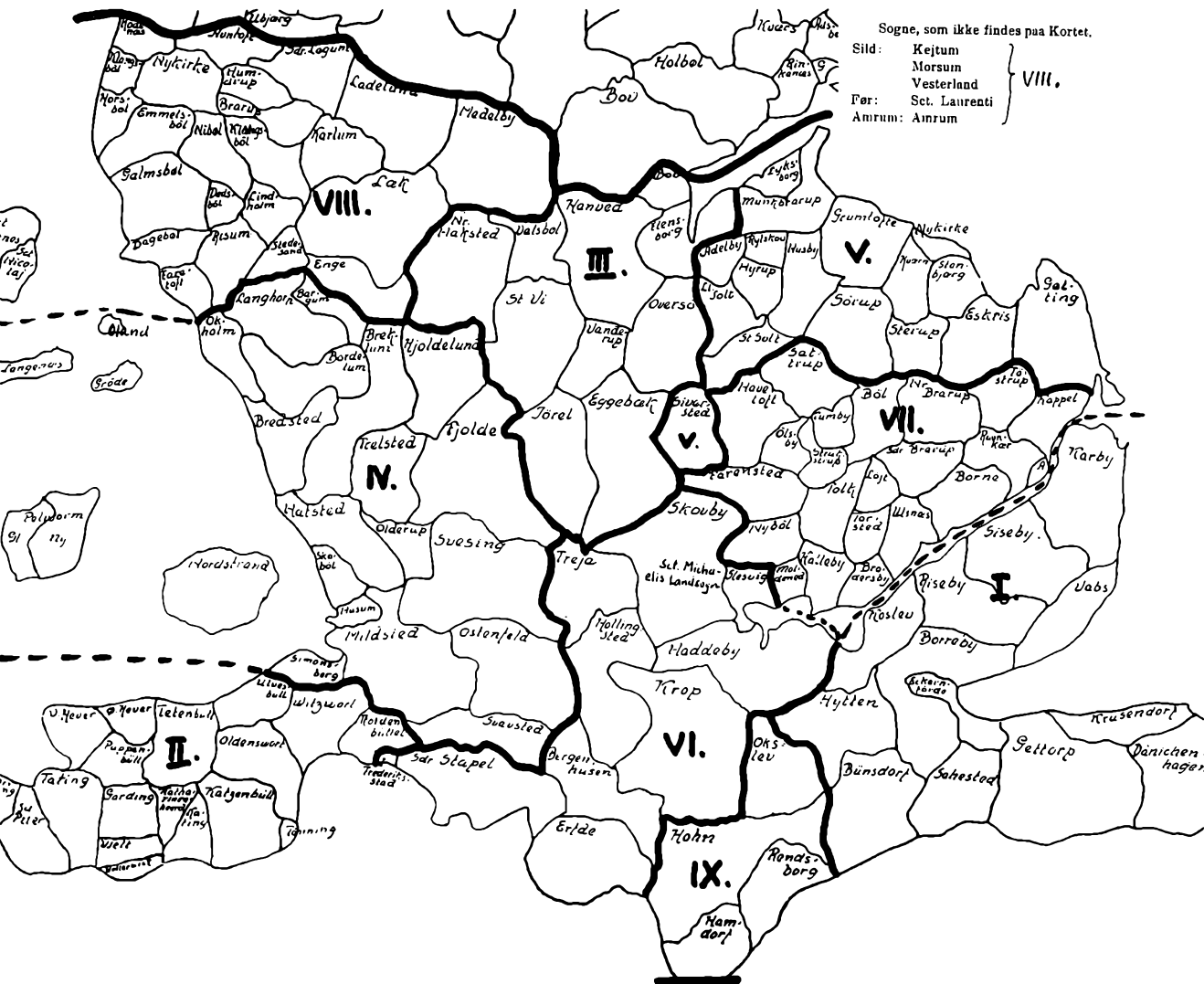
Kirchenkreis Südtondern.

Rentamt des Kirchenkreises Südtondern, Osterstrasse 17a 1, D-25917 Leck.

Adresser på andre kirkebogskontorer m.v. inden for den nordelbiske kirke:

Alt-Hamburg:

Kirkebøger – ca. 1865: Staatsarchiv Hamburg,

58. Kort over de sydslesvigske provstier med angivelse af de enkelte sognes tilhørsforhold. Romertallene angiver følgende provstier: I. Eckernfôrde-Hütten. II. Ejdersted. III. Flensborg. IV. Husum-Bredsted. V. Nordangel. VI. Slesvig. VII. Sydangel. VIII. Sydtønder. IX. Rendsborg (delvis).

Kattunbleiche 19, D-22041 Hamburg.
Kirkebøger 1866- opbevares ved menighederne, oplysninger ved : Archiv des Kirchenkreises Alt-Hamburg, Neue Burg 1, D-20457 Hamburg. Altona, Blankenese, Niendorf og Pinneberg: Evangelisches Zentrum Rissen, Iserburg 1, D-22559 Hamburg.
Blankenese: se Altona
Ditmarschen: se hhv. Norder- og Süderditmarschen
Elmshorn: se Rantzenau
Eutin: Kirchenbuchamt Eutin: Am Kirchberg 4, D-23684 Gleschendorf.
Stadtgemeinde Eutin: Kirchenbüro, Schlossstrasse 2, D-23701 Eutin.
Hamburg: se Alt-Hamburg
Harburg: Kirchenkreisamt Harburg, Kirchenbuch- und Meldewesen, Hölertwiete 5, D-21073 Hamburg.
Kiel by: Rentamt des Kirchenkreises Kiel, Kirchenbuchführung, Falckstrasse 9, D-24103 Kiel. Oplysninger gives om mulighederne for benyttelse af kirkebøgerne fra Flemhude, Schönkirchen og Westensee.
Lauenburg: Archiv des Kreises, Am Markt 7, D-23909 Ratzeburg
Lübeck: (kun mikrokort):
Kirkebøger -1870: Archiv der Hansestadt Lübeck, Mühlendamm 1-3, D-23552 Lübeck.
Kirkebøger 1870- : Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Lübeck, Bäckerstrasse 3-5, D-23564 Lübeck.
Mecklenburg-Strelitz og Mecklenburg-Schwerin (med undtagelse af Wismar):
Domarchiv Ratzeburg, Domhof 35, D-23909 Ratzeburg.

Münsterdorf: Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Münsterdorf, Heinrichstrasse 1, D-25524 Itzehoe.
Neumünster by: Kirchengemeindeverband, Am Alten Kirchhof 8, D-24534 Neumünster. Oplysninger om provstiets landsognes kirkebøgers benyttelse fås her.
Niendorf : se Altona
Norderditmarschen: intet kirkebogskontor, men oplysninger om, hvor de forskellige sognes kirkebøger kan benyttes på mikrokort, fås ved henvendelse til : Kirchenkreis Norderditmarschen, Markt 27, D-25746 Heide.
Oldenburg/Holstein: Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Oldenburg, Kirchenstrasse 7, D-23730 Neustadt in Holstein.
Pinneberg: se Altona
Plön (kun mikrokort): se Segeberg
Rantzenau (kun mikrokort): Kirchenbuchamt Elmshorn, Kirchenstrasse 3, D-25335 Elmshorn.
NB: Kun kirkebøger fra byen Elmshorn, men oplysninger om landsognenes kirkebøger gives.
Segeberg og Plön (kun mikrokort): Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Segeberg, Kirchenstrasse 9, D-23795 Bad Segeberg.
Stormarn (kun mikrokort): Kirchenbuchamt des Kirchenkreises Stormarn, Rockenhof 1, D-22359 Hamburg.
Süderditmarschen: intet kirkebogskontor, men oplysninger om, hvor de forskellige sognes kirkebøger kan benyttes, fås ved henvendelse til: Kirchenkreis Süderditmarschen, Kampstrasse 8a, D-25704 Meldorf

Organisationer og foreninger

Slægtshistorisk Forening for Sønderjylland, formand Ole H. Jensen, Kløvermarken 3, 6430 Nordborg

Haderslev Slægtsforskningsforening, formand Orla Iver Madsen, Skovbrynet 14, 6100 Haderslev.

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie, formand Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2200 København NV. Udgiver Personalhistorisk Tidsskrift.

Sammenslutningen af slægtshistoriske foreninger, formand: Henning Ballegaard, Vagtelvej 35, 4700 Næstved. Udgiver Slægten.

DIS-Danmark (Databehandling i Slægtsforskning), formand Svend-Erik Christiansen, Hvedbjergvej 24, 8220 Brabrand. Udgiver Slægt og Data.

I fællesskab udgiver de tre foreninger: Hvem forsker Hvad.

Schleswig-Holsteinische Gesellschaft für Familienkunde und Wappenforschung e.V. in Kiel, Postfach 3809, D.24037 Kiel. Formand: Joachim Memmert. Udgiver Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein.

Ordlister over latinske udtryk

For danske ord kan generelt henvises til *Ordbog over det danske sprog* bd. 1-27 og O. Kalkar: *Ordbog til det ældre danske sprog* bd. 1-5, for dialektudtryk til H. F. Feilberg: *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*, 3. bd. + tillæg.

For plattyske udtryk henvises til Otto Mensing: *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch* bd. 1-5 og for det ældre sprogs vedkommende til Lasch, Borchling og Cordes: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* (uafsluttet).

Anm. Endelserne -us er hankøn, -a hunkøn og -i flertal på latin.

absolutus/a/i: person, der har skriftet

aetatis suae: i en alder af år

anno: år

Annuntiatio Mariæ:

Mariæ bebudelsesdag, 25.3.

anonymus/a/i: uden navn, ofte: dødfødt

ante: før

Ascensio Xti (Christi): Christi himmelfartsdag

avia: bedstemor

avus: bedstefar

baptizatus/a/i: døbt

beatus/a/i: salig dvs. afdød

commater: kvindelig fadder

compater: mandlig fadder

confitens: altergæst

conjux: ægtefælle

copulatus/a/i: viet

curriculum vitæ: levnedsløb

curator: formynder, værge, f.eks.: cum curatore patre/marito = med faderen/manden som værge

defunctus/a/i: afdød

denatus/a/i: afdød

deprecatrix: kvinde, der er til skrifte

desponsatus/a/i: trolovet

dies: dag f.eks.: eodem die: samme dag

dies accepti baptismi: dåbsdag

dies copulationis: bryllupsdag

dies mortis: dødsdag

dies natalis: fødselsdag

dies sepulturæ: begravelsesdag

Dominica (forkortes dom. eller dnca.): søndag e, ex: fra

Epiphania: Helligtrekonger

Esto mihi: 7. søndag før påske

Exaudi: 6. søndag efter påske

feria: hverdag

filia: datter

filius: søn

frater: broder

gens: slægt

hora: time

humatus/a/i: begravet

ibidem (forkortet ibid.): sammesteds
illegitimus/a/i: uægte barn
introd. = introduktion, dvs. barselskonens højtidelige indførelse i kirken efter fødslen
Invocavit: første søndag efter fastelavn
item: ligeledes

Jubilate: 3. søndag efter påske

katechumeni: elever, der undervises af præsten, før de kan komme til alters (forløber for konfirmationen)

legitimus/a/i: ægtefødt
l.s. = locus sigilli: seglets plads

manu propria: med egen hånd. Ofte forkortet m.p., mpria., ikke at forveksle med m.p.p.: med påholden pen, altså det modsatte.

maritus/a/i: ægtefælle

mater: moder

matrimonium: ægteskab

matrina: kvindelig fadder, gudmoder

meus/a/i: min

Mikkelsdag: 29. sept.

mortuus/a/i: død

Nativitas Domini: juledag

natus/a/i: født

nomine (forkortet nom.) ved navn

nuptiæ: vielse

obiit: (han, hun) døde

olim: tidligere

Omnium sanctorum: Allehelgens fest, i. nov.

onus: byrde, skat. Især cum omnibus oneribus: med alle påhvilende skatter

parentes: forældre

Pascha: påske

pastor loci: stedets præst

pater: fader

patrinus: mandlig fadder

Pentecostes: pinse

pertinentia: tilliggender. Især: cum omnibus pertinentibus: med alt tilliggende

p.l.: se pastor loci

pom. (forkortelse for pomeridiana): om eftermiddagen

possessor: ejer, besidder

post: efter

posthumus/a: født efter faderens død

pridie: dagen før

publice: offentlig. Ofte i forbindelse med absolutio: offentligt skriftemål

puerpa: barselskone

Purificatio Mariæ: Mariæ renselsesdag, kyndelmisse, 2. febr.

Quinqvagesima: fastelavns søndag

recens (forkortet rec.): nuværende

Reminiscere: 2. søndag i fasten

secundus/a: anden, f.eks. i forbindelse med helligdage

Septuagesima: 2. søndag før fastelavn

sepultus/a/i: begravet

Sexagesima: 1. søndag før fastelavn

sive: eller

socer: svigerfader

soror: søster

sponsus/a: trolovede

spurius/a: uægte barn

sub hypoteca (omnium) bonorum: med pant i (al) ejendommen

susceptrix: gudmoder

testes: vidner. Især testes baptismi: dåbsvidner

uxor: hustru

vide: se

viduus/a: enkemand, enke

vigilia: aftenen før en festdag, f.eks. Lillejuleaften

Visitatio Mariæ: Mariæ besøgelsesdag, 2.7.

Vocem jucunditatis: 5. søndag efter påske

vulgo: kaldet (gerne i forbindelse med et tilnavn)

ætatis, se aetatis

OBS: VII br. = september

VIII br. = oktober

IX br. = november

X br. = december

Fyldigere lister over specielle udtryk vil kunne findes i P. Lachat: *Lateinische Bezeichnungen in alten Kirchenbüchern*, Neustadt (Aisch) 1960, og Fritz Verdenhalven: *Familienkundliches Wörterbuch*, Neustadt (Aisch) 1964.

For de kirkelige dateringer henvises til de omfattende lister hos R. W. Bauer (Se s. 57) og H. Grotefend: *Taschenbuch der Zeitrechnung* (Hannover 1960).

Rigsdaler

Mark

Skilling

Penning

1 rigsbankdaler = 6 mark = 96 skilling.

1 rigsdaler slesv.holst. courant = 3 mk. = 48 sk.

1 daler lybsk = 3 mk.l. = 48 sk.l.

1 skilling = 12 penning.

5 mark courant indløstes 1867 med 2 preussiske dalere (a 30 Groschen).

1 preussisk daler (Thaler) indløstes 1874 med 3 (Reichs-)Mark (a 100 Pfennig).

59. Gengivelsen af de ældre møntbetegnelser rigsdaler, mark, skilling og penning. Desværre skal man ikke regne med, at de altid er skrevet så tydeligt. Om mål, vægt og mønt, se Klaus-J Lorenzen-Schmidt: *Kleines Lexikon alter Schleswig-holsteinischen Gewichte, Mass und Währungseinheiten*, Neumünster 1990.

Ordliste – tysk / dansk

Abendmahl: nadver	Bruder: broder
Abmeldung: afmelding	Bräutigam: brudgom
Abnahmermann/-frau: aftægtsmand, -kone	Bürger: borger
Alfabetische Liste: alfabetisk liste (over værnepligtige)	Dienstmädchen: tjenestepige
Altenteiler: aftægtsmand (-kone)	Dorf: landsby
Alter: alder	Drillinge: trillinger
Altsitzer, Mann in Altenteil: aflægtsmand	Ehe: ægteskab
Amt: embede	Ehefrau: hustru
Amtsgericht: amtsret	Ehelich: ægteskabelig, ægtefødt
Amtsvorsteher: amtsforstander (lokal politimyndighed)	Ehemann: ægtemand
Ansässig: bosat	Ehescheidung: skilsmisse
Arbeiter, -in: arbejder	Eigentum: ejendom
Arm: fattig	Eigentümer: ejer / ejendele
Armenhaus: fattighus	Eisenbahn: jernbane
Armenhäuser, -in: fattighusbeboer	Eltern: forældre
Aufgebot: lysning	Emigrierte: emigrerede
Aufseher: opsynsmand	Entbindung: forløsning, fødsel
Aus dem Amt ausgeschieden: afskediget, pensioneret	Entlassen: afskediget
Auszug: uddrag	Erbe: arv, arving
Bauer: bonde	Erbteilung: arvedeling, skifte
Bauernhof: bondegård	Erbuch: jordebog
Beerdigen: begrave	Ermordet: myrdet
Beerdigung: begravelse	Ertrunken: druknet
Bemerkung: anmærkning	Feld: mark
Besitzer: ejer	Feuersbrunst: ildebrand
Bettler, -in: tigger, -ske	Fieber: feber
Blattern: mæslinger	Fischer: fisker
Braut: brud	Fleischer: slagter
	Frau: fru / hustru

Friedhof: kirkegård
Fräulein: frøken
Förster: skovfoged

Gastwirt: gæstgiver
Geboren: født
Geburtsort fødested
Geburtsregister: fødselsregister
Gegenwärtig: nærværende, til stede
Geistliche: gejstlige
Gelbsucht: gulsot
Gemeinde: sogn / kommune
Gerichtsprotokoll: retsprotokol
Geschlecht: køn / slægt
Geschwister: søskende
Geselle: svend
Gesinde: tyende
Gestorben: død
Gewerbe: erhverv
Grenze: grænse
Grossvater / -mutter: bedstefader / -mor
Grundbuch: ejendomsregister, grundbog
Gärtner: gartner

Harde: herred
Haus: hus
Hebamme: jordemoder
Heim: hjem
Heirat: ægteskab
Hochzeit: bryllup
Hof: gård
Hufner: gårdmand
Häuerling: hyreinderste, boende til leje

Innste: insidder
Itzig, jetzig: nuværende
Junge: dreng / tjenstedreng
Jungfrau: jomfru
Junggeselle: ungkarl
Jüngling: yngling

Karte: kort
Kaufmann: købmand
Keuchhusten: kighoste
Kind: barn
Kirche: kirke
Kirchenbuch: kirkebog
Kirchenkreis: provsti
Kirchspiel: kirkesogn
Knecht: tjenestekarl
Krank: syg
Krebs: kræft
Kreis: amt
Kriegsarchiv: militærarkiv
Küster: degn
Kätner: kådner (husmand)

Lahm: lam
Landesarchiv: landsarkiv
Landkirchengemeinde: landsogn
Landrat: landråd (tysk amtmænd)
Landstreicher: landstryger
Landwirt: landmand
Ledig: ugift
Lehrer: lærer
Lehrling: lærling
Lungenentzündung: lungebetændelse

Magd: pige
Mann: mand
Masern: mæslinger
Maurer: murer
Militärrolle: lægdsrulle
Monat: måned
Mühle: mølle
Mündig: myndig
Mutter: moder, mor
Mädchen: pige
Mädchenname: pigenavn

Nachgelassen: efterladt

Name: navn
Nebenbuch: bibog (med afskrift af skøder m.v.)
Neugeboren: nyfødt
Nicht angegeben: ikke opgivet
Niederkunft: nedkomst / fødsel
Nottaufe: nøddåb

Oberförster: skovrider
Oberlandesgericht: overlandsretten
Ort: sted
Ostern: påske

Pate: fadder
Personalakt: personalesag
Pfarrer: præst
Pfarrhaus: præstegård
Pfungsten: pinse
Pflegekind: plejebarn
Pocken: kopper
Provinz: provins
Pächter: forpagter

Ratsherr: rådmand
Registerauszug: uddrag
Reiter / Reuter: rytter

Schlaganfall: slagtilfælde
Schlosser: låsesmed
Schmied: smed
Schneider: skrædder
Schuhmacher: skomager
Schule: skole
Schuster: skomager
Schwachsinnig: åndssvag
Schwiegersohn/-tochter: svigersøn/ -datter
Schwindsucht: svindsot
See: sø, hav
Seelig: salig
Seemann: sømand
Seite: side

Sohn: søn
Sonntag: søndag
Staatsarchiv: rigsarkiv / statsarkiv
Stadt: by
Stadtarchiv: stadsarkiv / byarkiv
Stadtgemeinde: bysogn
Stadtgericht: byret
Standesamt: personregister (borgerlig registrering)
Standesamtbezirk: personregisterdistrikt
Sterberegister: dødsregister
Steuer: skat
Stiefsohn: stedsøn

Tagelöhner: daglejer
Taufregister: dåbsregister
Teilungsprotokoll: skifteprotokol
Tischler: snedker
Tochter: datter
Todesursache: dødsårsag
Tot: død
Totgeboren: dødfødt

Umzug: flytning
Unbekannt: ukendt
Unbekannte Krankheit: ukendt sygdom
Unehelich: uægteskabelig, uægte
Unfall: ulykke, uheld
Unmündig: umyndig
Unverheiratet: ugift
Urkunde: dokument

Vater: fader
Venerisches Leiden: kønssygdom
Verheiratet: gift
Verlobte: forlovede
Verlobung: forlovelse
Vermögensverzeichnis: formueopgørelse
Verstopfung: forstoppelse
Verstorben: død

Verwaltungsbezirk: forvaltningsområde
Viertel: kvarter
Vogt: foged
Volkszählung: folketælling
Volljährig: myndig
Vormund: formynder

Wald: skov
Weihnachten: jul
Weiland: afdød(e)

Witwe: enke
Witwer: enkemand
Wochenbett: barselsseng
Wohnhaft: bosat
Wohnort: bopæl

Zimmermann: tømrer
Zuletzt: til sidst, senest
Zuname: tilnavn / efternavn
Zwillinge: tvillinger

Fortegnelse over illustrationer

Hvor intet andet er angivet, findes grundmaterialet på Landsarkivet for Sønderjylland

1. Kort over amter (1920-70) og sogne i den del af Sønderjylland, der 1920 blev genforenet med Danmark, fra: Hvad finder jeg på Landsarkivet for Sønderjylland.
2. Anetavleskema nummereret efter Kekule v. Stradonitz' system ved forfatteren.
3. Borgerlige våbenskjolde fra Tønder Kirke, fra Ludw. Andresen: Geschichte der Stadt Tondern bis zum 30-jährigem Krieg, efter s. 240 nr. 4, 5, 6 og 8.
4. Udsnit af stamtavle over præsteslægten Claudius, fra Jonathan Smith: Præsteslægten Claudius, Sdj. årb. 1942, s. 267.
5. Konsangvinitetstavle for Dronning Margrethe II, fra Knud Højrup: »Hendes Majestæt Dronning Margrethe II og hendes slægt«.
6. DIS, Data i Slægtsforskning, logo, fra web-side: users.cybercity.dk/~dko6959.
7. Forordning af 8. november 1771. Landsarkivets samling af tryksager.
8. Bomærker fra skrivelse af 30. juni 1665. Aabenraa amtstue C.II.3.430 Sager vedr. restancer m.v. 1665-1839.
9. Visitkortfoto ca. 1864. Original i Institut for sønderjysk Lokalhistorie, Aabenraa.
10. Silhuetklip 1838, fra Jes Holdt: Gårde og slægter i Løjt sogn, 1982 s. 239.
11. Olav Christensen, originalfoto i Haderslev byhistoriske Arkiv, Haderslev.
12. Slægtsoversigt Kloppenborg, fra Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bd. 8, 1981 s. 43.
13. H. R. Hiort-Lorenzen, fra: Slægten Lorenzen fra Rinkenæs, 1942 s. 30.
14. Johannes Møller, kobberstik fra Cimbria Literata, tom I, 1744.
15. Alfabet 1839, fra E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark, 1943 s. 63.
16. Landsarkivet for Sønderjyllands læsesal, foto Institut for sønderjysk Lokalhistorie, Aabenraa.
17. Broagerland Lokalarkiv, foto sst.
18. Nordborg personbiregister, døde 1874.
19. Tandslet kirkebog, 99 Ab 7, 1910-46, døde 1946.
20. Svenstrup kirkebog, 97 Ab 6, 1857-1927, døde 1915.
21. Titelblad til Skrave kirkebog, 15 Ab 3, 1861-1907.
22. Cirkulære af 9. april 1763, fra Landsarkivet for Sønderjyllands tryksagssamling.
23. Frørup kirkebog, 58 Af 1, 1763-1852, viede 1782.
24. Hjorkær kirkebog, 72 Aa 1, 1573-1742, blandede ministerialia 1617.
25. Haderslev kirkeregnskab 1716, 47 Ca 1, 1670-1723.
26. Vonsild kirkebog, 106 Aa 5, 1703-08, døde 1706, fra den trykte udgave side 419-20.

27. Halk kirkebog, 48 Ab 2, 1811-53, døde 1848.
28. Gravsten fra Rømø, Lennart Madsen, Nationalmuseet foto.
29. Folketælling 1845, Holm ved Nordborg.
30. Folketælling 1803, Haderslev.
31. Skattemandtal 1762, Rendsburger Steuerkasse, Rigsarkivet.
32. Melderegister 1894, Gånsager, Vodder sogn.
33. Skudsmålsbog for Ingeborg Johansen, samlingen Forskelligt.
34. Alfabetisk liste 1864, Aabenraa landrådsarkiv (Hokkerup, Holbøl sogn).
35. Lægdsrulle, Gram herred 1853-61, lægd 81-104, Haderslev amtsarkiv.
36. Lægdsrulle 1738, Løgumkloster amt, Aabenraa-Løgumkloster amtsarkiv.
37. Skipperliste 1751, Aabenraa byarkiv, søruller 1716-76, pakke 221a.
38. Grundbog, Fæsted bd. IV, blad 143, Haderslev amtsret.
39. Øverste del af hypotekbrev fra grundakt.
40. Folium fra Hviding og Nr. Rangstrup herreders skyld og panteprotokol 1749 ff.
41. Skøde fra Slogs herreds kontraktprotokol 1853-55.
42. Tegning af kommandørgård på Rømø, fra Bert Kelm: Rømø, et vesterhavspræget samfund, bd. 1 s. 220.
43. Skifte 1714 fra Ballum birks skifteprotokol 1711-19.
44. Auktion 1787 fra Als Nr. herreds provste-protokol 1689-1795.
45. Slægtsoversigt fra Møgeltønder birks skifteprotokol 1706-19, s. 76.
46. Peder Bejers sølvskål, fra Sig. Schoubye: Sønderjysk sølv, 1982 s. 137.
47. Kort over Sønderjyllands delinger. Jvf. H. V. Gregersen: Slesvig og Holstens historie indtil 1830, 1981 s. 274-76 og 303.
48. Kort over Strandelhjørn, fra N. E. Nørlund: Johannes Mejers Kort over det danske Rige III., 1942.
49. Jordebog 1746. De augustenburgske godser pakke 6: Jordebøger og beskrivelser 1746-1805.
50. Revisionsprotokol 1761, Gram godsarkiv nr. 67.
51. Anna Magdalene Bjørnsen, fra Hanne Poulsen: Jes Jessen, maleren fra Åbenrå, 1971 s. 163.
52. Kongeskilt 1827, Aabenraa Museum.
53. Våbenskjold for greve Schack til Schackenburg, fra Danmarks Adels Aarbog 1932.
54. Titelblad fra Königlich-dänischer Hof- und Staats-Calendar 1829.
55. Jagt- og skovembedsmænd i Slesvig og Holsten, fra: Königlich-dänischer Hof- und Staats-Calendar 1829, s. 377.
56. Thomas O Achelis. Originalfoto i Haderslev byhistoriske arkiv, Haderslev.
57. Statsborgerskabsbevis fra Australien 1893 (kopi). Bilag til landsarkivets journalsag 6-359-82.
58. Kort over kirkedistrikter i Sydslesvig, optrukket på ældre afstemningskort af forfatteren.
59. Møntenheder i gotisk skrift.

Landsarkivet for Sønderjylland har hidtil udsendt

Nogle af nedenstående publikationer er udsolgt. Priserne på de øvrige fremgår af Landsarkivets aktuelle prisliste.

Embedsarkiver:

Nordslesvigske retsbetjentarkiver, 1976, 222 s.
De nordslesvigske amtsbaner, 1978, 129 s.
De ældre nordslesvigske byarkiver, 1979, 252 s.
Toldvæsen og grænsegendarmeri i Sønderjylland, 1987, 108 s.
Herredsfogderiarkiver fra Nordslesvig 1868-1889, 1991, 167 s.
Sogne- og flækkekommunale arkiver i Sønderjyllands amt 1920-1970, bd. I, 1991, 249 s., bd. II, 1992, 226 s.
De preussiske landkommunale arkiver i Nordslesvig 1867-1920, 1992, 216 s.
Telegrafvæsenet i Sønderjylland, 1992, 210 s.
Det nationale register 1921, 1994, 31 s.
Politiadjudanten for de sønderjyske Landsdele 1934-1944; Politikommandøren for Sydjylland m.v. 1945-ca. 1958, 1994, 35 s.
Frøslevlejren 1944-1945; Fårhuslejren 1945-1949, 1995, 18 s.
Posthuse i Sønderjylland, 1997, 106 s.
Aabenraa og Løgumkloster amter indtil 1867/68, 1997, 108 s.
Aabenraa landråd 1867-1920. Aabenraa kredsudvalg 1889-1920. Aabenraa kredsskoleinspektør 1876-1920, 1999, 195 s.
Aabenraa amt 1920-32. Aabenraa-Sønderborg

amt 1932-72. Aabenraa amtsråd 1920-70, 1998.

Præstearkiver:

Nordslesvigske præstearkiver I, Tørninglen provsti, 1974, 102 s.
Nordslesvigske præstearkiver II, Tønder provsti, 1975, 166 s.
Nordslesvigske præstearkiver III, Haderslev provsti, 1975, 145 s.
Nordslesvigske præstearkiver IV, Aabenraa provsti, 1975, 129 s.
Nordslesvigske præstearkiver V, Sønderborg provsti, 1976, 133 s.

Godsarkiver:

Gram og Nybøl godser, 1976, 60 s.
Søgård og Årtoft godser, 1976, 25 s.
De augustenburgske og gråstenske godser, 1978, 76 s.
Mindre godsarkiver, 1978, 79 s.
Schackenborg godsarkiv, 1996, 130 s.
Sandbjerg - grevskabet Reventlow, 1998, 30 s.

Foreningsarkiver:

Private forenings- og institutionsarkiver, 1982, 112 s.
Vælgerforeningen for Nordslesvig og dens forskellige underafdelinger, 1976, 15 s.
Skoleforeningen, 1976, 7 s.

Sprogforeningen, 1976, 13 s.
Det tyske mindretals arkiver 1920-1945, 1993,
137 s.
Lavsarkiver, 1996, 17 s.

Private personarkiver:

Private personarkiver, 1975, 61 s.
Redaktør, folketingsmand A. Svensson (d.
1963), 1976, 51
Redaktør, folketingsmand Anders Lebeck (d.
1926), 1976, 25
Redaktør Ernst Christiansen (d. 1941), 1976,
34 s.
Stiftamtmand Viggo R. Haarløv (d. 1941), 1976,
20 s.
Gårdejer J. H. Schmidt (d. 1948), 1976, 35 s.
Rigsdagsmand H. P. Hanssen (d. 1936) og
hustru fru Helene Hanssen, 1977, 283 s.

Rigsdagsmand Gustav Johannsen (d. 1901) og
svigersønnen, folketingsmand Johan Ottosen
(d. 1904), 1977, 25 s.

Landdagsmand Nis Nissen (d. 1960) og foræl-
dre, gårdejer Hans og Eline Nissen, 2. rev.
udg. 1989, 25 s.

Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen (d.
1958), faderen, gårdejer Hinrich Thomsen (d.
1919) og forældre, 1979, 22 s.

Arkivvejledninger:

Lars N. Henningsen: Ejendoms historie i Søn-
derjylland, 1996, 65 s.
Hvad finder jeg på Landsarkivet i Aabenraa,
1998, 40 s.

Sagregister

Registeret gør ikke krav på fuldstændighed, men skal blot lette benyttelsen af bogen. Ved landsarkivet i Aabenraa henvises der kun til generelle forhold og ikke til arkivalier, der opbevares på landsarkivet.

- Adel 21, 33f, 103, 123f
Adoption 39
Aftægtskontrakter 87f, 98
Alfabetiske lister, se lægdsruller
Amtmænd 126
Amtsarkiver 77ff, 94, 99f, 102, 115f, 124, 126
Amtsforstanderarkiver 70, 75, 92
Amtsforvaltere 127
Amtsinddelingen 8, 104
Amtsregnskaber 61, 108, 111ff, 116, 124
Amtsretsarkiver 84, 88, 94f, 102
Amtsrådsmedlemmer 126f
Amtstuearkiver 78f, 111
Aneforskydning 12
Anesammenfald 12
Anetavler 9ff, 32f
Attester 42f, 46
Auktionsprotokoller 98,101
Aviser 59, 139
- Bibliografier 27f, 120, 126, 135, 161
Billeder 26ff, 40, 117, 123, 131, 135, 138
Biografiske leksika 30f, 136f
- Bomærker 21f
Borgerskabsprotokoller 119
Brandforsikring 93f, 140
Brødremenigheden 118, 119
Byarkiver 81f, 117ff, 161
Bygningsbeskrivelser 90f, 111
Bødler og skarprettere 103, 140
- CPR 43, 70
Centralforvaltningen 104f
- Dansk Dataarkiv i Odense 35, 69, 143
Dansk Folkemindesamling 25, 109, 143
Datering 55f, 152ff
- EDB i slægtsforskning 7, 13f, 16ff, 31, 137
Efterslægtstavler 13ff, 30, 32f, 132
Ejendomshistorie 83ff, 106, 140f
Embedsmænd 32, 124ff, 140
Emigrantinstituttet i Växjö 132
Enkekasser 126
Enklaverne 47, 50, 65, 77, 81, 88, 93, 99, 104, 107, 113
Erhvervsarkivet i Århus 35, 90f, 115, 143
- Fattige 68, 100, 116, 121
Flytning 20, 50, 59, 63, 68, 69ff, 73f
Flækkearkiver 118
Folkeregistre 70, 138
Folketællingslister 61ff, 139
 danske 61f, 66ff
 preussiske 63
 slesvigske 63ff
 kopier 40, 65, 69
Foreninger for slægtsforskere 31, 151
Foreningsarkiver 40, 74, 93, 161f
Formynderskabssager 96, 98
Fotografer 27
Frigårde 124
Fæstebreve og -protokoller 113f
Fødselstidspunkt, oplysning om 39f
- Godsarkiver 81, 98, 110f, 113f, 161
Gotisk skrift 35f, 137f
Gravsten 61f, 120
Grundbøger og -akter 84f
Guldsmede 101, 121, 141
- Heraldik 12, 21, 139

- Herreds- og birkefogder 127
Hertugslægter 33, 123
Hollænderiforpagtere 116
- Indbyggerfortegnelser 51, 110, 118
Indkvarteringslister 121
Institut for Sønderjysk Lokalhistorie 25, 26, 40, 94, 117
Internettet 16, 27, 37, 41, 69, 132, 134, 143
- Jordebøger 111f
Jurisdiktioner 83f
Jøder 122, 139
- Kildeudgaver 137
Kirkebøger 45ff, 139
 fortegnelse over 55
 kongerigske 47ff
 slesvigske 51ff
 i Sydslesvig 58, 148ff
 trykte uddrag 55ff, 139
 kopier 40, 46, 58, 118, 132
Kirkegårdsprotokoller 46, 61
Kirkeregnskaber 56, 110, 120
Kolonister 116, 140
Kommunale arkivalier 40, 63, 70f, 90, 116, 117f, 130, 161
Kontraktprotokoller 88, 98
Konsangvinitetstavler, se slægtskabstavler
Kopskatlister 66, 68
Kort 90, 107f, 111, 113, 142
Krigsfanger 63, 74f
Kunstnere og forfattere 13, 131, 140
- Landesarchiv Schleswig-Holstein 40f, 86, 88, 93, 98f, 103ff, 111f, 115, 143
Landhusholdningsselskabet 115
Landrådsarkiver 63, 75f, 93, 102
Landsarkiverne 35f, 121, 143
 landsarkivet, København 55
 landsarkivet, Odense 69, 104
 landsarkivet, Viborg 46, 58, 77, 90, 99, 102, 130
 landsarkivet for Sønderjylland i Aabenraa 7f, 37ff, 161f
Ligprædikener 34, 57, 61, 139
Lokalhistorie 106ff, 143
Lokalhistoriske arkiver 27, 40ff, 59, 72, 74, 93f, 109, 117, 144ff
Lægdsruller 73f,
 danske 73f, 77
 alfabetiske lister 75f
 slesvigske 77f
 søruller 81f
Læger og apotekere 128
Lærere og degne 32, 78, 97, 100, 126, 129, 130, 141
- Mandtalslister 63, 66ff, 105, 121
Manuskriptsamlinger 27, 32f, 62, 108
Matrikelarkivet 88, 90, 143
Matrikelnummer 84, 88, 90
Melderegistre 70f
Militærpersoner, se desuden soldater 130f, 139f
Mollers stamtavler 34f, 118
Mormonerne 134, 143
Mundtlig overlevering 23ff, 109, 138
Museer 27, 73, 101, 109, 121
Møllere 115
Mønt, mål og vægt 137, 154
- Nationale Register, det 61f
Navne 18ff, 51, 138
 efternavne 18f, 131
 fornavne 22f
 navneændring 19
 patronymer 20, 131
Nekrologer 29, 56f, 62, 139
Notariatsarkiver 96
Nummereringssystemer 9ff, 13

Opkald 22
 Opslagsværker 30, 136f
 Otte sogne, de 8, 58, 69, 90, 107f

Pasprotokoller 121
 Patronymer, se navne
 Personregistre (civilstandsregistre) 40, 42ff, 74, 138
 Privatararkiver 40, 103f, 108, 126, 162
 Præstearkiver 66, 110f, 116, 120, 126, 161
 Præster 14, 33, 78, 100, 126, 128f, 141
 Retsbetjentarkiver 87, 94, 98f
 Rigsarkivet 35f, 77, 79, 103ff, 111ff, 122, 124, 126, 130, 136, 143

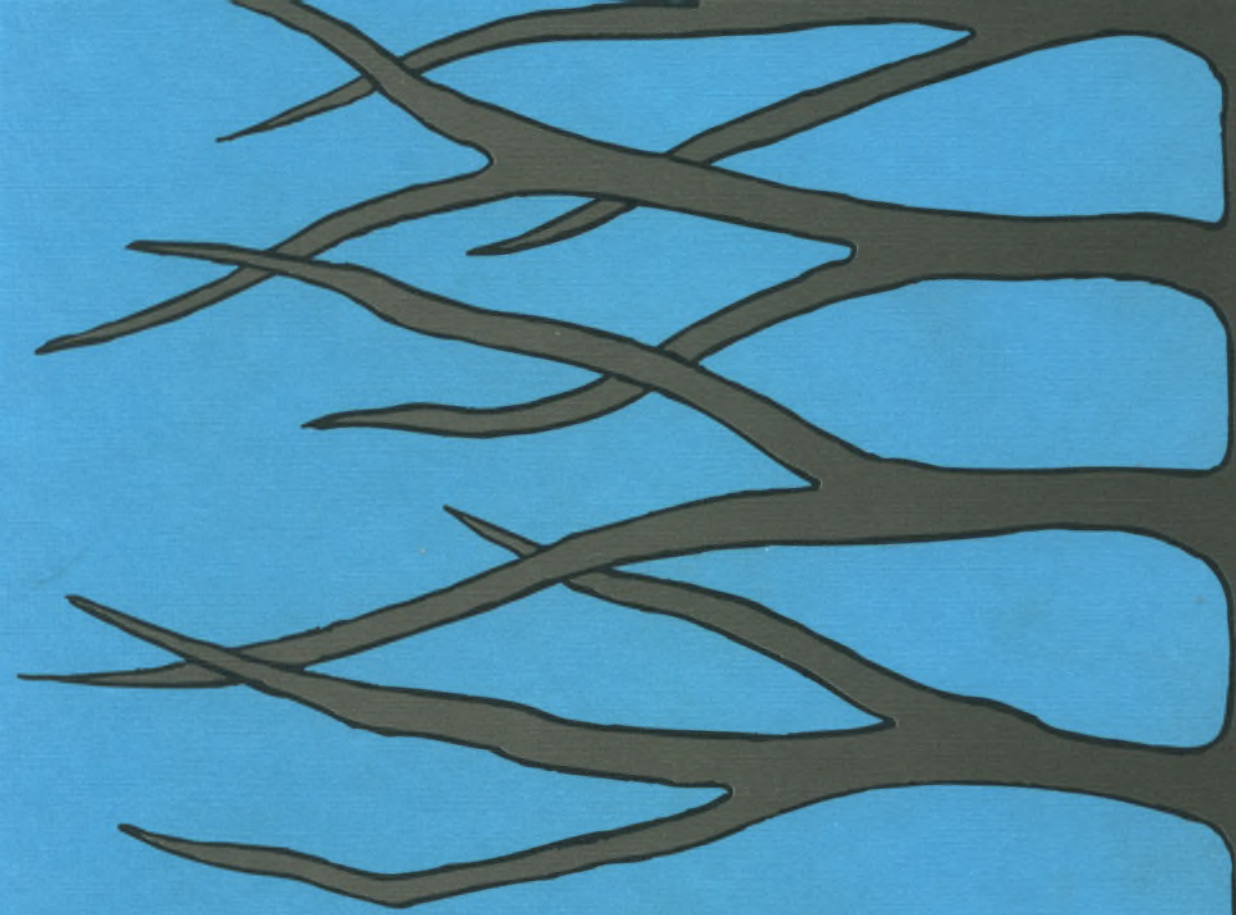
Selvmord 60
 Skifter 94ff
 Skudsmålhbøger og vandrebøger 72f, 121
 Skyld- og panteprotokoller 87f
 Skøde- og panteprotokoller 88
 Slægtsbog 16
 Slægtsgårde 109, 143
 Slægtskabstavler 15f
 Sognekrøniker 110
 Sogneopdelingen 8, 149
 Soldater 20, 55, 73ff, 130f, 139f
 sårede og faldne 74f, 77
 dekorerede 77
 Stamtavler 13f, 31, 124

Statens Arkiver 34ff, 136, 143
 Stater 126ff, 140f
 Stednavne 20, 106, 131, 137
 Stolestaderegistre 110, 120
 Straffede personer 103, 131
 Studenter 128f, 141
 Sydslesvig 27, 29, 34, 40f, 55, 58, 63f, 66, 76, 99, 104, 108, 115, 116, 118f, 122, 130, 139
 Søfarende 81f, 122
 Sølvstøj 101
 Søruller, se lægdsruller

Testamenter 94, 96, 98
 Tidsskrifter 28ff, 108, 134, 136
 Tilgængelighedsregler 38f
 Tingbøger (retsprotokoller) 84, 100f, 102f, 120
 Traditionsstof, se mundtlig overlevering
 Tyske hjælpemidler 134, 135, 136, 141f
 Udskiftningsarkivalier 111
 Udvandrede 75, 131, 132f
 Udvandrerarkivet i Ålborg 132, 143
 Urmagere 115f
 Uægte børn 45, 47, 51, 53, 59, 116, 121

Vejledninger i slægtshistorie 5, 9, 135
 Video- og båndoptagelser 25
 Vælgerlister 63

Ægteskabsdispensationer 61, 104

Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 80

ISSN 0109-9264

ISBN 87-7406-055-4